

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

SUYÛTÎ'NİN NAHİV USÛLÛNE KATKILARI
-EL-İKTİRÂH ÖZELİNDE-

YÛKSEK LİSANS TEZİ

SİNAN ARSLAN

TEZ DANIŐMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ İRFAN KAYA

BİLECİK, 2025
10708626

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

SUYŪTİ'NİN NAHİV USŪLŪNE KATKILARI
-EL-İKTİRÂH ÖZELİNDE-

YŪKSEK LİSANS TEZİ

SİNAN ARSLAN

TEZ DANIŐMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ İRFAN KAYA

BİLECİK, 2025

10708626

BEYAN

“Suyûti’nin Nahiv Usûlüne Katkıları El-İktirâh Özelinde” adlı yüksek lisans tezi hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel araştırma ve etik kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmının Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Bu çalışmanın, Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP), TÜBİTAK veya benzeri kuruluşlarca desteklenmesi durumunda; projenin ve destekleyen kurumun adı proje numarası ile birlikte, ETİK KURUL onayı alınması durumunda ise ETİK KURUL tarih karar ve sayı bilgilerinin beyan edilmesi gerekmektedir.			
DESTEK ALINMIŞTIR	☐	DESTEK ALINMAMIŞTIR	☒
Destek alındı ise;			
Destekleyen kurum;			
Desteğin Türü		Proje Numarası	
1- BAP (Bilimsel Araştırma Projesi)			
2- TÜBİTAK			
Diğer;.....			
ETİK KURUL onayı			
var ise;			
ETİK KURUL karar tarih/sayı:	/.....	

Sinan ARSLAN

.../.../2025

İmza

ÖN SÖZ

Asırlar boyunca Geniş coğrafyalarda kullanılan Arap dili aslını koruyabilmek amacıyla pek çok merhaleden geçmiştir. İslam öncesi dönemde düzenlenen panayırlarda şiire ve şaire büyük önem veriliyordu. Bu ve benzeri etkenler ile Arap dili aslına sadık kalıyordu. İslamın zuhuruyla beraber hiç şüphesiz âlimler, Arap dilini koruyabilmek amacıyla büyük bir çaba içerisine girmişti. Dilin aslını koruyabilmek ve dil öğrenimini kolaylaştırabilmek amacıyla gramer üzerine çalışmalar hızlanmıştı. Nitekim dil âlimleri diğer ilimlerde meydana gelen usûl çalışmalarının benzerini bu alanda uygulayarak, nahiv usûlü ilmini ortaya koymuşlardı.

Pek çok âlimin dolaylı ve doğrudan çalışmaları ile meydana gelen nahiv usûlü ilminde hiç şüphesiz Celâlüddîn es-Suyûtî büyük önem arz etmektedir. Bu çalışma ile birçok alanda çok sayıda çalışmaları olan Suyûtî'nin *el-İktirâh fî usuli'n-nahv* eseri ile nahiv usûlü alanına katkılarını ortaya koymaya çalışacağız.

Çalışma boyunca hiçbir zaman katkılarını esirgemeyen, bilgi ve tecrübesiyle beni aydınlatan değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi İrfan KAYA'ya, her türlü fedakârlığı ve sabrı göstererek yanımda yer alan eşime ve biricik kızım İnci'ye, son olarak bu günlere ulaşmamdaki emekleri adına değerli aileme teşekkürlerimi en kalbî duygularıyla arz ederim.

Sinan ARSLAN

2025

ÖZET
SUYÛTÎ'NİN NAHİV USÛLÛNE KATKILARI
-EL-İKTİRÂH ÖZELİNDE-

İslâm dini, ortaya çıkışını takip eden kısa süre içerisinde geniş coğrafyalara yayılmıştır. Yayıldığı coğrafyada farklı kültür ve dile sahip insanlar, yalnızca İslam dini ile değil aynı zamanda Arap dili ile etkileşime giriyorlardı. Arap olmayan topluluklar, dil öğreniminde büyük sıkıntılar yaşıyordu. Bu sıkıntılar neticesinde dilde sıkça hata yapıyorlardı. Öyleki bu hatalar artık ana dili Arapça olanlara bile yansımaktaydı. Âlimler bu hataların önüne geçmek amacıyla nahiv çalışmalarına ağırlık vermişti. Ancak diğer dillerden gelen yabancı kelimeler ve birbirinden farklı lahn problemleri ile karşılaşan âlimler mevcut gramer kuralları ile yeni problemlere çare bulamıyorlardı. Oysa nahiv kurallarının kaynağını ve bunları uygulama yolunu bilebilirlerse elde ettikleri metodu yeni problemlere karşı uygulayabileceklerdi. İşte nahiv usûlü çalışmaları bu şekilde başlamıştı. Önceleri nahiv âlimleri, gramer kitaplarında kuralların illetlendirilmesi sûretiyle alana katkı sağlamışlardır. Gramer alanındaki ilmî birikim usûl alanına tesir ediyor, gündün güne usûl konuları genişliyordu. Öncelikle İbn Serrâc (v. 316/929) gramer konularının sistemli bir şekilde ele alınması düşüncesiyle *el-usûl* adlı eseri telif etmiştir. Gramer alanında usûl isimli ilk eser olmasına rağmen içerisinde nahiv usulüne dair pek bir mesele bulunmamaktaydı. İbn Cinnî'ye ait olan *el-Hasâ'is* ise gramer kurallarını delillendirme çabası ve eserinde usûl konularına yer vermesi çok sonra yaşayan Enbârî ve Suyûtî'nin bu alandaki müstakil eserlerine büyük ilham kaynağı olmuştur. Enbârî, *luma' u' l-edille* ile bu alandaki ilk müstakil kaynağı kaleme almıştır. Daha önceki eserlerde dağınık halde bulunan usûl konuları belirli bir düzen içerisinde bir araya getirilmiştir. Enbârî'den asırlar sonra Suyûtî bu eserden habersiz alanın bir diğer müstakil eseri olan *el-İktirâh fî usuli'n-nahv*'i kaleme almaya karar vermiştir. Ancak Suyûtî, eserin belli bir bölümünü tamamladıktan sonra bulduğu *luma' u' l-edille*'den daha kapsamlı ve tertipli bir eser meydana getirecekti. Suyûtî eserde alana doğrudan ve dolaylı yoldan katkı sağlamış pek çok âlimin çalışmalarından faydalanmış bu görüşlere eserinde pek çok kez yer vermiştir. Elde ettiği veriler arasında tercihte bulunarak, alandaki tüm çalışmalar doğrultusunda kâmil ve mâkul nahiv usûlünü ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Suyûtî, Usûl, Gramer, Delil.

ABSTRACT
SUYUTĪ CONTRIBUTIONS TO THE METHOD OF GRAMMAR
IN THE CONTEXT OF AL-IKTIRAH

Islam spread to vast geographies in a short period of time following its emergence. People with different cultures and languages interacted not only with Islam but also with the Arabic language. Non-Arab communities had great difficulties in language learning. As a result of these problems, they often made mistakes in the language. So much so that these mistakes were now reflected even on native speakers of Arabic. In order to prevent these mistakes, scholars focused on the study of grammar. However, faced with foreign words from other languages and different lahn problems, the scholars could not find a solution to the new problems with the existing grammatical rules. However, if they knew the source of the rules of grammar and the way to apply them, they would be able to apply the method they had obtained against new problems. This is how the study of the methodology of grammar began. At first, scholars of grammar contributed to the field by explaining the rules in grammar books. The scholarly accumulation in the field of grammar influenced the field of *usul*, and the topics of *usul* were expanding day by day. First of all, Ibn al-Sarraj wrote *al-usūl* with the idea of dealing with grammatical issues in a systematic way. Although it was the first work in the field of grammar with the title *usul*, it did not contain many issues related to the method of grammar. Ibn Jinni's *al-Hasa'is*, on the other hand, was a great source of inspiration for the later works of al-Anbari and al-Suyuti in this field because of its attempt to prove grammatical rules and its inclusion of *usul* topics. Anbari wrote the first independent source in this field with his *Luma'u al-adillah*. The topics of *usul*, which were scattered in previous works, were brought together in a certain order. Centuries after Anbari, al-Suyuti, unaware of this work, decided to write *al-Iktirah fi usul al-nahw*, another independent work in the field. However, after completing a certain part of the work, al-Suyuti would produce a more comprehensive and organized work than the *luma'u'l-adillah* he found. In his work, al-Suyuti utilized the works of many scholars who contributed directly and indirectly to the field and included these views many times in his work. By making a choice between the data he obtained, he put forward the perfect and reasonable method of grammar in line with all the studies in the field.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Suyuti, Usul, Grammar, Evidence.

İÇİNDEKİLER

SAYFA

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR VE SİMGELER LİSTESİ.....	vii
GİRİŞ.....	1
ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	1
ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ.....	2
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	3
ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLARI.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM

İLİMLERDE USÛL ARAYIŞI

1. Fıkıh Usûlü.....	5
2. Hadis Usûlü.....	7
3. Kelam Usûlü.....	9
4. Nahiv Usûlü.....	10
4.1. Nahiv İlminin Oluşum Süreci.....	10
4.2. Diğer Usûl İlimlerinin Nahiv Usûlüne Etkileri.....	12
4.3. Suyûtî'ye Kadar Yapılan Nahiv Usûlü Çalışmaları.....	14
4.3.1. Dolaylı Yoldan Nahiv Usûlüne Katkısı Olan Çalışmalar.....	14
4.3.2. Müstakil Nahiv Usûlü Eseri Luma'u'l-Edille.....	16

İKİNCİ BÖLÜM

CELÂLEDDİN ES-SUYÛTÎ

1. Adı, Nisbesi ve Lakabı.....	18
2. Ailesi.....	18
3. Hayatı.....	19
4. Hocaları.....	19
5. Talebeleri.....	20
6. Eserleri.....	20

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EL-İKTİRÂH FÎ USÛLÎ'N-NAHV

1. el-İktirâh'ın Yapısı.....	24
2. el-İktirâh'ta Nahiv Usûlü Anlayışı.....	28

2.1. Sema'	30
2.1.1. Kur'ân-ı Kerim	31
2.1.2 Hadisler	33
2.1.4. Arap Kelamı	34
2.1.3. Şiir	37
2.2. İcmâ'	38
2.3. Kıyas	40
2.3.1. el-Makîsun Aleyh (el-Asl)	42
2.3.2. el-Makîs (el-Fer')	43
2.3.3. Hüküm	44
2.3.4. İlet	44
2.4. İstishabu'l-Hâl	50
2.5. İstidlâl	51
2.5.1. el-İstidlâl bi'l-'aks	51
2.5.2. el-İstidlâl bi beyâni'l-'ille	51
2.5.3. el-İstidlâl bi 'ademi'd-delîl	51
2.5.4. el-İstidlâl bi'l-usûl	52
2.5.5. el-İstidlâl bi 'ademi'n-nazîr	52
2.5.6. el-İstihsân	52
2.5.7. el-İstikra'	53
2.5.8. Bâkî Delille İstidlâl	53
2.6. Teâruz ve Tercih	53
2.7. Delil Getirenin Durumu	55
3. Eserde Başvurulan Kaynaklar	56
3.1. İsbâ b. Ömer es-Sekafî (v. 149/766)	56
3.2. Ebû Amr b. Alâ (v. 154/771)	57
3.3. Halîl b. Ahmed (v. 175/791)	58
3.4. Sîbeveyhi (v. 180/796)	59
3.5. Ahfeş el-Evsat (v. 215/830)	60
3.6. Müberred (v. 286/900)	61
3.7. İbnü's-Serrâc (v. 316/929)	61
3.8. Ebû Ali el-Fârisî (v. 377/987)	62
3.9. İbn Cinnî (v. 392/1002)	63
3.10. İbnü'l-Enbârî (v. 577/1181)	65
3.11. İbn Usfûr el-İşbîlî (v. 669/1270)	67

3.12. İbn Mâlik (v. 672/1274).....	67
3.13. Ebû Hayyân (v. 745/1344).....	68
3.14. İbn Hişâm en-Nahvî (v. 761/1360).....	68
SONUÇ	70
KAYNAKÇA	72

KISALTMALAR VE SİMGELER LİSTESİ

a.s. : Aleyhisselâm

c. : Cilt

H.z. : Hazreti

İFAV : İlahiyat Fakültesi Vakfı

nşr. : Neşreden

s. : Sayfa

s.a. : Sallallahu aleyhi ve sellem

thk. : Tahkik

trs. : Tarihsiz

v. : vefatı

vd. : ve devamı

yy. : Yayınevi yok

M.Ö. : Milattan Önce

m. : Miladi

ed. : Editör

GİRİŞ

Arap dili gramer kurallarının elde edilme yöntem ve prensiplerine nahiv usûlü denmektedir. Nahiv usûlü ilminde kullanılan yöntem ve prensiplere öncelikle Kur'an kıraati, hadis, şiir ve Arap kelamı gibi naklî deliller kaynaklık etmektedir. Naklî delillerin kıyas, icma', istihsân ve ıstışâb gibi çeşitli yöntemlere tabi tutulması sonucu elde edilen aklî deliller ise nahiv usûlü kaynaklarının geri kalanını oluşturmaktadır.

Nahiv usûlü ilmi, delil ve yöntemleri her ilmin teşekkülünde olduğu gibi bir anda oluşmamış belli bir gelişim süreci ardından meydana gelmiştir. Önceleri nahiv kaynaklarında dil kurallarının nereden geldiğine dair yazılan küçük açıklamalar, sonraları bu alanda yazılmış müstakil eserlerin ilk nüvelerini oluşturmaktadır. Birçok eserde değinilen nahiv usûlü konuları *el-İktirâh fi usuli'n-nahv* adlı eserde bir araya getirilmiş, tümüyle nahiv usûlü alanında yazılmış sayılı müstakil eserlerden biridir.

Bu çalışma ile Suyûtî'nin *İktirâh* adlı eseri kapsamında nahiv usûlüne katkılarını ortaya koymaya çalışacağız. Bu tespitte bulunabilmek amacıyla öncelikle nahiv usûlünü oluşturan etmenlere ve oluşum sürecine değineceğiz. Oluşum süreci içerisinde etkili olan diğer usûl ilimlerini ve alana doğrudan veya dolaylı katkı sağlayan âlimleri ortaya koyacağız. Sonrasında ise öncelikle eserde ortaya çıkan nahiv usûlünü kısaca ortaya koyacak ardından Suyûtî'nin eserin oluşumunda hangi âlimlerin görüşlerinden faydalandığını saptayacağız.

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Arap dili grameri kurallarının elde edilme yöntem ve prensiplerine Nahiv usûlü denmektedir. Nahiv usûlü pek çok âlimin çalışmaları ile bir ilim mahiyetine bürünmüştür. Dil âlimleri farklı alanlarda meydana gelen usûl çalışmalarından ekilenmiş bu uygulama yöntem ve prensiplerini nahiv alanında uygulayarak nahiv usûlünü ortaya koymuşlardır. İlk dönemlerde gramer çalışmalarında küçük ayrıntılar halinde yer alan usûl çalışmaları sonraları müstakil anlamda ayrı bir ilim hüviyeti ile karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada Suyûtî'nin nahiv usûlü müstakil eserlerinden olan *el-İktirâh fi usuli'n-nahv* eserini inceleyeceğiz.

Suyûtî, *İktirâh* adlı eserinde nahiv usûlü alanı ile alakalı tüm kaynaklardan faydalanmaya çalışmıştır. Eserler içerisinde birbirinden bağımsız bulunan nahiv usûlü konularını toplamıştır. Kendisinden önce muhtelif eserlerde karışık halde ele alınmış usûl konularını fıkıh usûlü yöntem ve prensipleri doğrultusunda yeniden ele alınmıştır. Topladığı verileri kendi görüşleri doğrultusunda işleyerek bu ilmin daha sistemli ve kapsamlı halini ortaya

koymaya çalışmıştır. Eserin içerik ve yöntemi açısından nahiv usûlü alanındaki yeri ve önemine değinecek müellif Suyûtî'nin eser ile alana yaptığı katkıları ortaya koymaya çalışacağız.

Bu bağlamda nahiv usûlü ilminin etkilendiği ilimler olan fıkıh usûlü, hadis usûlü ve kelâm gibi ilimler ile İslamî ilimlerde usûl anlayışının gelişimine değineceğiz. Nahiv usûlü alanında doğrudan ve dolaylı yoldan yapılan çalışmalar; yöntem, içerik ve faydalanılan kaynaklar mesabesinde *el-İktirâh fî usuli'n-nahv* eseri ve müellifi Suyûtî çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır.

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Başta tefsir, hadis ve fıkıh olmak üzere birçok ilmî alanda çalışmaları bulunan Suyûtî, bu alanlarda yazmış olduğu eserlerin çokluğu ile bilinmektedir. Öyleki eserlerinin sayısı, kendi eserlerinde bahsi geçtiği kadarı ile 555'i bulmaktadır.¹ Eserleri arasında derleme ve özetleme mahiyetindeki eserlerde bulunmaktadır. Bu özellikte bulunan eserler, içerisinde kendinden önce yazılmış olan ve günümüze ulaşamamış çeşitli kaynaklardan alıntılar içermesi bakımından önem arz etmektedir.²

Suyûtî *et-Tehaddus* isimli eserinde yazmış olduğu eserlerini pek çok yönden sınıflandırmış, çalışmamızın konusunu oluşturan *el-İktirâh fî usuli'n-nahv* isimli eserini ilk derece eserler içerisinde ele alarak o zamana dek yazılan eserler arasında bir benzerinin bulunmadığını iddia etmiştir.³ *İktirâh*'ın nahiv usulü alanında diğer çalışmaları kapsayan bir eser olmasının yanı sıra kendisine dek yazılan nahiv usulü eserlerine nazaran daha sistemli bir vaziyette ele alınmış olması bu durumu destekler niteliktedir.

İktirâh, Ahmet Suphi Furat'ın inceleme ve notları ile yapmış olduğu neşrinde, Prof. Dr. Enes Erdim'in *Arap Dili Gramer Metodolojisi* adlı kitabında, Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Çetkin'e ait *Celâleddîn Es-Suyûtî ve Arap Gramerindeki Yeri* adlı doktora tezinde, Dr. Öğr. Üyesi İrfan Kaya'ya ait *Nahiv Usulünün İki Klasik Kaynağı İktirâh Ve Luma 'U'l-Edille'nin İçerik Ve Yöntem Bakımından Karşılaştırılması* adlı makalesinde farklı yönlerden incelenmiştir.

¹ Celâleddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *et-Tehaddus bi ni 'metillâh*, nşr. Elisabeth Mary Sartain, (Cambridge: 1975) 105-136.

² Abdu'l-ilâh Nebhân, *Celâleddîn es-Suyûtî: izâ'ât tahliliyye fî sîretih*, (Dımaşk: et-Turâsu'l-'Arabî, 1994) XV/57, 89-90.

³ es-Suyûtî, *et-Tehaddus*, 105.

Suyûtî eserin başında açıkça belirttiği gibi nahvi, fıkıh usûlü tertibince düzenlediği; gramer kurallarının illetlendirilmesinde kullandığı yöntemlerin kelâm ilmi ile yakınlık gösterdiği; ayrıca dilsel verilerin sınıflandırılması hususunda pek çok yerde kullandığı ahad, şaz, tevatür gibi hadis usûlü terimlerinin benzerlik göstermesi bizlere eserin oluşumunda pek çok usûl ilminden faydalandığını göstermektedir. Bu çalışma ile diğer ilmi usûller ile nahiv usûlü oluşumunu ayrı ayrı ele almamızın ardından diğer ilimlerin nahivde usûl oluşumundaki etkilerini ortaya koyacağız.

Suyûtî, *İktirâh*'ın oluşumunda kullandığı bilgileri kaynağı ile vermesi sayesinde Suyûtî'ye kadar nahiv usûlü alanındaki çalışmalara ulaşmamızı sağlamaktadır. Bu bilgilerin arasında bulunduğu tercihler ve bu ilmi oluşturulan izlediği yöntem bağlamında eser ile nahiv usulü alanında sağlamış olduğu katkıları bu çalışmamızla ortaya koyacağız.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışma, giriş, üç bölüm ve sonuçtan bölümlerinden oluşmaktadır. Çalışmada sınıflama, kaynak tarama yoluyla veri toplama, analiz ve değerlendirme yöntemleri uygulanacaktır.

Giriş bölümünde araştırmanın konusu, önemi, yöntemi, kapsamı ve sınırları ele alınmıştır.

Birinci bölümde öncelikle diğer ilimlerde meydana gelen usûl çalışmaları hakkında veriler toplanıp tasnif edilmiştir. Akabinde nahiv iliminin gelişim aşamaları ele alınmış diğer ilimlerde meydana gelen usûl çalışmalarından etkilendiği noktalar ortaya konmuş ayrıca Suyûtî'ye kadar yapılmış olan usûl çalışmaları hakkında veriler toplanıp analiz edilerek değerlendirmelerde bulunulmuştur.

İkinci bölümde Suyûtî'nin hayatı hocaları talebeleri ve eserleri mesabesinde ilmî kişiliği hakkında veriler toplanmıştır.

Üçüncü bölümde el-İktirâh fi usuli'n-nahv eserinde kullandığı fasıl ve başlıklandırma ile oluşan yapı, bu yapı içerisinde okuyucuya aktardığı nahiv usulü anlayışı ve bu anlayışın oluşumunda kaynak edindiği usûl çalışmaları hakkında veriler toplanıp tasnif edilmiştir.

Sonuç bölümünde toplanılan veriler ile yapılan analiz ve sentez işlemleri sonucunda elde edilen çıktılar ele alınmıştır. Verilerin toplanması aşamasında üniversitelerin veri tabanlarındaki akademik çalışmalar, çeşitli eserler ve internet ortamında ilgili sitelerden faydalanılmıştır. Tezin akademik yazım usulünde, dipnot ve kaynak gösteriminde İSNAD Atıf Sisteminin ikinci edisyonu esas alınmıştır.

ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLARI

Çalışmanın giriş bölümü ile konusu, önemi, yöntemi, kapsamı ve sınırları hususları belirtilmiş, akabinde diğer İslami ilimlerin ardından meydana gelen usûl çalışmalarına kısaca değinilmiş nahiv ilminde meydana gelen usûl çalışmaları ile olan benzerliklerine dikkat çekilmiştir. Suyûtî'nin hayatı, eserleri ve ilmî çalışmaları anlatılmış, *el-İktirâh fî usuli'n-nahv* isimli eserinden faydalanılarak nahiv usûlü hakkındaki görüşleri tespit edilmeye gayret edilmiş, bu görüşlerinin oluşumunda hangi âlimin görüşünden faydalandığı örnekleri ile belirtilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İLİMLERDE USÛL ARAYIŞI

İslami ilimler bünyesindeki veriler belli bir noktaya gelindiğinde karşılaştıkları problemleri çözüme ulaştıramıyorlardı. İlimin ana omurgasını oluşturan Mesâili desteklemek ve delillendirmek amacıyla Vesâili ortaya koyma ihtiyacı duyuyorlardı.⁴ Bu sebeple İslami ilimler önceleri doğrudan uygulayıp sonuç elde ettikleri verileri birbirinden farklı yöntemlere tabi tuttular. Var olan yeni meseleler eski hükümler vasıtası ile aklî ve naklî diğer yöntemler ile bir usûl içerisinde yeniden yoğuruluyor ve cevap üretiliyordu. Netice olarak yeni mesele ve problemler karşısında tıkanan ilimler yerine, her mesele ve problem ile daha da gelişen birikimli bir vaziyette ilerleyerek her geçen gün daha da büyüyen ilimler ortaya çıkıyordu. Bu doğrultuda fıkıh ilminin yanında fıkıh usûlü, hadis ilminin yanında hadis usûlü, tefsir ilminin yanında tefsir usûlü, nahiv ilminin yanında ise nahiv usûlü ortaya çıkmış ve hep bir arada gelişim göstermişlerdir. Nitekim bu gelişme yalnızca fıkıh ve fıkıh usûlü ya da hadis ile hadis usûlü arasında olmamıştır. Nasıl ki hadis ilmi fıkıh ilminden etkilenmiş ise hadis usûlü ve fıkıh usûlü arasında da bir etkileşim olmuştur. Bu etkileşim örneklerine kelâm usûlü- fıkıh usûlü yahut hadis usûlü- nahiv usûlü gibi birçok örnek vermemiz mümkündür. Ancak bizler bu bölüm ile hususen nahiv usûlünün diğer ilm-i usûller ile ilişkisini ortaya koymaya çalışacağız. Öncelikle nahiv usûlü ilmine dayandıracığımız fıkıh usûlü, hadis usûlü, kelâm usûlü gibi diğer usûl ilimlerin oluşmalarındaki sebep ve gelişim aşamalarına kısaca değineceğiz. Esas alacağımız nahiv usûlü ise Suyûtî dışında bu alanda meydana gelen çalışmalar üzerine olacaktır. Fıkıh usûlü, hadis usûlü, kelâm usûlü ilimlerini tercih etmemizin sebebi ise nahiv usûlünü oluşturan çoğu kavram ve yöntemin bu ilimlerden bir nüve taşıyor olmasıdır. Öncelikle nahiv usûlünü etkileyen diğer ilimlerin gelişmelerine değinecek akabinde bu ilimlerin hangisinin, nahiv usûl ilminin hangi noktasına temas ettiğini ortaya koymaya çalışacağız.

1. Fıkıh Usûlü

İslam'ın ilk yıllarında Müslümanlar herhangi bir meselenin dini hükmü konusunda şüpheye düştüklerinde bu konuyu Hz. Peygambere danışabiliyorlardı. Vefatının ardından sahabe ve âlimler bu konuda Kur'ân'a ve hadislere müracaat etmeye başlamışlar ve bu kaynaklardan çıkardıkları hüküm ile amel etmişlerdir. Bu noktada Fıkıh ilmi sayesinde insanlara helal ile haramın tespiti için şer'î hüküm ortaya koyabilmekteydiler. Yaşamış

⁴ Başta fıkıh ve kelâm ilmi olmak üzere birçok islami ilimde kullanılan mesâil, ilmin ana unsurları arasında yer alan ve öncelikli ilgilendiği konulardan oluşan bölümü iken vesâil ise mesâili temellendirmek ve delillendirmek amacıyla kullanılan destek unsurlarını ifade etmektedir.

oldukları dönem itibarı ile ayetlerin nüzul sebebini ve hadislerin söyleniş amaçlarını bilmeleri onların hüküm koyma noktasında zorluk yaşamamalarını sağlıyordu. Herhangi bir konu hakkında fitraten sahip oldukları doğru-yanlış bilgisi ile amel edilmekteydi. Sonraki dönemlerde bu nesillerin vefatı ve İslâm ile yeni tanışan kişilerin çokluğu ve farklılığı yeni bazı problemlerde beraberinde getiriyordu. Yeni ve farklı problemlerin ortaya çıkışı ve bunlar hakkında verilen bazı farklı fetvalar problem arz ediyordu. İşte bu sorunun izalesi için âlimler uygulama birliğini sağlamak amacıyla hicri ikinci yüzyılda çalışmalara başlamıştı. Fıkıh ilmi iki bölümden oluşmaktadır; ilki Furuu'l-fıkıh yani tatbiki hukuk bölümüdür. Bu bölüm şer'i ameli hükümlerden oluşmaktadır. İkinci bölüm ise nazari hukuk olarak ta adlandırdığımız Usûlü'l-fıkıh dır. Şer'i ameli hükümlerin ortaya çıkarılışını inceleyen ve o hükümlerin elde edilme metodunu ortaya koyma çabası gütmektedir. İstilahi olarak "Müctehidin, şer'î hükümleri elde edebilmek amacıyla tafsîlî deliller üzerinde uygulanan kural ve prensiplerdir"⁵ şeklinde tarif edilmektedir. Ortaya çıkan metot sayesinde o ana dek karşılaşılmamış ve hakkında verilen herhangi bir hüküm olmayan fıkhi meselelerde yeni hükümler verilebilecekti.

Bu alanda yapılan ilk çalışma alana hâkimiyeti ile tanınan aynı zamanda bu ilmin kurucusu olarak kabul edilen imam Şâfiî (v. 204/820)ye ait İmam Abdurrahman b. Mehdi (v. 198/813)'nin isteği doğrultusunda yazdığı *Er-Risâle* adlı eserdir.⁶ Şüphesiz bu eser mezheplerin ortaya çıkışına sebep olmaktadır. Zira bir grup kendi mezheplerini destekleyen hükümleri eserden kaideler şeklinde almış bazıları ise kendi mezheplerine ters düşen hususlarda eleştirmiş ve alternatif hükümler ileri sürmüşlerdir. Hanefî âlimler Şâfiî'nin kendilerine muhalefet ettikleri hükümlere cevap verebilmek ve Hanefî fikhının usûlünü ortaya çıkarmak amacıyla eser üzerinde çalışmalara başlamışlardır. İşte bu noktada fıkıh usûlü aşama aşama ilerleme kaydetmiştir. Beşinci yüzyıla dek *er-Risâle* etrafında cereyan eden çalışmalar beşinci yüzyılda Kadı el-Bakılânî (v. 403/1013), el-Eş'ârî (v. 403/1012) ve kadı Abdulcebbar el-Hamedanî (v. 416/1024) Usûlü fıkıh'ın tüm konularını ele almışlardır.

Herhangi bir hüküm vermek istendiğinde âlimler öncelikle Kur'an ayetlerine dikkate almaktadırlar. Kur'an hükümlerin birinci dereceden kaynağı olarak bilinmektedir. Tevatür yoluyla elimize ulaşması sebebiyle varlığı kesindir. Ancak Kur'an-ı Kerîm'de her konu açıkça ayrıntıları ile beraber yer almamaktadır. Mevzubahis hüküm gereken konu hakkında hiçbir hüküm yok ise yahut hüküm vermek için ayetin kendisi tek başına yeterli gelecek kadar açık değilse bu konudaki şüphelerin giderilmesi veya doğrudan hüküm vermek amacıyla ikinci

⁵ Ebû'l-Hasen Seyfuddîn 'Alî b. Muhammed b. Salim es-Sa'lebi Âmidî, *el-İhkâm fî Usûlü'l-Ahkâm*, thk. 'Abdurrezzak Afifi (Beyrut: el-Mektebu'l-İslamî, 2007), 7 vd.

⁶ Muhammed bin İdris eş-Şafii, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Mısır: 1940) 7.

kaynak olan sünnete başvurulmaktadır. Sünnet Kur'an'ın hükümlerini teyit edebilir, Kur'an'daki bir hükmü açıklayabilir veya Kur'an'da hükmü açıklanmayan bir konuda hüküm ortaya koyabilir. Eğer bu kaynaktan da herhangi bir hüküm çıkarılamazsa üçüncü derece delil kaynağımız olan icma'a başvurulmaktadır. Ancak bu noktada icma'ın varlığından söz edebilmek için bir devirde yaşayan fakihlerin tamamının bir meselenin hükmü konusunda ittifak etmeleri gerekir. Bu üç kaynaktan da hükmü bulunmayan ancak bu kaynaklarda aralarında illet birliği ile bağlantı kurulabilecek hükümler ile ilişki kurarak müçtehitlerin hüküm verme işlemine kıyas denir. Kitap, sünnet, icma' ve kıyas ile birlikte istihsan, istislah(Mesâlih-İ Mürsele), Seddi Zerayi' gibi delil metodları da bulunmaktadır.⁷

2. Hadis Usûlü

Müslümanlar, İslamın İlk yıllarında bilmedikleri konuları bizzat Hz. Peygambere sorabiliyorlardı. Hz. Peygamberin vefatından sonra ortaya çıkan sorunlar için hadislerle başvuruldu. Hadis Peygamber efendimize ait söz, fiil ve takrirler olarak ifade edilmektedir. Sonraları, bu rivayetlerin aktarımı ve bu aktarımı gerçekleştiren raviler ile hadis ilmi konu alanı genişlemiş, rivayetlerin sened ve metin yönünden tenkidi amacıyla bir usûl ihtiyacı meydana gelmiştir. İlk iki asırlık zaman diliminde, râvilerin adalet ve güvenilirliğiyle alâkalı taksimata tâbi tutulması gibi uygulamalar ile ilk usûl çalışmaları ortaya çıkmıştır. Hadis faaliyetleri, Hicrî 2. ve 3. asır öncesinde hadisler arasında 'hadis olan ve olmayan' gibi tercih belirtme şeklinde gerçekleşmiştir. Hicrî II ve III. asırdan itibaren râvileri güvenilir, zayıf ve metrûk şeklinde sınıflandırılması neticesinde "mürsel, münkatı', mu'dal, müdelles, münker" gibi zayıflık dereceleri birbirlerinden farklı olan ıstılahlar ortaya çıkmıştır.⁸

Hadis ilmi ilgilendiği alanlar itibari ile "rivâyetu'l-hadis" ve "dirâyetu'l-hadis" olarak iki kısımda değerlendirilmektedir. Hadisin öğrenilmesi, derlenmesi ve aktarımı ya da hadisleri içeren kitapları telif etme gibi faaliyetler, rivâyetu'l-hadis alanına girmektedir. Rivayetlerin sened ve metin yönünden incelenmesi ise dirâyetu'l-hadis kısmındadır.⁹ Bu incelemeler sonucu hadisler pek çok yönden sınıflandırılmıştır. Bu duruma örnek olarak Müslimin (v. 261/875) Mukaddimesinde hadisler arasında yaptığı ayrımı verebiliriz; Müslim hadisleri, istikamet ehli mutkîn (titiz) kimseler tarafından rivayet edilen hadisler, zayıf râviler tarafından nakledilen ancak terkedilmeyi gerektirecek düzeyde olmayan hadisler ve metrûk râviler

⁷ Muhammed Latif Altun, Telazûm Delilinin Fıkıh Metodolojisindeki Yeri, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* -/17 (Haziran 2021), 233-251.

⁸ Ahmet Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi: Hicri İlk Üç Asır* (İstanbul: MÜİF Yay, 1996) 158.

⁹ Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: T.D.V.Y., 1992) 61.

tarafından nakledilip rivayetine değer verilmeyen hadisler olmak üzere üç kısma ayırmaktadır.¹⁰ Hadis Usûlü bu ve benzeri ayrımları yapabilmek için gerekli tenkid yöntemlerinin geliştirilmesi ve bu yöntemlerin sistemli vaziyette uygulanabilmesi gibi gayeleri hedef edinmiştir.

Hadis usûlü alanında yazılmış ve günümüze kadar ulaşan ilk eser İmam Şafii'nin esas itibariyle Şafî fikhının usûl ilkelerini konu edinen *er-Risâle* isimli eseridir. Bu eserde Ahâd haberlerle delil getirme, bir rivâyetin sahih olabilmesi için gerekli şartlar, tabii mürsellerinin hangi şartlarda kabul edileceği, mâna ile rivâyet, hadiste nasih mensuh gibi hadis usûlü konularının işlendiğine şahit olmaktayız.¹¹ Ancak belirttiğimiz gibi hadis usûlü konularına değinilmekte olup tümü itibari ile müstakil bir hadis usûl kaynağı olarak değerlendirilmemektedir. Benzer şekilde Usûl-i hadis ve ona dair meseleler müstakil kitaplarda ele alınmadan önce *Sahîh-i Müslim'in* mukaddimesinde, Ebû Dâvûd'un (v. 275/889) Mekkeliler'e yazdığı mektupta, Tirmizî'nin (v. 279/892) *el-Câmi'u's-sahîh'inin* sonuna ilâve ettiği el-İlel'de, Buhârî'nin (v. 256/870) tarih kitaplarında ve cerh- ta'dîl konuları üzerine yazılan eserlerde karşımıza çıkmaktadır.¹² Hadis usûlü daha sonraları mütekaddimun dönemde Rânehürmüzî'nin (v. 360/971) *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, el-Hâkim en-Nisâbü'rî'nin (v. 405/1014) *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadis*, el-Hatîb el-Bağdâdî'nin (v.463/1071) *el-Kifâye fî (ma'rifeti usûli) 'ilmi'r-rivâye*, Müteahhirûn döneminde ise Kadî İyâz'ın (v.544/1149) *el-İlmâ*, İbnü's-Salâh'ın (v. 643/1245) *Ulûmü'l-hadis* adlı eserlerinde müstakil olarak ele alınmaktadır.¹³

Telif edilen bu eserler neticesinde “el-Cerh ve't-Ta'dîl” (Bazı özel yöntemler kullanarak raviler üzerinde değerlendirme yöntemi¹⁴), “Fikhu'l-Hadis” (Hadislerden hüküm çıkarılmasını ve konu edinen ilim¹⁵), “Nâsihu'l-Hadis ve Mensûhuh”(şer'î bir hükmün daha sonra gelen şer'î bir delille kaldırılması¹⁶), “Garîbu'l-Hadis” (hadislerde az kullanılması sebebiyle kolay anlaşılmayan kelimeleri konu edinen ilim dalıdır¹⁷), “İlelu'l-Hadis” (genellikle ilk bakışta fark edilemeyen ve hadisin sıhhatini zedeleyen kusurları inceleyen ilim¹⁸), “Muhtelifu'l-Hadis”(bir

¹⁰ Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî Müslim, *Sahîhu Müslim*, thk. Yâsir Hasen vd. (Beirut: Müessesetü'r-risâle, 2012) 4-5.

¹¹ Muhittin Düzenli, *Hadis Tarihi ve Usûlü Ders Notu*, (Samsun, 2020) 110-111.

¹² Muhittin Düzenli, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, 110.

¹³ Muhittin Düzenli, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, 109-115

¹⁴ Ahmet Yücel, *Başlangıçtan Günümüze Hadis Usûlü* (İstanbul: İFAN Yayınları, 2009) 269.

¹⁵ TDV İslâm Ansiklopedisi (TDV), “Fikhü'l-Hadis” (28.12.2024).

¹⁶ TDV İslâm Ansiklopedisi (TDV), “Nasih” (28.12.2024).

¹⁷ Yücel, *Hadis Usûlü*, 274.

¹⁸ TDV İslâm Ansiklopedisi (TDV), “İlelü'l-Hadis” (28.12.2024).

hadisin sahih olmasına rağmen başka bir veya birkaç sahih hadise ya da diğer delillere muhalefet etmesinin sebeplerini araştırır ve bunu gidermenin yollarını inceleyer¹⁹⁾ ve “Esbâbu Vurûdi'l-Hadis” (hadislerin söylenme neden ve durumlarını inceleyen ilim) gibi birçok hadis ilmi ortaya çıkmıştır.

3. Kelâm Usûlü

Kelâm ilmi, getirdiği deliller vasıtası ile her türlü kuşku ve duraksamaları gidererek dînî akîdeyi veya iman konularını kanıtlamaya çalışmaktadır. Bu minvalde başka ilimlerde müstakil olarak ele alınan usûl konuları kelâm ilmi kapsamı içerisinde bulunmakta olduğundan ayrı müstakil olarak ele alınmamıştır. Kısaca kelâm ilmi yalnızca “mesail” değil “vesâil” ilminide içermektedir. Mütakellimler bilginin doğruluğunu saptamak ve muhalif görüşü çürütebilmek amacıyla birçok yöneme başvurmuşlardır. Dönemin farklı yaklaşımlarının bu yöntemlere çeşitli etkileri görülmektedir. Yaygın olarak mütakellimler selef-halef ve mütakaddimîn-müteahhirîn şeklinde ayrımlara tabi tutulmuştur.

İlk iki grup olan selef-halef kelamda bilgiyi doğrulamak için kullandıkları yöntemler arasında farklılıklar mevcuttur. Selef naklî bilginin delillendirilebilmesi için yalnızca bir başka naklî bilginin kullanımını uygun görmektedir. Aklî bilginin kullanımını kısıtlanmış, nassa aykırı herhangi bir te'vil ise caiz görülmemiştir. Nazar, tefekkür gibi istidlâl metodlarını nassa muhalefet etmediği sürece kabul etmişlerdir. Nitekim bu noktada Allah tasavvurunu “Allah’ın şanına uygun olmayacak özelliklerden korumak, Allah’ın kendine sıfat olarak nispet etmiş olduğu vasıfların hakikati üzerine te‘vilde bulunmamak, hatta tevilden kaçınmak” ifadeleri ile “et-tefvîz maa’t-tenzîh” düşüncesinde uygulamışlardır.²⁰

Halef ise bu düşünceye karşın “et-te‘vil maa’t-tenzîh” düşüncesini geliştirmiştir. Selefin yorum yapmadan açıklamaya çalıştığı nasslardaki sıfatları, Allah’ın ulûhiyetine uygun bir şekilde te‘vil etmeye çalışmışlardır. Bu noktada halef aklî ve naklî delillerin birlikte daha verimli kullanabilecekleri bir yöntem geliştirmişlerdir.²¹

Kelâm usûlü, ilk dönemlerinde akıl, nas ve dil sentezine dayanıyordu. Mütakaddimîn döneminde vesâil amacıyla Aristo mantığı kullanılmıştır. Gazzâlî (v. 505/1111) ile güç kazanan felsefî metot (Aristo mantığı) yöntemi zenginleştirmiş, önceden beri kullanılagelen mütakaddimîn döneminin yöntemleri tercih edilmez hale gelmiştir. Kelâm âlimleri Yunan

¹⁹ Yücel, *Hadis Usûlü*, 276.

²⁰ Hikmet Yağlı Mavil, *Ebu'l-Hasan El- Eş'ari'nin kelam sistemi ve kaynakları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2011), 58.

²¹ Mavil, *Ebu'l-Hasan El- Eş'ari'nin kelam sistemi ve kaynakları*, 58.

metafiziğinin bir bölümünü vesâil amacıyla kullandılar. Bunlardan biri olan cevher-araz teorisi ile hudûs delili geliştirilmiştir. Öte yandan madde-sûret, kıdem-i âlem, rûhun ölümsüzlüğü gibi konularda Yunan metafiziğine ve Meşşâî filozoflara muhalefet etmişlerdir.²²

Kelam ile usûlü yani mesâil ile vesâil arasındaki yakınlık birçok âlim tarafından, tanımlarında işaret edilmiştir. İmam Gazzâlî'nin kelam tanımında bu husus görülmektedir; “Ehl-i Sünnet akîdesini korumayı ve bu akîdeyi bidat ehli gibi dış etkilerden muhafaza etmeyi gaye edinmiş olan bir ilimdir.”²³ Adududdîn el-Îcî'nin (v. 756/1355) “Deliller îrâd etmek ve şüpheleri gidermek sûretiyle dinî akîdelerin ispatını sağlayan bir ilimdir”²⁴ İbn Haldûn'un ise “İman konuları ile alakalı akîdelerin aklî delillerle korunmalarını ve itikad esaslarında Selef ve Ehl-i sünnet mezhebinden sapmış olan bid'atçıların reddedilmesini içeren bir ilimdir.”²⁵ Şeklindeki tanımlarından da anlaşılacağı üzere kelam ilmi vahye dayanan İslâm dininin akîdelerini ispatlamak amacıyla araştırmak (bahs), düşünmek (nazar) ve akıl yürütmek (istidlâl-i aklî) gibi yöntemleri kullanmıştır.

4. Nahiv Usûlü

Çalışmanın bu bölümünde nahivde usûl çalışmalarının gelişim sürecini ortaya koyacağız. Bu sebeple nahiv ilmi gelişimini özetleyeceğiz. Akabinde diğer İslami ilimlerde meydana gelen usûl çalışmalarının gelişim sürecini ve nahiv usûlü gelişim sürecinde hangi usûl ilimlerinden etkilendiğini ortaya koyacağız. Nihayetinde ise Suyûtî'ye kadar nahiv usûlü alanında doğrudan ve dolaylı yoldan yapılan çalışmaları ortaya koyacağız.

4.1. Nahiv İlminin Oluşum Süreci

Bilinen en eski Arapça metin olan M.Ö.626-853 yılları arasında Asurlular ve Aribiler arasında gerçekleşen savaşlar hakkında yazılan vesika bizlere Arap dili tarihinin ne kadar eskiye dayandığını göstermektedir.²⁶ Cahiliye döneminde kendi coğrafyası içinde kullanılan Arap dilinin nitekim kendi coğrafyasını aşması İslâm dini ile olmuştur. İslâm dini sınırlarının genişlemesi ile Arap dili kullanım alanı genişlemiş, birbirleri ile doğru orantılı büyümüştür.

Arap grameri kurallarının ilk kaynakları dili en doğru kullanan bedevilere dayanmaktadır. Zira dilin en temiz ve saf hali yerleşik Araplarda bulunmaktaydı. Başka kültür ve dile sahip olan milletler ile olan müzakere ve savaşlar ile Arap dilinin kullanım alanı

²² Çelebi - Güdekli, *Kelâm İlminin Ortaya Çıkışı*, 396.

²³ Gazzâlî, *el-Munkiz mine'd-dalâl*, çev. Osman Arpaçukuru (İstanbul: Beyan Yay, 2018) 33-34.

²⁴ Adudüddîn el-Îcî, *el-Mevâkıfî 'ilmi' kelâm* (Beyrut: Âlemü'l-kütüb) 34-35.

²⁵ İrfan Abdülhamid, *İslâm'da İtikadi Mezhepler ve Akâid Esasları*, çev. M. Saim Yeprem (İstanbul: Marifet Yayınları, 1983) 131-133.

²⁶ Ahmet Suphi Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1996) 48.

yaygınlaşmıştır. Genişleyen kullanım alanı ile Arap dili bazı sorunlar ile karşı karşıya gelmiştir. Hz. Peygamber zamanında nadir olarak görülen dildeki lahn hataları Emevîler ve Abbasîler döneminde hızla artış göstermiştir. İnsanlar Arap dilini genellikle sözlü olarak öğreniyor, gramer anlamında ilerleyemiyorlardı. Bu durum günlük konuşma esnasında görülen küçük hataların yanı sıra ayet ve hadis telaffuzunda dahi görülmekteydi. Arapçanın kullanım alanının genişlemesi ile sorunlar gündün güne büyüyordu. Bu sorun doğrudan dil, dolaylı yoldan din ile iştigal eden âlimleri rahatsız ediyor, onları bu konuda harekete geçme ihtiyacı hissettiriyordu. Âlimler öncelikle lahn denen bu dil hatalarını saptamaya koyulmuşlardı. Bu uğurda hicri II. yüzyılda “Lahnü’l-âmmе, mâ telhanü fihi’l-âmmе, Lahnü’l-avâm, Lahnü’l-havâs” gibi eserler kaleme almışlardır.²⁷

Farklı milletlerden insanların yaptığı dil hataları Arapları olumsuz etkilemiştir. İbn Haldûn (v. 808/1406) bu durumu mevalinin yanlış telaffuzlarını işite işite Araplardaki dil melekesinin bozulması olarak tanımlar.²⁸ Haccâc b. Yûsuf Es-Sekafi (96/724) ve Hasan-ı Basrî (110/728) gibi dil alanında yetkinlikleri ile tanınan kişilerin yapmış olduğu hatalar ve Kur’an-ı Kerim okumada yaşanan hatalar sorunun hızla büyüdüğünü göstermektedir. Bu kötü gidişe bir dur demek amacıyla dönemin Basra valisi Ziyâd b. Ebîh (53/673) Ebü’l-Esved ed-Düelî (v. 69/688)’den insanların kur’an okurken faydalanacağı ve hata yapmalarını engelleyen işaretler koymasını istemiştir. Önceleri bu işi üstlenmek istememiş ancak artan lahn hataları ve bir gün ²⁹ayetinde, Allahın resulünden uzak olduğu anlamına gelen kesralı okunması hatasına şahit olmuştur. Bunu üzerine Ziyâd bu işi yapacağını söyler. Kendisine yardım etmesi için Abd el-Kays kabilesinden bir kâtip tahsis edilmiş ve çalışmalara başlamıştır. Kâtipten renkli bir kalem ile fetha için kelimenin üzerine, kesra için kelimenin altına ve damme için kelimenin önüne bir nokta, tenvin için ise ikişer nokta koymasını ister.³⁰ Böylece nahiv alanında ilk çalışma başlamıştır. Birçok âlim tarafından kabul gören bu görüş ile birlikte yine nahiv ilminin ilk kaynaklarında geçen İbnü’n-Nedîm (385/965) in Ebü’l-Esved’e ait olduğunu ve sonraları kaybolduğunu belirttiği fail ve mef’ul bablarında oluşan 4 sayfadan oluşan bir risale gördüğünü belirtmesi Ebü’l-Esved’in ilk nahiv müellifi olduğu rivayetini desteklemektedir.³¹

Ebü’l-Esved’in Hz. Ali ile olan yakınlığı, birlikte Muaviye’ye karşı Sıffin savaşına katılmaları ve akabinde kendisini Basra valiliğine atamasına kadar giden yolda devam etmiştir.

²⁷ Abdurrahman Çetin, "Lahn", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Ocak 2025).

²⁸ İbn Haldun, *Mukaddime* (Beyrut: Daru’l-Erkam, 2007) 522-523.

²⁹ Tevbe. 9/3

³⁰ Şevki Dayf, *el-Medârisu’n-Nahviyye* (Kahire: Daru’l-Maârif, 1968) 16

³¹ Ebü’l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya’kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrâhîm Ramadan (Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, 1997), 62.

Ebü'l-Esved, Arap gramerindeki bilginin kendisine Hz. Ali tarafından geldiğini belirtmektedir. O, Gramer konularını ele alarak inceleyen ilk kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Okuma esnasında çeşitli hataları önleyebilmek amacıyla geliştirdiği harekeleme tekniği Arap grameri alanında çığır açmıştır. Bu alanda geride bıraktığı birikim ve yetiştirdiği öğrencileri ile Arap grameri sisteminin oturmasına ve günümüze kadar ulaşmasında büyük rol oynamıştır. Ebü'l-Esved Ed-Düelî ve ondan dil eğitimi almış öğrencilerini gramer alanındaki başarıları Basra'da gramer faaliyetlerine hız kazandırmıştır. Basra kentini Arap grameri alanında meşhur etmiş ve ileriki dönemde Basra ekolü adı altında sistematik bir hâl almıştır. Ebü'l-Esved Ed-Düelî'den gramer alanında eğitim alan Nasr b. Asım El-Leysi (v. 89/708), Yahyâ b. Ya'amer (v. 129/746), Anbese b. Ma'dân -el-Fîl olarakta bilinir- (v. 100/718), Meymûn el-Akran (doğum ve ölüm tarihleri hakkında kaynaklarda bir bilgi geçmemektedir), Abdurrahman b. Hurmuz el-A'rac (v. 117/735) öğrencileri Basra ekolünün birinci tabakası olarak anılmaktadır.

4.2. Diğer Usûl İlimlerinin Nahiv Usûlüne Etkileri

Nahiv ilminin ana omurgasını oluşturan bilgilerin doğrulanması ve işlenmesi amacı ile bu ilimde de bir usûl ilmi ihtiyaç haline gelmiştir. Diğer ilimlerin usûl gelişim süreçlerinden bir süre sonra oluşması onun diğer usûllerden etkilenmesine sebep olmuştur. Bu etkilenmeler neticesinde birçok farklı ilimlere ait unsurlar nahiv usulü içerisinde yer almıştır. Bu ilimler içerisinde bahsini ettiğimiz fıkıh usulü, hadis usulü ve kelam ilimleri belirli noktalarda nahiv usulüne etki etmektedir. Bunların en önemlisi hiç şüphesiz fıkıh usulü ilmidir. Nahiv usulü alanında yapılan çalışmalar bizlere gösteriyor ki nahiv âlimleri usûl belirlemek amacıyla fıkıh usulünü esas almışlardır. İbn Cinnî (v. 392/1002) eserinin fıkıh usulüne benzediğini belirtirken³² Suyûtî, nahiv usulü tanımında fıkıh ve usulü arasındaki ilişkinin nahiv ve usulü arasındaki ilişkiye benzediğini belirtmektedir.³³ Nitekim kavram ve yöntem açısından iki ilim büyük benzerlikler içermektedir. Karşılaşılan metinlerin doğruluğunu tespit edebilmek amacıyla hadis usulü yöntemlerine başvurulmuştur. Suyûtî bu iki ilim arasındaki yakınlığa hadis ile lughat ilmini aynı vâdide akan iki kardeş nehre benzeterek dikkat çekmektedir.³⁴ Var olan naklî bilgileri aklî yöntemler ile işlemeye çalışmasında ise Kelâm ilmi ile benzerlikler taşımaktadır. Bizler bu ilimlerin nahiv ilmi ile temas ettiği noktaları elimizden geldiğince ortaya koymaya çalışacağız.

³² Ebü'l-Feth İbn Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1983) I/2.

³³ Celâluddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *el-İktirâh fî usûli'n-nahvi*, thk. Abdulhakim 'Atiyye (İstanbul: Dâru'l-Beyrûtî, 2.basım), 15.

³⁴ Celâluddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *el-Müzhir fî ulûmi'l-luga ve envâihâ*, thk. Muhammed Câdelmevlâ, Ali Muhammed Bîcâvî, Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye), 691.

Kavram ve yöntem açılarından fıkıh usulü ile birçok benzerlik taşıyan nahiv usulü ilmi, eldeki dilsel verilerin, sened ve metin açısından değerlendirmesinde ise hadis usulü ilmine benzerlik göstermektedir. Hadis âlimlerinin hadis metni üzerine uyguladıkları usul ve yöntemleri nahiv âlimleri ise eldeki dil malzemesine uygulamışlardır. Nakillerin sınıflandırılmasında hadis âlimleri gibi mütevatir ve âhâd gibi ayrımlara tabi tutmuşlardır.³⁵ Hadis ilminde kavramsal olarak “Bir hadisi, senedinin başından sonuna kadar, yalan söylemede birleşmeleri mümkün olmayacak kadar çok kimsenin birbirinden rivâyet etmesi”³⁶ anlamına gelen tevatür nahiv ilminde aynı anlamda kullanılmıştır. Hadis usulünde kullanılan semâ, kıraat, icâzet, vicâde gibi rivâyet yöntemlerini kullanmışlardır.

Fıkıh usulü ve nahiv usulü ilişkisine öncelikle âlimlerin yaklaşımında başlamamız gerekir. Nahiv usulü ilmini oluşturan âlimler eserlerin bu ilmi fıkıh usulü alanında bulunan yöntem ve sistemi nahiv ilmine uygulamaya çalıştıklarını açıkça dile getirmektedirler.³⁷ Bu sebeple olsa gerek iki usul eserlerinin bab şekil ve içeriklerinde büyük benzerlikler mevcuttur. İki ilimde de eldeki naklî bilgi birtakım aklî yöntemler vasıtasıyla yeni hüküm elde etmektedir. Fıkıh usulünde delil elde etmek amacıyla kullanılan Kitap, Sünnet, icma’, kıyas, istihsân ve istishâb kaynakları nahiv usulünde de kullanılmaktadır. Bu kaynakların şartları, kısımları, delil oluşları, aralarında teâruz ve tercih yöntemleri açısından büyük benzerlik içermektedirler. İki ilimde de müctehidin şartları ve telfik konuları bulunmaktadır. Koyulan hükümler de vâcib, câiz, mümteni gibi aynı terimler ile vasıflandırılmaktadır. Görüldüğü üzere aradaki yakınlık yalnızca kelime benzerliği olarak sınırlı kalmamıştır. İki ilim arasındaki sistem ve sistemi oluşturan parçaların anlam ve etkileri arasında da büyük yakınlık içermektedirler.

Ele aldığımız diğer ilimlerin aksine kelim ilmi usul anlamında müstakil bir oluşum göstermemiştir. Ancak var olan naklî delillerin kanıtlanması için aklî istidlal yöntemleri belirlenmiş ve uygulanmıştır. Bu noktada nahiv usulü kelim ilmine benzerlik göstermektedir. Zira Enbârî’ye (v. 577/1181) ait olan “nahiv usulü, nahvin usul ve fûrûunun kendilerinden istinbat edildiği delillerden ibarettir.”³⁸ tanım bu benzerliği gözler önüne sermektedir. Söz konusu ilimler içerisinde kıyasın kelimada, fıkıh ve nahiv ile çok benzeri şekilde uygulanmasına Câbirî (1936-2010) “kıyasın epistemolojik açıdan kelâmdaki genel çerçevesi, fıkıh ve

³⁵ Ali Benli, *Ebû İshâk Eş-Şâtubî’de Nahiv Usulü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013) 9.

³⁶ Muhittin Düzenli, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 110-111.

³⁷ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 16; ; İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I/2; Ebu’l-Berekât İbnu’l-Enbârî, *Nüzhetü’l-elibbâ’ fi tabakâti’l-üdebâ’*, thk. İbrahim es-Sâmîrî (Ürdün: Mektebetü’l-Menâr, 1985), 76.

³⁸ Ebu’l-Berekât İbnu’l-Enbârî, *Luma’u’l-edille*, thk. Said el-Efğani (Şam: Matba’atu’l-Cami’eti’s-Suriyye, 1957), 80.

nahivdeki durumundan farklılık arz etmez”³⁹ sözleri ile değinmiştir. Ancak fıkıh ve nahivdeki kıyasın sonucu elde edilen hükmün zannî, kelam ilminde uygulanan kıyas sonucu elde edilen hükmün ise ilmî olduğunu iddia etmiştir.⁴⁰

Nahiv usulünde mantık ilminin pek çok yönden etkisi görülmektedir. Bu etkinin en büyük sebeplerinden birisi Zeccâcî, Rummânî, İbn Cinnî ve Cürçânî gibi mantık ve dil alanlarında çalışmaları olan âlimlerdir. İştigal ettikleri iki alanda sahip oldukları verileri birbirleri üzerinde uygulamaları nitekim nahiv ilminin mantık ilminden etkilenmesine sebep olmuştur.⁴¹ İki ilmin ortak istidlâl yöntemlerinden olan kıyas ve illet bahsi nahiv ilmindeki mantık ilminin en büyük etkilerinden biri olduğu söylenebilir. *Makâle fi tebyîni'l-fasl beyne sinâ'ateyi'l-mantiki'l-felsefi ve'n-nahvi'l-'Arabî* adlı eserinde Yahya b. Adî (v. 974) lafız ve mânâ ayrımını iyice belirlemiş ve nahvin bir ilim olabilmesi için mantığa ihtiyaç duyduğunu ortaya koymuştur. İbn Vehb ise *el-Burhân fi vücûhi'l-beyân* adlı eserinde nahiv ilmi ile mantık ilmini birbirleri üzerine uygulamaya çalışması kendisinden sonraki dilcileri etkisi altına almıştır.⁴²

4.3. Suyûtî'ye Kadar Yapılan Nahiv Usûlü Çalışmaları

Nahivde usûl çalışmalarına Suyûtî'ye kadar birçok âlimin katkısı olduğu bilinmektedir. Bu bölüm altında konu bütünlüğünü bozmamak açısından yalnızca nahiv usûlü alanındaki çalışmalara değineceğiz. Diğer ilimlerin usûl gelişmelerini bu bölümün kapsamı dışında tutacağız. Bu bölüm iki alt başlıktan oluşmaktadır. İlk başlık altında nahiv usûlü meselelerinin tümünü ele almamış yalnızca bir veya daha fazla bölüm üzerine olan çalışmalara değineceğiz. İkinci başlık altında ise müstakil anlamda nahiv usûlü eseri telif etmiş âlimleri ve eserlerini ortaya koyacağız.

4.3.1. Dolaylı Yoldan Nahiv Usûlüne Katkısı Olan Çalışmalar

Nahiv ilmi dilin farklı coğrafyalarda öğretilmesi ve üzerine çalışılması hicri dördüncü yüzyıla dek yoğun bir şekilde gelişmeye devam etmiştir. Nahiv ilmindeki amil kuralların, muhtelif yollarla elde edilmesi ve elde edildiği yollar hakkındaki tartışmaların çoğalması; bir

³⁹ Muhammed Âbid el-Câbirî, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, çev. Burhan Köroğlu vd. (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000) 190.

⁴⁰ El-Câbirî, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, 205.

⁴¹ Sâdık Türker, “Erken Klasik Arap Dilbilgisel Düşüncesinde (EKADD) Kıyâs ve Temelleri”, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi* 11 (Mart 2007), 142-145.

⁴² Ali Durusoy, “Nahiv-Mantık Tartışmaları Bağlamında Sekkâkî'nin Yeri ve Önemi”, *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27 (Şubat 2004), 28-30.

metoda sahip olmayı zarûri ihtiyaç haline getirmişti. Bu sebeple ilk dil âlimleri nahiv çalışmalarında gramer konularının yanı sıra dil malzemesinin kimlerden alınabileceği, kıyas ve illet gibi kimi usûl konularına değindiler.⁴³

İlk dönem usul çalışmalarına örnek olarak Îsâ b. Ömer es-Sekafî (v. 149/766) ile Ebû Amr b. el-Alâ (v. 154/771) arasındaki kıyas ve sema' delilinin tercihi noktasındaki tartışması verilebilir. Îsâ b. Ömer, nahiv çalışmalarında semâ ve kıyas merkezli bir metot izlemiştir. "Îsâ b. Ömer, Amr b. Alâ'ya şöyle dedi: bana, ليس الطيب إلا المسك" cümlesinde "المسك" kelimesini ref' üzere okuduğun haberi geldi. O da: 'İnsanlar oldukça yol katetti ama sen hâlâ uyuyorsun; yeryüzündeki bütün Hicazlılar nasb olarak okur, bütün Temîmliler de ref' olarak okur' dedi."⁴⁴ Daha sonra iki kişiyi Hicâz ve Temîm kabilesine gönderirler. Meclise döndüklerinde Ebû Amr'ın kullanımını doğrular haberler getirmişlerdi. Îsâ b. Ömer bunun üzerine parmağında bulunan yüzüğü çıkartıp Ebû Amr'a "Vallahi bununla herkesi geçtin." Diyerek onun ilmî mertebesini kabul eder.⁴⁵ Îsâ b. Ömer, kıyas sonucu edindiği farklı bir görüş ile Ebû Amr'ın uygun gördüğü i' raba itiraz için gelmiş. Ancak Ebû Amr, görüşünü güçlü ve sahih semâ delili ile ispatlamasının ardından Îsâ b. Ömer ikna olup o görüşü kabul etmiştir.

Usul çalışmalarında bulunan âlimlerden bir diğeri ise nahiv ilmine olan büyük katkıları ile bilinen Halil b. Ahmed'dir (v. 175/791). Zira o gramer konularının işlenmesi esnasında illetlerine değinmiş, kıyası aktif bir şekilde kullanmıştır.⁴⁶

Halil b. Ahmed'in öğrencilerinden olan Sîbeveyhi (v. 180/796) bilinen ilk nahiv eseri olan *el-Kitab* adlı eseri telif etmiştir. Bu eser yalnızca nahvin fûruunu konu edinmemiş eserin pek çok yerinde illet ve kıyas konularına değinerek nahiv ilminin usulünde temas etmiştir.⁴⁷

Dördüncü yüzyılda İbn Serrâc *el-Usûl* adlı eseri ile *el-Kitab*'da dağınık halde bulunan gramer konularını sistemli bir vaziyette ele almaya çalışmaktadır. *El-usûl* bu yönüyle nahiv ilminin bir metod ile aktarılması çalışmalarına öncülük ettiği söylenmektedir. Ancak her ne kadar eser nahiv ilminde usûl adını kullanan ilk eser olsada bu kitap nahvin usulüne değil fûruuna yönelikti. Bu yönüyle ihtivası diğer gramer kitapları ile benzer unsurlar içeriyordu.

⁴³ İsmail Durmuş, "Nahiv", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006) XXXII/304.

⁴⁴ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn* (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1984), 22.

⁴⁵ Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn*, 44.

⁴⁶ İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ*, 45.

⁴⁷ Mehmet Reşit Özbalkıç, "Sîbeveyh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009) XXXVII/131.

Bu zamana dek nahiv usûlü alanında, eserlerin içerisinde nahvin fûruunu incelerken değindikleri usûl konuları dışında pek bir çalışma bulunmamaktadır. Nahiv alanında nahvin konularını üzerine yapılan usûl çalışmalarının ilki olarak Zeccâcî ve Farisî'nin *el-Îzâh* ile aynı ismi taşıyan eserleri gösterilmektedir. ez-Zeccâcî nahiv kurallarını, sebepleri ve kaynaklarıyla zikretmeye çalışmıştır. Farisî'de aynı isimle yazdığı eserde bir sistem ile nahiv konularını ele almış, bazı kuralların illetlerini açıklamıştır.

Farisî'nin öğrencisi İbn Cinnî ise dilin kaynağı ve nahiv kurallarının felsefesi gibi pek çok usûl konusunu barındıran *el-Hasâis* isimli eseri telif etmiştir. Eserde sema, kıyas, istishâb ve icma' ile delil elde edilebileceğini vurgulayan İbn Cinnî nahiv kurallarının kaynaklarını belirleyen ilk âlimdir.

Görüldüğü üzere pek çok âlim çalışmaları ile bu ilmin ortaya çıkmasına pay sahibi olmuştur. Ancak henüz bu âlimler tarafından henüz bu ilim nahiv usûlü ismiyle adlandırılmamış, nahiv usûlü tanımı ortaya konmamıştır.

4.3.2. Müstakil Nahiv Usûlü Eseri Luma'u'l-Edille

Bu başlık altında Suyûtî'den önce doğrudan nahiv usûlü ilmine dair yazılan eser olan *luma'u'l-edille*'yi inceleyeceğiz. Enbârî bu alanda daha önce parça parça bulunan konuları *Luma'u'l-Edille fî usûli'n-nahv* adlı eserinde müstakil olarak işleyen ilk âlimdir. Bu eser ele aldığı konuların bütünlüğü ve ele alış tarzı bakımından alanında yazılmış ilk kitaptır. Enbârî kitabı 30 fasıl halinde oluşturmuştur. İlk olarak nahiv usulünün tanımını yapmış; nahiv usûlünü, “*nahvin usûl ve fûrûunun kendilerinden istinbat edildiği delillerdir.*”⁴⁸ Şeklinde tanımlayarak ilk nahiv usûlü tanımını ortaya koyan âlim olmuştur. Gramer kurallarının elde edilmesinde kullanılan delilleri ele almıştır.⁴⁹ Eserde kullanılan yöntem ve ele aldığı konuların içeriği, fıkıh usulü yöntem ve konularıyla birebir uygunluk arz etmektedir.⁵⁰ Bu minvalde eserin oluşumunda fıkıh usûlü yöntem ve konularından faydalandığını söyleyebiliriz.

İbnu'l-Enbârî gramer elde etme metotlarını nakil, kıyas ve İstishâbu'l-hâl olarak belirlemiştir. Nakil delil kaynağını, kullanımlarına göre tevatür ve şazz olarak ikiye ayırmaktadır. Tevatür nakil kapsamı içerisine Kur'ân, tevatüren nakledilen hadisler ve Arapların sözlerini dâhil etmektedir. Ayrıca naklin tevatür sayılabilmesi için şart olan nakil sayısı noktasındaki görüşleri

⁴⁸ İbnu'l-Enbârî, *Luma'u'l-edille*, 80.

⁴⁹ İbnu'l-Enbârî, *Luma'u'l-edille*, 80.

⁵⁰ İrfan Kaya, “Nahiv Usulünün İki Klasik Kaynağı İktirâh Ve Luma'U'l-Edille'nin İçerik Ve Yöntem Bakımından Karşılaştırılması”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Haziran 2021) 143.

zikretmiş, en az 70 kez nakledilmesi yönünde fikir bildirmiştir.⁵¹ Diğer bir nakil kaynağı olan Ahad haberle ilgili olarak ise Enbârî, Fasık olandan veya yalancılığı sabit olandan dil verisi kabul edilmemesi gerektiğini ifade etmiş, haber getiren kişinin adil olması gerektiğini belirtmiştir. Hadis ilmi kapsamında ravide bulunması gereken özelliklerin dilde gramer verisi elde edilecek kaynaklarda da geçerli olduğunu söylemiştir.⁵² Söyleyeni belli olmayan sözleri gramer kurallarının elde edilmesinde delil olarak kullanılmayacağını belirttiği gibi mürsel yani ravi senedinde eksiklik bulunan rivayetleride kabul etmemiştir.⁵³

Enbârî, kıyasın tanımını zikretmesinin ardından nahiv ilmindeki yerine vurgu yapmıştır. Kıyasın nahivle eşdeğer olduğunu belirtmiştir.⁵⁴ Kıyası; kıyas-ı illet, kıyas-ı şebeh ve kıyas-ı tard olmak üzere üç kısım altında ele almıştır.⁵⁵

Eserin son delil kaynağı olarak ise istishâbu'l-hal yöntemini ele almıştır. Enbârî söz konusu delili “*Bir lafzı, onu asıldan ayıracak herhangi bir kanıt yoksa aslı üzere bırakmaktır.*” şeklinde tanımlamıştır. Ancak Enbârî istishâbu'l-hal delilinin en zayıf delil olduğunu bu sebeple başka delillerin var olması durumunda onların tercih edilmesi gerektiği belirtmiştir.⁵⁶ Enbârî delil ile alakalı; isimlerde asıl olanın mu‘reblik, fiillerde asıl olanın ise mebnîlik olduğu örneğini vermiştir.⁵⁷

⁵¹ İbnu'l-Enbârî, *Luma 'u'l-edille*, 85

⁵² İbnu'l-Enbârî, *Luma 'u'l-edille*, 83-85.

⁵³ Kaya, “Nahiv Usulünün İki Klasik Kaynağı” 151.

⁵⁴ Kaya, “Nahiv Usulünün İki Klasik Kaynağı” 153.

⁵⁵ İbnu'l-Enbârî, *luma 'u'l-edille*, 105,106.

⁵⁶ İbnu'l-Enbârî, *luma 'u'l-edille*, 141,142.

⁵⁷ Kaya, “Nahiv Usulünün İki Klasik Kaynağı” 155.

İKİNCİ BÖLÜM

CELÂLEDDİN ES-SUYÛTÎ

1. Adı, Nisbesi ve Lakabı

Abdurrahman ismine sahip olmakla birlikte atalarının bir dönem yaşadığı yer olan Asyut şehrine atıfla “el-Esyûtî” nisbesine sahiptir. Çokça kullanılan Suyûtî nisbesinin yanında “el-Hudayrî” nisbesi, Ebu’l-Fadl künyesi ve Celâluddîn lakaplarına sahiptir. Ayrıca babasının, hamile eşini bir kitap alması için kütüphanesine göndermesi ve Suyûtî’nin doğumunun orada gerçekleşmesi sebebiyle “İbnu’l-Kütüb” yani Kitapların Çocuğu dendiği de bilinmektedir.⁵⁸ Eserlerinde kendisini ‘*Abdurrahmân b. el-Kemâl Ebî Bekir b. Muhammed b. Sâbıkiddîn b. el-Fahr ‘Osman b. Nâziriddîn Muhammed b. Seyfiddîn, Hıdır b. Necmiddîn Ebî’s-Salâh Eyyûb b. Nâsiriddîn Muhammed b. eş-Şeyh Hümâmiddîn el-Hümâm el-H udayrî, el-Esyûtî*’⁵⁹ şeklinde tanıtmaktadır.

2. Ailesi

Babasının Esyût doğumlu Kemâluddîn Ebu’l-Menâkıb⁶⁰ olduğu bilinmektedir. Orada ilimle olan iştigaline ve hâkim naipliğine dair bilgiler bulunmaktadır. Yirmili yaşlarında kahire’ye gelmesinin ardından fıkıh, kelam, usûl, nahiv, meânî, beyân, mantık, hadis gibi alanlarda eğitim almıştır. Kemâluddîn’in hüsn-i hatta yetenekli ve hadis tahriri konusunda uzman olduğu bilinmektedir.⁶¹Suyûtî ise bir kitabında babasını “Kahire’de hüküm verme yetkisine sahip, güzel geçmişi olan, dürüst, zühd sahibi bir insan” olarak tanımlamaktadır.⁶²

Annesinin ise Kutlubay Gülistân olduğu bilinmektedir. Annesinin Türk bir cariye olduğu iddiaları mevcuttur⁶³. Suyûtî bu iddialara İslamda nesebin babadan geldiğini bu sebeple aslının Arap olduğu cevabını vermiştir.⁶⁴ Kardeşleri ve çocuklarının ise birçoğunun veba ve zatülcenb (göğüs zarı iltihabı) gibi hastalıklardan ötürü kaybettiği bilinmektedir.⁶⁵ Eşi ve çocukları hakkında bilgi bulunmamaktadır.

⁵⁸ Enbiya Yıldırım, “Suyûtî’ye Yöneltilen Suçlamalar (Sehâvî-Suyûtî Çekismesi Bağlamında)”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* X/2, (2006), 154.

⁵⁹Celâluddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Hüsni’l-muhâdara fî ahbâri Mısır ve ’l-Kahire*, nşr. Muhammed Ebu’l-FaDl İbrâhîm, (Kahire:1967) II, 58

⁶⁰Celâluddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Buğyetu’l-Vu’ât fî Tabakâti’l-Luğaviyyîn ve’nNuhât*, thk. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrahim (Kahire: Matba’atu ‘İsâ el-Bâbî elHalebî ve Şurekâh), I/472.

⁶¹ ‘Abdulkâdir eş-Şâzelî, *Behcetü’l-âbidîn bi tercumeti hâfızı’l-’asr Celâlidîn es-Suyûtî*, nşr. ‘Abdu’l-İlâh Nebhân, Dımaşk 1998. 57

⁶² es-Suyûtî, *et-Tehaddus*, 7-8.

⁶³ Tâhir Süleymân Hammûde, *Celâleddîn es-Suyûtî ‘asruhû ve hayâtuhû ve âsâruhû ve cuhûduhû fî ddersi’l-luğavi* (Beyrut: Mektebu’l-İslâmî, 1989) 20.

⁶⁴

⁶⁵ eş-Şâzelî, *Behcetü’l-âbidîn*, 22

3. Hayatı

Celâleddîn es-Suyûtî, Kahire’de 1 Receb 849/3 Ekim 1445 tarihinde dünyaya gelmiştir.⁶⁶ Babasının âlim bir zat oluşu ve ilmî bir çevrede dünyaya gelmesi Suyûtî’nin küçük yaşlardan itibaren ilimler ile iştiğal etmesine sebep olmuştur. Birçok ilimde eğitim alan Suyûtî bir eserinde tefsir, hadis, fıkıh, nahiv, meani, beyan ve bedii ilimlerinde kimsenin kendisi kadar geniş bilgiye sahip olmadığını iddia etmektedir. Bu ilimler kadar ileri seviye olmasa da usûl-i fikh, cedel (münazara), tasrif (kelime bilgisi), inşâ (kompozisyon), risale yazma, feraiz, Kıraât, tıp ve Matematik gibi alanlarda iştiğal ettiğini belirtmektedir.⁶⁷

Şeyhülİslâm ‘Âlemuddîn el- Bulkînî’den aldığı icazet ile 867/1463 yılında tedrisat hayatına başlamıştır.⁶⁸ 872/1467 yılında Tûlûnî Camii’nde hadis nakletmeye başlamış 877/1472 yılında ise Şeyhûniye medresesine hadis müderrisi olarak atanmıştır.⁶⁹ Geniş ilmî birikimi ve Halife el-Mütevekkil ‘Alellâh ile olan iyi ilişkileri sayesinde devletin üst kademelerinde görevlendirilmiştir. Bu görevler arasında en yüksek nokta şüphesiz Baybarsiye Hankahı şeyhliği idi.⁷⁰ Nihayetinde bir gün Sultan Kayıtbay’ın huzuruna çıkarken önünde eğilmemesi sonucu devlet görevlerinden azledilmiştir. Bu olayların ardından Ravza adasındaki evine çekilen Suyûtî bir daha resmi görev almamıştır. 906/1500 yılından itibaren Suyûtî tam anlamıyla uzlete çekilmiş vefat ettiği 911/1505 tarihine dek yalnızca telif faaliyetlerinde bulunmuştur.⁷¹

4. Hocaları

Başta Âlemuddîn el-Bulkînî (öl. 868/1464), Şerefuddîn el-Munâvî (öl. 871/1467), Takiyuddîn eş-Şumunnî (öl. 872/1467), Muhyiddîn el-Kâfiyeci (öl. 879/1474), İbn Kutluboğa (öl. 881/1476), Celâluddîn el-Mahallî (öl. 864/1459), el-Kinânî (öl. 876/1471) ve Emînu’-d-dîn el-Aksarâ’î (öl. 880/1475) olmak üzere birçok âlimden ders aldığı bilinmektedir. Öyle ki Hüsnu’l-Muhadara adlı eserinde 150,⁷² et-Tahaddus bi-ni‘metillâh adlı eserinde ise 600 hocadan⁷³ ders aldığını belirtmektedir. Yalnızca hocalarını konu edindiği *Mu‘cemu’s-şuyûh el-Kebîr*, *Mu‘cemu şuyûtî* ve *el-Mu‘cemu’s-Sagîr* eserlerini telif etmiştir. Bu eserler içerisinde 195 hocasının; ismi, nesebi, nisbesi, lakabı, hocaları, talebeleri, eserleri, doğum ve ölüm tarihleri

⁶⁶ es-Suyûtî, *Hüsnu’l-muhâdara*, I/336

⁶⁷ es-Suyûtî, *Hüsnu’l-muhâdara*, I/338-339.

⁶⁸ es-Suyûtî, *et-Tehaddus*, 239-240.

⁶⁹ es-Suyûtî, *et-Tehaddus*, 90-92.

⁷⁰ eş-Şâzelî, *Behcetü’l-‘âbidîn*, 159

⁷¹ Hammûde, *Celâleddîn es-Suyûtî*. 106, 116.

⁷² es-Suyûtî, *Hüsnu’l-muhâdara*, I/339.

⁷³ es-Suyûtî, *et-Tehaddus*, 43.

gibi ayrıntılara yer vermiştir. Ayrıca 41 kadın hocasının bulunduğunu zikretmiştir. Suyûtî kadın hocalarının 32'sini *et-Tahaddus* adlı eserinde kalan 9'unu ise *el-Muncem* adlı eserinde zikretmektedir.⁷⁴

5. Talebeleri

Birçok alanda eğitim almış kendisini geliştirmiş olan Suyûtî sahip olduğu ilmi başka kişiler ile paylaşmaktan sakınmamıştır. Bu uğurda Şemsuddîn Muhammed b. 'Alî b. Ahmed ed-Dâvudî (öl. 945/1538), 'Abdulkâdir b. Muhammed eş-Şâzelî el-Mısırî (öl. 935/1529), Muhammed b. Ahmed b. İyâs el-Hanefî el-Mısırî (öl. 930/1523), Ahmed b. Tâni Beg el-Elyâsî, Bedruddîn Hasan b. Alî el-Kaymerî (öl. 885/1480), Sirâcuddîn 'Omer b. Kâsım el-Ensârî el-Mısırî eş-Şafi'î (öl. 938/1531), Şemsuddîn Muhammed b. 'Alî b. Muhammed b. Tûlûn ed-Dımaşkî el-Hanefî (öl. 953/1546), Şemsuddîn Muhammed b. Yûsuf b. 'Alî b. Yûsuf eş-Şâmî (öl. 942/1535) başta olmak üzere birçok ilmî mecrada talebe yetiştirmiştir.⁷⁵ İyâd Hâlid et-Tabbâ', Suyûtî'nin 48 talebe ve ravisinin biyografisini alfabetik bir şekilde ele almıştır.⁷⁶

6. Eserleri

Arap Dili ve Edebiyatı, Meânî, Beyân, Bedi', Edebiyat, Kur'ân İlimleri, Hadis İlimleri, hadis usûlü, fıkıh ve tarih gibi birçok ilmî alanda çalışmaları bulunan Suyûtî, yetiştirdiği talebe sayısından ziyade kaleme aldığı eser sayısı ile ön plana çıkmaktadır. Yetiştirdiği talebe sayısının eğitim aldığı hoca sayısına nispeten az olmasının sebebi, kendisini erken yaşta eser telif etmeye adanmasıdır. O eser telifini "çok eser yazmak ve bu sayede görüşlerinden insanların istifade etmesini sağlamak bir müctehidin ve müceddidin vasıflarındandır"⁷⁷ diyerek kutsamıştır. Bu düşünce ile eser telifini kendisinde bir amaç haline getirmiştir. Küçük yaştan itibaren birçok ilim üzerine olan çalışmaları ve kaybettiği babasından kalan kütüphane ile elinin altında birçok eser bulunması sonucu hayatı boyunca sayısız eser telif etmiştir. Kaleme aldığı eserlerin sayısı hakkında birçok âlimin çeşitli çalışmaları ve görüşleri bulunmaktadır. Eser sayısı hakkında 500 ile 1194 arası değişen tahminler⁷⁸ bizlere Suyûtî'nin ne kadar velûd bir âlim olduğunu göstermektedir. Bu eserlerin tümüne değinmemizin mümkün olmadığı bu

⁷⁴ kadın hocaları ve hayatları için bkz. Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-Muncem fi'l-mu'cem: Mu'cemu şuyuhi's-Suyûtî*, nşr. İbrahim Bacis Abdülmecid, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1995) 94vd.

⁷⁵ Muhammed Çetkin, *Celâleddîn Es-Suyûtî Ve Arap Gramerindeki Yeri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014) 109-111

⁷⁶ İyâd Hâlid et-Tabbâ', *el-İmâm el-hâfiz Celâluddîn es-Suyûtî: Ma'lemetu'l-'ulumi'l-İslâmiyye* (Dımaşk: Dâru'l-kalem, 1996) 409-427.

⁷⁷ es-Suyûtî, *et-Tehaddus*, 225-226.

⁷⁸ Çetkin, *Suyûtî ve Arap Gramerindeki Yeri*, 81-82.

çalışma içerisinde, Suyûtî et-Tehaddus isimli kitabında 433 eserini önem ve içeriğine göre yedi grup halinde ele aldığı⁷⁹ bölümden faydalanarak, eserlerinin birkaçını zikretmeye çalışacağız.

1. Daha önce benzerine rastlanmayan, çağdaş âlimlerin ise eserlerin gerektirdiği geniş bakış açısı, yüksek kavrayış ve çaba ile benzerini getirmeye güç yetiremeyeceği sebepleriyle eşsiz olduğunu iddia edilen kitaplardır. Bu derecede zikrettiği 18 kitap bulunmaktadır.⁸⁰

el-İtkan fî ulûmi'l-Kur'an, Cem'u'l-cevâmi', ed-Durru'l-mensûr, Tedrîbu'r-râvî, , el-İktirâh fî usûli'n-nahv ve cedelih, Tenâsuku'd-durer fî tenâsubi's-suver, en-Nüketü'l-bedî'ât 'ale'l-Mevzû'ât, Şerhu şevâhidi Mugni'l-lebîb, Savnü'l-mantık ve'l-keîâm 'an fenneyi'l-mantık ve'l-keîâm, el-Eşbâh ve'n-nezâir...

2. Bir âlimin benzeri bir eseri meydana getirebileceği, eşsiz olmayan kitaplar olarak tanımlanmıştır. Bu derecede zikrettiği 50 kitap bulunmaktadır.⁸¹

Lubâbu'n-nukûl fî esbâbi'n-nuzûl, Tekmiletu tefsîr-i Celâlidîn el-Mahallî (Celâleyn Tefsiri), et-Tevşih 'ale'l-Câmi'i's-sahih, Keşfu'l-mugattâ fî şerhi'l-Muvattâ, Tedrîbu'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî, Şerhu Elfiyyeti'l-'Irâkî, el-Kavlü'l-hasen fî'z-zebbi 'ani's-Sünen, Lübbü'l-Lübâb fî tahrîri'l-Ensâb, 'Aynu'l-İsâbe fî ma'rifeti's-sahâbe, Şerhu't-Tenbîh...

3. hacmi küçük muteber kitaplardan oluşan 10'u kitapçık olmak üzere 70 kitaptan oluşmaktadır. Müellif burada 70 kitap zikretmesine rağmen 60 eser adı vermiştir.⁸²

et-Tahbîr fî 'ulûmi't-tefsîr, el-Muhezzeb fîmâ vaka'a fî'l-Kur'ân mine'l-mu'arreb, Şerhu'l-İsti'âze ve'l-Besmele, İs'âfü'l-mübetta' bi-ricâli'l-Muvatta, el-Ezhârü'l-mütenâsire fî'l-aHbâri'l-mütevâtire, Miftâhu'l-cenne fî'l-i'tisâm (ihticâc) bi's-sünne, Mâ revâhü'l-vâ'ûn fî aHbâri't-tâ'ûn, et-Tıbbü'n-nebevî, el-Hey'etü's-seniyye fî'l-hey'eti's-sünniyye, el-Medrec ile'l-müdreç,

4. fetvalar harici kitapçık düzeyinde bulunan kitaplarından oluşmaktadır. Bu düzeyde 100 adet eser bulunmaktadır.⁸³

Tahrîcü ehâdîsi Şerhi'l-'Aka'id, Kebtu'l-akrân fî ketbi'l-Kur'ân, Merâsidu'l-metâli fî tenâsubi'l-mekâti' ve'l-metâli, Cuz' fî mevti'l-evlâd, İrşâdü'l-mühtedîn ilâ nusreti'l-

⁷⁹ es-Suyûtî, *et-Tehaddus*, 105-136.

⁸⁰ es-Suyûtî, *et-Tehaddus*, 105.

⁸¹ es-Suyûtî, *et-Tehaddus*, 106.

⁸² es-Suyûtî, *et-Tehaddus*, 111.

⁸³ es-Suyûtî, *et-Tehaddus*, 115.

müctehidîn, Buzûgu'l-hilâl, el-Kelâm 'alâ kavlihi te'âlâ "velev yu'âhizu'llâhu'n-nâse bimâ kesebû...

5. Fetvalardan oluşan 80 adet eserden meydana gelmektedir.⁸⁴

el-Kavlu'l-fasîh fî ta'yîni'z-zebîh, Nasru's-siddîk 'ale'l-câhili'z-zindîk...

6. Öğrencilik yıllarında yazdığı fakat tertibinde ve üslubuna diğerleri kadar önemsemediği eserlerdir. Bu başlık altında 40 eser zikretmektedir.

el- müseleti'l- kubr'â, fihrist el-mürevviât, el-mantık min fezâilü'l-kur'ân, el-mantık min tefsîr, el-mantık min müsnedi saîd b. mansûr, el-mantık min süneni beyhâkî, el-mantık min Mu'cemu Taberânî...

7. başladığı ve devam edememesi sebebiyle bir kısmını yazabildiği eserlerdir. Bu başlık altında 83 eser zikretmektedir.⁸⁵

Tenvîru'l-havâlik 'alâ Muvatta'i Mâlik, Şerhu Süneni İbn Mâce, Şerhu Musnedi's-Şâfi'î, Mirkatü's-su'ûd ilâ Süneni Ebî Dâvûd...

Suyûtî, ardında burada zikredemediğimiz onlarca eser bırakmıştır. Yazdığı eserlerin farklı ilmî mecrâlarda başvurulan kaynak oluşu onun ilmî mertebesini kanıtlamaktadır.

⁸⁴ es-Suyûtî, *et-Tehaddus*, 121.

⁸⁵ es-Suyûtî, *et-Tehaddus*, 129.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EL-İKTİRÂH FÎ USÛLÎ'N-NAHV

Suyûtî, *el-İktirâh fî usuli'n-nahv*'de Nahiv kurallarının arka planını derinlemesine incelemiş, çıkış noktalarına temas etmiştir. Eserin oluşumunda kendisine kadar nahiv usûlü alanında yapılmış tüm çalışmalardan faydalanmaya çalışmıştır. Bu husus onun alandaki çalışmalara olan hâkimiyetinin bir kanıtı niteliğindedir. Bu konu daha önceleri Arap grameri eserlerinde yahut Arap gramerinde kıyas ve Arap gramerinde illet gibi farklı konular altında dolaylı yoldan incelenmiştir. İbn Cinnî'nin *el-Hasâis*'i ile karışık gramer konuları üzerine yapılmış usûl çalışmaları olsada Enbârî tarafından fıkıh usûlü tertibinden faydalanarak telif edilen *luma'u'l-edille* ile ilk kez bir müstakil eserde yer edinmiştir. İbn Serrâc bu alanda usûl adında yazılan ilk eser olan *Kitâbu'l-usûl* de sema ve kıyas ı gramer kurallarının açıklanmasında delil olarak kullanmış olsa da gramer kurallarının elde edildiği kaynaklar hakkında herhangi bir bahsi bulunmamaktadır.⁸⁶ Onun eseri ismi üzerine içerik bakımından usûl'e yoğunlaşmamış, diğer gramer kitapları gibi gramer konularını irdelenmiştir. Suyûtî tüm bu gelişmeleri göz önünde bulundurmuş ve *İktirâh*'da bir araya toplamıştır. Suyûtî Nahiv usûlü alanında yazılan İbn Cinnî'ye ait olan *el-Hasâis* ve Enbârî'ye ait olan *Luma'u'l-edille* ve *el-İğrâb fî cedeli'l-i'rab* gibi eserler başta olmak üzere İbn Serrâc'ın *el-Usûl* adlı eserinden ve İbn Hişâm el-Hadravî'nin(v. 646/1248) *el-İfsah* adlı eserlerinden faydalanmıştır. Eserin telifinde bu eserler ile yetinmeyen Suyûtî sayısını zikredemeyeceğimiz atıfta ve alıntıda bulunmuştur. Çalışmamızın ilerleyen safhalarında en sık değindiği âlimleri daha detaylı bir vaziyette inceleyeceğiz.

İbn Cinnî'nin nahiv usulüne dair herhangi bir tanımı bulunmazken. Enbârî nahiv usûlünü "*Nahvin ana ilkelerinin ve fîrû'nun kendisinden çıkarıldığı delilleridir*" şeklinde tanımlamaktadır.⁸⁷ Suyûtî ise *İktirâh*'da nahiv usûlünü "*Nahvin kaynaklarına delil oluşu cihetiyle icmâli delillerini, bu delillerin nasıl kullanılacağını ve delili getirenin durumunu inceleyen bir ilimdir*"⁸⁸ şeklinde tanımlamıştır. Suyûtî tanımı ile nahiv usulünü bir ilim olarak nitелеmekle beraber diğer ilimlerde olduğu gibi nahiv usulü ilminin araştırma alanını saptamıştır.

⁸⁶ Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî İbnü's-Serrâc, *El-Usul fi'nNahv*, thk. Abdulhuseyin el-Fetlî (Beyrut, Muessesetu'r-Risâle, 1996), 35, 56-57.

⁸⁷ İbnü'l-Enbârî, *Luma'u'l-edille*, 80.

⁸⁸ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 21.

Bu eserde Suyûtî, kendinden önce yapılmış olan tüm nahiv usûlü çalışmalarından faydalanmaya çalışmış, çoğunu kaynaklarını belirterek eserinde alıntılanmıştır. Elde edilen hükümler arasında tercihte bulunmuş kendi görüşlerini ekleyerek nihayi sonuç elde etmiştir. İzlediği bu yöntem sayesinde *İktirâh* ile geçmiş çalışmalara derli toplu bir vaziyette ulaşabilirken, Suyûtî nazarında kabul gören hükmün ne olduğunu da anlayabilmekteyiz.

1. el-İktirâh'ın Yapısı

El-İktirâh giriş ve yedi bölümden oluşmaktadır. Konuya dair daha önce yapılan çalışmalardan ve *el-İktirâh*'ın bu çalışmalar arasındaki konumundan bahseden Suyûtî, “mukaddimât” bölümünde nahiv ilmine dair pek çok tartışma konusu olan on meseleyi haklarında olan tüm görüşler ile ele almaya çalışmıştır.⁸⁹

1. في حدِّ أصول النحو. (Nahiv usûlünün tanımı hakkında)
2. حدود النحو. (Nahvin tanımları)
3. حد اللغة، وهل هي من وضع الله تعالى أو البشر. (Dil tanımı ve ilahi ya da beşerî oluşu)
4. في مناسبة الألفاظ للمعاني. (Lafız-mana ilişkisi)
5. في الدلالات النحوية. (Nahvî delaletler hakkında)
6. في تقسيم الحكم النحوي إلى واجب وغيره. (Nahvî hükümlerin vacip vb. ayrımı)
7. في تقسيم الحكم النحوي إلى رخصة وغيرها. (Nahiv hükümlerinin ruhsat vb. ayrımı)
8. في تعلق الحكم بشيئين فأكثر. (Hükmün iki veya daha fazla şeyle ilintisi)
9. هل بين العربي والعجمي واسطة. (Arapça ile diğer diller arasında bir irtibat var mıdır?)
10. في تقسيم الألفاظ إلى واجب و ممتنع و جائز. (Lafızların vacip, mümteni‘ ve caiz şeklinde ayrımı)

Suyûtî, Mukaddimât bölümünde eseri alışılmamış bir düzende, ilginç bir sanatta, ilgi çekici bir yapıda ve ince manalı olarak tanımlamaktadır. Üslubu ile kimsenin kurgulayamadığını iddia ettiği eserin ilgi alanını ise kendinden önce kimsenin öğretmediği ve düzenlemediği bir ilim olarak tanımlamıştır.⁹⁰ Bununla kastının eserin ilmî anlamda benzersiz olduğundan ziyade eserin, içerik ve yöntem bakımından ilmin tekâmül seviyesi olduğunu düşünmekteyiz. Zira hemen akabinde “*Daha önce nahiv usulü ilminin konuları dağınık bir*

⁸⁹ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 21-39.

⁹⁰ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 15.

*biçimde bulunurken, bunların toplanıp düzenlenmesi yeni icat edilmiş bir sanat, yapısının kurulması ve bablara ayrılması ise yepyeni bir ilimdir.*⁹¹Burada daha önce kimsenin yapamadığı olarak nitelendirdiği sanat, daha önce âlimler tarafından yazılan ve dağınık halde bulunan bilgilerin toplanıp derlenmesidir. Zira eserinde birçok âlimden yaptığı alıntı ile nahiv usûlünü oluşturan konuları açıklamıştır. Bazı bahislerde kendi görüşünü belirtmeden yalnızca alıntı yaptığı âlimin görüşü ile bahsi sona erdirdiği bile görülmektedir. Suyûtî nahiv ile nahiv usûlünü, fıkıh ile fıkıh usûlü ilişkisine benzetmesi ise gayet doğaldır. Fıkıh usûlü ile nahiv usûlü arasındaki yöntem ve içerik benzerliği İlk bakışta göze çarpmaktadır. İki disiplinde benzer terimler kullanılmıştır. İki alanda da bulunan nakil, icma', kıyas, illet, istihsan, ıstışâbu'l-hâl terimleri sadece kelime olarak değil anlamsal olarak ta birbirlerine yakındırlar. Koyulan hükümler de vâcib, câiz, mümteni gibi aynı terimler ile vasıflandırılmaktadır.

Giriş bölümünün ardından Suyûtî eseri 7 kitap altında toplamıştır. Eserde bölümleri ayırmak için öncelikle kitap adını kullanmıştır. Kitapların içerisinde oluşan alt başlıkları ise fasıl, fûrû', mesele ve gibi başlıklar altında toplamıştır. Aşağıda eseri oluşturan her bir başlık ve alt başlık maddesine yer vermeye çalışacağız.

Birinci Kitap: Sema ⁹²

İlk kitabın konusunu oluşturan sema hakkında Suyûtî geniş bir açıdan yaklaşmıştır. Sema metodunu oluşturan tüm kaynakları aşağıdaki dört fasıl kapsamında değerlendirmiştir.

1. الاستدلال بالقرآن (Kur'an ile delillendirme)

2. في الاستدلال بكلام الرسول (Hadis ile delillendirme)

3. في كلام العرب، واسماء القبائل التي أخذ عنها والتي لم يؤخذ وتوجيه ذلك.

(Arap kelamı ve kendilerinden dil öğrenilecek kabilelerin isimleri ve buna yönlendirme.)

4. في حكم معرفة اللغة و النحو والتصريف، ثم التواتر و الأحاد و الرواة.

(Lügat, nahiv ve sarf öğrenimi sonra tevatürü ahadı ve ravileri hakkında)

⁹¹ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 15.

⁹² es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 39-72.

İkinci Kitap: İcma⁹³

1. الإجماع الحجة. (icma' delili)
2. في تركيب المذاهب (mezheplerin görüşü)
3. الإجماع السكوتي و إحداث قول ثالث. (sükûti icma' ve üçüncü söz oluşu)

Üçüncü Kitap: Kıyas⁹⁴

Kıyas konusunda Suyûtî içerdiği başlıkların geniş kapsamı sebebiyle birçok alt başlık altında incelemiştir. Ana itibarı ile dört fasıl altında konu işlenmiştir bunlar:

1. في المقيس عليه، وفيه مسائل (Makîsu aleyh (asl) ve meseleleri)
2. في المقيس وهل يوصف بأنه من كلام العرب أم لا. (Makîs (fer') ve arap kelâmı olup olmayışı)
3. في الحكم (Hüküm)
4. في العلة، وفيها مسائل. (İllet ve meseleleri)

Kıyas kitabının ikinci ve üçüncü fasıllarının herhangi bir alt başlığı bulunmamaktadır. Buna karşın illet faslı on iki mesele ve akabinde gelen hatime bölümünde bulunan mesalik (elde edilme yöntemleri) ve kavadih (kusurları) bölümleri ile birçok başlık altında geniş bir vaziyette incelenmiştir.

Dördüncü Kitap: İstishab⁹⁵

Eserin en kısa kitabı olan istishâb hakkında herhangi bir alt başlık kullanılmamıştır.

Beşinci Kitap: Çeşitli Deliller⁹⁶

1. الاستدلال بالعكس (Aksiyle Delillendirme)

⁹³ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 73-78.

⁹⁴ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 79-135.

⁹⁵ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 136,137.

⁹⁶ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 138-143.

2. الاستدلال ببيان العلة (Sebebi Açıklayarak Delillendirme)
3. الاستدلال بعدم الدليل في الشيء على نفيه (Nefyine bir Delilin Olmayışı ile Delillendirme)
4. الاستدلال بالأصول (Asılla Delillendirme)
5. الاستدلال بعدم النظير (Benzeri Olmamasıyla Delillendirme)
6. الاستحسان (Güzel ve Yerinde Bularak Delillendirme)
7. الاستكراء (Parçadan Bütüne Çıkarım ile Delillendirme)
8. الدليل الباقي (Bâkî Delil ile Delillendirme)

Altıncı Kitap: Teâruz ve Tercih⁹⁷

1. إذا تعارض نقلان (İki Naklin Çelişkisi)
2. ترجيح لغة على أخرى (Bir Lehçenin Diğesine Tercih)
3. اللغة الضعيفة أقوى من الشذوذ (Zayıf Lehçe Şazdan Güçlüdür)
4. الأخذ بأرجح القياسيين عند تعارضهما (İki Tercih Edilen Kıyasın Çelişkisi)
5. في تعارض القياس و السماع (Kıyas ve Semanın Çelişkisi)
6. تقديم كثره الاستعمال على قوة القياس (Çok Kullanılanın Güçlü Kıyasın Önüne Geçmesi)
7. في معارضة مجرد الاحتمال للأصل و الظاهر (Asla ve Zahire Bir Olasılığın Karşı Gelmesi)
8. في تعارض الأصل و الغالب (Asl ve Çoğunluğun Teâruzu)
9. في تعارض أصلين (İki Aslın Teâruzu)
10. تقضيل السماع و القياس على استصحاب الحال (Sema ve Kıyasın İstishab Üzere Tercih)
11. في تعارض قبيحين (İki Tercih Edilmeyenin Teâruzu)
12. المجموع عليه أولى من المختلف فيه (Hakkında İcma Edilenin Hakkında İhtilaf Olana Teâruzu)
13. المانع أولى من المقتضي عند تعارضهما (Kullanımı Yasak Olanın Hakkında İhtilaf Olana Teâruzu)
14. في القولين لعالم الواحد (Bir Âlimden Gelen İki Söz Hakkında)

⁹⁷ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 144-157.

15. فيما رجحت به لغة قريش على غيرها (Kureyş Lehçesinin Diğerlerine Tercihi)

16. الترجيح بين مذهب البصريين و الكوفيين (Basra ve Kûfe Dil Mekteplerinin Teâruzu)

Yedinci Kitap: Hüküm Çıkarmanın Halleri⁹⁸

1. من أول من وضع النحو و التصريف (Nahiv ve Sarfi İlk Kim Ortaya Koydu)

2. شرط المستنبط (Delil Getirenin Şartları)

3. طريقة ابن مالك (İbn Malik'in Yolu)

4. ترك القياس بالسماع (Kıyasın Semaya Terki)

İlk beş kitapta Arap dili gramer kurallarının delillerini ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Öncelikle naklî kaynaklardan oluşan sema kitabını işlemiş ardından naklî verilerin işlenmesi amacıyla kullanılan aklî delil yöntemleri ele alınmıştır. İbnü'l-Enbârî nahiv metotlarını nakil, kıyas ve istishab olarak belirlerken, İbn Cinnî semâ, icma' ve kıyas olarak belirlemiştir.⁹⁹ Suyûtî ise İbn Cinnî'nin belirttiği bu üç metoda ek olarak İbn Enbârîde var olan istishab'ı da ekleyerek sema, icma', kıyas, istishab olarak dört ana madde halinde açıklamıştır. Suyûtî bu delillerin yanında çeşitli deliller başlığı altında el-istidlâl bi'laks, el-istihsân, el-istikrâ', 'ademu'n-nazîr ve 'ademu'd-delîl gibi başka metotları tespit etmiştir. Ancak bu maddelere diğer dört maddeye değindiği kadar değinmemiş özet halinde eserin beşinci kitabı çeşitli deliller başlığı altında açıklamıştır. Teâruz ve tercih başlığı altında delillerden elde edilen kuralların birbiri ile çelişme durumu ve bu durumda hangi yönde tercih kullanılacağına değinmektedir. Son bölümde ise hüküm çıkararı kişide bulunması gereken özelliklere değinmiş bu alanda çalışma yapmak isteyen kişilerin neler öğrenmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

2. el-İktirâh'ta Nahiv Usûlü Anlayışı

Klasik anlamda İbn Cinnî *el-Hasâis* adlı kitabında dili “*Her topluluğun kendi düşünce ve maksatlarını ifade ettiği seslerdir.*”¹⁰⁰ Şeklinde tanımlamaktadır. Bu tanımı Suyûtî de

⁹⁸ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 158-163.

⁹⁹ İbnü'l-Enbârî, *Luma'u'l-edille*, 81; es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 21.

¹⁰⁰ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I/87;

benimsemiş incelemekte olduğumuz eserde aynen alıntılanarak kullanmıştır¹⁰¹. İbn Cinnî dilin işlevselliğini ön plana almıştır. Ancak Modern anlamda yapılan dil tanımında ise August Schleicher önderliğinde birçok dilbilimci dillerin canlı olduğunu savunmaktadır. 1863 yılında yazmış olduğu bir kitabında dilleri “*insan iradesiyle belirlenemeyen, belirli yasalara göre ortaya çıkan, büyüyen ve kendilerini geliştiren ve sonra tekrar yaşanıp yok olan doğal organizmalardır*”¹⁰² şeklinde tanımlamaktadır. Schleicher da dilin canlılığına dikkat çekmiş sürekli değişim gösterdiğinin altını çizmiştir. Sürekli değişime uğrayan dil için aynı nahiv kuralları ile uygulama yapmak bazen başarısız sonuçlar doğurabilmektedir. İşte bu noktada ancak asıl diyebileceğimiz dilin ilk hali ile yapılan karşılaştırma ile mümkün olmaktadır. Bu dayanak noktası ise Arap dilinin değişmemiş, mevcut tahrifatından zarar görmemiş, ham olarak kabul edebileceğimiz dilin iskeletini oluşturan ilk haliydi. Sürekli değişimler meydana gelen dilin nahiv kurallarının uygulanacağı tekniğe uyum sağlayıp sağlamaması bu konuda işlevsellik açısından son derece büyük önem içermektedir. Bu noktada ortaya çıkan nahiv kuralları geçmişten muhtelif yollar ile o güne ulaşmış olan dilsel veriler ile karşılaştırılıyor aynı uygulamalara tabi tutuluyordu. Nahivcilerin bu noktada nahiv delillerine ulaşmak için fıkıh mantık ve kelim ilimlerini örnek almış o ilimlerde delillerin tespiti üzerine yapılan çalışmaları uygulamıştır. Tümevarım tahlil terkiib ve kıyas gibi uygulamalar ile deliller aranmıştır.

Nahivciler bu konudaki yöntemlerini ortaya koyan açıklamalarda bulunmuşlardır. Bunların başında İbn Cinnî dağınık olan nahiv delillerini bir araya getirdiğini dile getirirken hanefi fıkıhına ait eserleri olan, Muhammed b. Hasan hakkında "Arkadaşlarımız, Muhammed b. Hasan (v. 189/705)¹⁰³ın kitaplarında illetleri bulmuşlar ve oradan almışlardır" diyerek nahiv ilminin fıkıhla ilişkisini ortaya koymuş. el-Enbârî ise “kıyası inkâr eden nahvi inkâr etmiş olur”¹⁰⁴ diyerek mantık ile nahiv ilişkisini ortaya koymuş. es-Suyûtî ise “*Fıkıh usûlü, fıkha nispet ile ne ise, nahiv usûlüde nahve nispet ile odur*”¹⁰⁵ diyerek yine fıkıh ile nahiv ilişkisine değinmiştir.

Birçok âlim birbirinden farklı delillere ulaşmıştır. Ancak metot farklılıkları âlimden âlime farklılık göstermiştir. Örneğin İbn Cinnî semâ, icma’ ve kıyas olmak üzere üç yöntemi

¹⁰¹ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 25.

¹⁰² Schleicher, A., *Darwinism Tested by the Science of Language*, çev. A.V.W. Bickers, (Londra: John Camden Hoten, 1869) 6-7.

¹⁰³ Ömer Rıza Kehhâle, *Mu’cemu’l-müellifin Teracim musannifi’l-kütübi’l-arabiyye* (Beyrut: Müessesetü’l-Risale, 1993) IX/207.

¹⁰⁴ Mâzin el-Mübârek, *en-Nahvu’l-Arabî el-İlletü’n-Nahviyye* (Dimaşk: el-Mektebetü’l-Hadise, 1965) 75.

¹⁰⁵ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 15.

olduğunu savunmaktadır. İbnu'l-Enbârî ise nakil, kıyas ve istishab yöntemlerini belirlemiştir.¹⁰⁶ Suyûtî ise İbn Cinnî'nin delillerinin üzerine, İbnu'l- Enbârî'nin dile getirdiği istihâbı da ekleyerek semâ, icma', kıyas ve istishab delillerini tayin etmiştir.

2.1. Sema'

Şüphesiz Nahivciler gramer kurallarının tespitinde hassas davranarak, Arap dilini yabancıların etkilerinden korumak ve zamanla aslını kaybetme tehlikesini ortadan kaldırmayı hedeflemektedir.¹⁰⁷ Nahiv usûlü gramer kuralları tespitinde çokça kullanılan yöntemlerin başında sema' gelmektedir.

Enbârî *luma 'u'l-edille*'de aynı kaynak için nakil terimini kullanmıştır. Eserinde naklî tevatür ve şazz olarak ikiye ayırmaktadır. Kur'ân, hadislerden tevatürle nakledilenler ve Arapların sözlerini tevatür nakil kapsamında değerlendirmiştir. Müellif tevatürün şartı olarak öne sürülen nakledenlerin sayısının 70 "*Nakil, azlık sınırını aşmış çokluğa ulaşmış fasih Arapça sözlerdir.*"¹⁰⁸ Tanımda ifade edilen 'azlıktan çıkıp çokluğa ulaşmış' ifadesi muvelledûnun sözlerini ve şazz olanları kapsam dışında bırakmaktadır.

İbn Cinnî delillerin ortaya çıkarılmasında Kur'ân-ı Kerim'e hadislere ve Arapların sözlerine başvurmuştur. Bu kaynaklarla beraber İbni Cinnî dilleri bozulmamış bedevilerden de rivayetlerde bulunmuştur o bedevilerden rivayet alma konusunda çok titiz davranmış doğruluğundan emin olmadığı hatalı hiçbir malzemeye eserlerinde yer vermemiştir.

Suyûtî Sema'ı fesahatine güvenilen kişilerin konuşmalarından elde edilen veriler olarak tanımlamıştır. Bu verilerin başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere hadis, Arapların nesiri ve şiiri gibi kaynaklardan elde edildiğini belirtmiştir.¹⁰⁹

Suyûtî *İktirâh*'da bu bölümü geniş bir çerçevede ele almaktadır. Kur'an, Hadis ve Arap kelâmı kaynaklarını alt başlıklar halinde ele almıştır. Her ne kadar müstakil bir başlık halinde ele alınmamış olmasına rağmen başlıkların altında bulunan görüşleri ile dolaylı yoldan Suyûtî'nin şiir ile delil getirme hususundaki görüşlerine ulaşabiliyoruz. Bu çalışmada şiir kaynağını diğer kaynaklar gibi ayrı bir başlık altında ele almaya çalışacağız.

¹⁰⁶ İbnu'l-Enbârî, *Luma 'u'l-edille*, 81; es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 21.

¹⁰⁷ Hatice el-Hadisî, *eş-Şahid ve usûlu'n-nahv fi Kitabi Sibeveyhi* (Kuveyt: Matbu'âtü Cami'eti'l-Kuveyt, 1974) 129.

¹⁰⁸ İbnu'l-Enbârî, *Luma 'u'l-edille*, 81

¹⁰⁹ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 39.

Suyûtî, kaynakların ardından nahiv, sarf ve dil bilmenin hükmüne değindiği bir fasıl açmıştır. Fahreddîn er-Râzî'nin fikhın kaynaklarına dair meşhur olan el-Mahsûl adlı eserindeki “dili nahiv ve sarfiyla öğrenmenin Farz-ı kifâye olduğunu biliyorum çünkü Şer’î hükümleri bilmek icma’’en vâcib görülmüştür; delillerini bilmeden hükümlerini bilmek imkansızdır, delilleri olan kitap ve sünnet ise arap dili üzerinde vârid olmuştur. Bu sebebple delilleri bilmek, dili nahiv ve sarfiyla bilmeyi gerektirir...”¹¹⁰ sözleriyle nahiv ve sarf bilmenin önemini ortaya koymuştur. Ayrıca Muhammed b. Mahmûd el-İsbahânî (öl.668/1269) ile Ahmed b. İdrîs el-Karâfî (öl.684/1285)’nin görüşlerindende istifade etmiştir.

2.1.1. Kur’ân-ı Kerim

Kur’an-ı Kerim’in mütevâtir, âhâd ve şâz bütün kıraatleri ile Arapça kaynak olarak kullanmak amacı ile delil getirmek uygun görülmüştür. Âlimler, şâz kıraatlerin bile istişhada uygun olabileceği konusunda fikir birliğindedirler. Bununla beraber şâz kıraatin kıyas ile karşı karşıya gelmesi durumunda kıyasa uygun olmadığını Fakat yalnızca bu şâz kelime ile istişhat edilebileceğine değinmiştir.”¹¹¹ Bu âlimler gibi Suyûtî de, Kur’ân-ı Kerîm’in, tevâtür, âhâd ve şâz bütün kıraatlerinin nahivde delil getirmeye elverişli olduğu görüşündedir. Fıkıh âlimlerine göre şâz rivayetlerle ihticâcın tartışma konusu olmasına rağmen, nahivciler arasında böyle bir tartışma yoktur.

Suyûtî bu münasebetle II/VIII. asırda yaşamış ‘Âsım (öl.127/744), Hamza (öl.156/772) ve İbn ‘Âmir (öl.118/736) gibi kıraat âlimlerine yapılan ihticaca elverişliği konusundaki tartışmalara değinmektedir. Suyûtî’nin ifade ettiğine göre bazı nahiv âlimleri onların kıraatlerinin gramer bakımından ihticâca elverişsiz olduğu, onların lahn yaptıkları iddialarına dikkat çekmektedir. ¹¹² Yedi kıraat âlimlerinden olan Âsım, Hamza ve İbn Âmir gibi bazı kıraatlerinin bir kısmını delil olarak kabul etmemişlerdir. Hatta onlar birtakım mütevâtir kıraatlerin nahiv açısından kabul edilebilir olmadığını ifade etmişlerdir. Ancak Suyûtî mezkûr görüşlere rağmen bu âlimlere ait kıraatleride savunmuş onların nahiv ilminde kullanılabileceğini şu sözler ile vurgulamıştır. “Onların kıraatleri mütevatir ve sahih senetlerle sabit olup bu da Arapçada delil olarak kullanılmalari için kâfidir”.¹¹³ Suyûtî son dönem nahiv âlimlerinin kıraât konusundaki tutumlarına dikkat çekmiştir. Onlar ahad ya da şâz olsun her

¹¹⁰ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 64.

¹¹¹ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 40.

¹¹² es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 40-42.

¹¹³ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 40.

türlü kıraâtin İstidlâl için uygun olduğu görüşündedirler. Bilinen bir kıyasa muhalif olmadığı sürece delil getirilmesi bir yana bazen kıyasa muhalif bile olsa kullanılmasını uygun görmüşlerdir.¹¹⁴

Suyûtî, *el-İtkan fi 'ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserinde soru-cevap halinde Kur'an'da mevcut olduğu iddia edilen bazı gramer çelişkilerini ele almaktadır.¹¹⁵ Ona göre ısrarla fasih konuşan Sahabenin dilde lahn yapacağı düşünülemezken Hz. Peygamber'den öğrendikleri ve ezberledikleri Kur'an-ı Kerim hakkında hata yapsınlar. Üstelik Sahabenin hep birlikte aynı hataya düşmeleri mümkün değildir. Suyûtî, İşte bu ve daha birçok sebepten dolayı yukardaki iddiaları uygun bulmamaktadır. Bu konuları *el-İtkan* adlı eserinde detaylı bir biçimde ele almasından olsa gerek incelemekte olduğumuz eserde daha fazla işlememiş özet şekliyle ele almıştır.

Ayrıca Hz. Osman'a ait olduğu iddia edilen "Muhakkak onda hatalar vardır ve Araplar dilleriyle onu düzeltereklerdir" sözünü *el-İtkan* adlı eserinden yaptığı özet mahiyetinde pasaj ile reddeder.¹¹⁶

¹¹⁴ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 39.

¹¹⁵ Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İtkan fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2012) II/491-539

¹¹⁶ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 41,42.

2.1.2 Hadisler

Semanın metodunun ikinci kaynağı ise Peygamber efendimizin sözleridir. Başta İbn Mâlik (öl.672/1273) ve er-Radî el-Esterâbâdî (öl.688/1287) gibi âlimler hadislerden delil getirmeyi uygun görmektedirler.¹¹⁷ Önde gelen dil âlimlerinden Ebû Hayyân el-Endelûsî (v. 745/1344), İbn Mâlik'in et-Teshîl adlı eserine yaptığı şerhte, İbn Mâlik'in hadisi istişhad getirmek amacıyla kullanan ilk âlim olduğuna dikkat çekmiştir. Hiçbir dil ekolüne mensub dilcinin bu amaçla hadisi kullanmadığını vurgulamaktadır.¹¹⁸ Böylelikle hadis ile istişhad eden ilk âlimin İbn malik olduğunu anlamaktayız. Öte taraftan Ebu'l-Hasan b. ed-Dâi' (öl.680/1279) ve Ebû Hayyân gibi dil âlimleri ise bunu uygun görmemektedirler. İbnu'd-Dâi, hadislerin rivayetinde lafızdan ziyade mananın korunmasına önem verilmesi sebebiyle gramer konularında delil getirmek amacıyla kullanılmayacağına dikkat çekmiştir. Eğer bu şekilde rivayete cevaz verilmese Arapların en fasihi olan Peygamberin (s.a.) sözünün dili ispatlamak için esas alınmasını daha evla olduğunu belirtmektedir.¹¹⁹ Ebû Hayyân ise Buhârî (öl.256/870) ve Müslim gibi sözlerine güvenilir âlimlerin dahi kitaplarında, hadislerin birden fazla lafızda bulunması sebebiyle nahiv âlimlerinin hadisle İstidlâlde bulunmadıklarını belirtmiştir.¹²⁰

Göze çarpan ortak noktalar hadislerin lafzen korunmayıp mânâ olarak rivayet edilebilmesi ve Halîl b. Ahmed, Sîbeveyhi, el-Kisâi ve el-Ferrâ' gibi birçok ilk dönem dil âliminin hadisi istişhad amacı ile kullanmamış olmalarıdır.¹²¹ Bu âlimlerin hadisi istidlal amacı ile kullanmamalarına sebep olarak yine hadisin lafzi olarak Hz. Peygambere ait olup olmadığının bilinmemesi gelmektedir.¹²² Bir diğer husus olarak ise Arapçayı sonradan öğrenenlerin dahi rivayette bulunmaları ve aktardıkları hadislerin metinlerinde değişikliklerde bulunmalarıdır. Bu sebeple hadislerde lahn hatalarına rastlanıldığı gibi aynı hadisin birbirinden farklı lafızlar ile görebilmekteyiz.¹²³

Hz. Peygamberin sözlerinin nahivde istidlal amacıyla kullanılmasını Suyûtî üzerinde durulması gereken bir konu olarak görmüştür. Suyûtî "*Eğer hadisler, nahiv ilmi açısından sıkıntı olabilecek bu niteliklerden uzak olsaydı, en az Kur'an kadar delil getirmede*

¹¹⁷ Abdulkadir b. Ömer el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb*, nşr. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: 1997) I, 9; M. Hüseyin Alî Yâsîn, *ed-Dirâsâtu'l-luğaviyye 'inde'l-'Arab ilâ nihâyeti'lkarni's- sâlis* (Beyrut:1980) 35.

¹¹⁸ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 44.

¹¹⁹ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 45.

¹²⁰ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 45.

¹²¹ el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb*, I, 9.

¹²² es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 43-44; Alî Yâsîn, *ed-Dirâsâtu'l-luğaviyye* 353-354; Nusrettin Bolelli, "Nahivde Hadisle İstişhad Meselesi", *Maramara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* sayı: 5-6, (İstanbul 1993). 166.

¹²³ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 43.

kullanılacağından şüphe etmemek gerekir."¹²⁴ Sözlere ile hadisin dile delil elde etme noktasındaki şüphesi ve durumunu açıkça belirtir. Ona göre hadislerin lafzen rivayet edilebileceği gibi manalarıyla rivayet edilebilmesi metnin lafzi doğruluğunu düşürmektedir, çünkü özellikle uzun hadislerde lafız birliğini sağlamak oldukça zordur. Ayrıca rivayelerin birçoğunun Arap olmayışı gibi pek çok sebep ile hadis metinlerinde sıkça rastlanan lahn hataları, onların delil getirmek amacıyla kullanılmasına engel olmaktadır.¹²⁵ Nitekim Suyûtî, Ebû Hayyan ve İbn Dâî'¹²⁶ ile aynı düşüncelere sahiptir.

2.1.4. Arap Kelamı

Âlimler arasında ittifak ile kabul edilen bir diğer kaynak ise Arap kelimidir. Birçok âlim bu noktada Arap kelamı ile elde edilecek verinin sıhhatini derecelendirebilmek amacıyla; kendisinden dilsel veri alınacak kişi veya kabileleri bazı şartlar altında incelemeye tabi tutmuşlardır.

Suyûtî bu delil kaynağında sadece sözlere güvenilir fasih Arapların sözlerinin delil getirmeye uygun olduğunu vurgulamaktadır. Suyûtî, bu özelliğin ise İslâm öncesi dönemden müvelled ve muhdes şairlere kadar olan zaman aralığında yaşamış kişi ve kavimlerde bulunduğu savunmaktadır. İbn Cinnî'nin görüşlerini büyük oranda benimsemiştir. Arap kelamı konusunu 14 mesele altında toplayarak incelemeye çalışmaktadır.

1. *semada muttarid ve şaz konusu*
2. *Arap kâfir şairlerden delil getirme*
3. *kelamü'l-ferd halleri ve onunla delil getirme*
4. *lehçeler ve onunla delil getirme*
5. *yerleşik hayatta olanlardan delil getirmekten kaçınma*
6. *fasih araplarda dilin aktarımı*
7. *lehçelerin kesişimi*
8. *müvelledunun sözünden delil getirmemek*
9. *söyleyeninin belli olmadığı sözden delil getirmemek*
10. *'bana güvenilir biri söyledi' diyen bir kişiden delil getirmek*
11. *şaz'ın reddi ve onun önemszenmeyişi*
12. *tevilin makul olup olmaması*

¹²⁴ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 44.

¹²⁵ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 44,45.

¹²⁶ Muhammed b. Tayyib el-Fâsî, *Şerhu kifâyeti mutehaffiz*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb (Riyad: Dâru'lUlûm, 1984), 97.

13. delilin kesin olmadığı durumlarda çıkarımın durumu

14. beyitlerin aktarımı ve onların farklı yönleri¹²⁷

Suyûtî konuya öncelikle Fârâbî'nin *el-Elfâz ve 'l-hurûf* eserinden geçen Kureyş lehçesi ile alâkalı “Kureyşliler, konuşma sırasında dile en kolay geleni, kulağa en hoş geleni ve en kolay anlaşılmanı seçerek en fasih kelimeleri kullanmalarından dolayı arapların en fasihleridir.”

¹²⁸ Sözlerini ele alan bir bölümü aktararak başlamıştır. Delil getirilen ve getirilmeyen kavimleri sıraladığı aşağıdaki bölümde yalnızca sözlerine güvenilir olan kavimlerden delil getirilebileceğini vurgulamaktadır; sözlerine güvenilen Arap kabilelerinden olan Kays, Temim ve Esed kabilelerinden dil nakledilebileceğini, Garip kelimelerin anlamları, cümle ve kelimelerin gramer yapısı konusunda bu kabilelere güvenildiğini vurgulamıştır. Güvenirlik açısından bu kabilelerin ardından Huzeyl kabilesi ile Kinâne ve Tayy kabilelerinin bazı kollarının geldiği ancak bunların dışındaki özellikle hadari olan diğer kabilelerden asla dilsel verinin alınmadığını belirtmiştir. Bu kabilelerin arasında Lahm, Cuzâm', Kuzâ'a, Gassân, 'Îyâd', Tağlib, Nabt, Bekr', Benû Hanîfe, Sakîf, Tâ'if, Abdulkays ve Ezd kabilelerini saymaktadır. ¹²⁹

İbn Malik gibi bazı dil âlimlerinin delil getirilmeyen Lahm, Cuzam ve Gassanilerden delil getirdiği görülmüştür. Ebû Hayyân İbn Malik'i bu tutumundan ötürü, yaptığının nahivcilerin âdetine uymadığı düşüncesiyle ayıplamıştır.¹³⁰ Ardından dil çalışmaları ile Arap diline büyük katkılarda bulunmuş olan Basra ve Kûfe ekolünün dilsel verilerinin dilde delil kaynağı olarak kabul edileceğini vurgulamıştır.¹³¹

Bir diğer başlık olan kalamü'l-ferd ve onunla delil elde etme konusunda ise Suyûtî yalnızca bir kişi tarafından söylenmiş sözün delil getirme noktasındaki kıymetini incelemiştir. Bu durumla alakalı olarak İbn Cinnî bu durumda kişinin haline bakılacağını, diğer sözlerinin fasih ve söyledikleri kıyasa uygunsuzsa hoş karşılanıp fesadına hükmedilmeyeceğini belirtmiştir. Bu sözün kaynağı bilinmese dahi eski bir lehçeden alınmış olabileceği ihtimali göz önünde bulundurulur.¹³² Kendisinden genele muhalif şeyler işitilen kimse kıyasa uygun konuşmuş ise yine sözleri göz önünde bulundurulur ancak mefûlün ve muzâfun ileyhin refi, fâilin cerri yahut nasbı gibi apaçık hatalar içeren bir sözde bulunursa hem kıyasa hem semâa aykırı hareket etmesi

¹²⁷ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 49-63.

¹²⁸ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 47

¹²⁹ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 47-48.

¹³⁰ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 48.

¹³¹ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 48.

¹³² es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 52.

sebebiyle rededilmesi gerektiği görüşündedir. Bu kapsamda kendisinden yanlış söz işitilen kimsenin sözü eski bir lehçeye uysa da kabul edilmeyeceğini belirtmiştir.¹³³

Söylenen ferd kelam ile alâkalı olumlu ya da olumsuz bir duyum olmaması noktasında ise söyleyen kimsenin fasih olduğu biliniyorsa bu söylediği sözü eski bir lehçeden almış olabilecekleri gibi ilk olarak irticalen söyledikleri düşüncesi ile söylediklerinin kabul edilmesi gerektiği görüşündedir. Ru'be b. el-'Accâc (öl.145/762)¹³⁴ ve babası el-'Accâc'ın¹³⁵ duyulmayan ve kendilerinden önce kimsenin söylemediği şeyleri irticalen söyledikleri düşüncesini bu duruma örnek olarak göstermiştir.¹³⁶

Beşinci mesele olan yerleşik hayatta bulunanlardan delil getirilmeyeceği konusunda ise *el-Hasâis*'den aktardığı bir bölümde ise şehir ve köylerde yaşayan Arapların sözüne bozulmalar yaşadıkları gerekçesi ile güvenilemeyeceğini vurgulamıştır.¹³⁷ Bu noktada önemli olanın dilsel bozulma olup olmamasıdır. Bu sebeple dil bilgisine güvenilen kavimleri bu genellemenin dışında tutmuşlardır. Aynı itibar ile dilinde bozulmalar yaşanan bedevilerinde delil kaynağı olarak kabul göremeyeceğine dikkat çekilmiştir. Yine bu noktada İbn Cinnî'nin eserinde "*Fasih konuşan bir bedevîye hemen hemen rastlayamıyoruz*" sözü ile yaşadığı dönem bedevilerinin dildeki bozulmalarını eserine taşımıştır.¹³⁸

Bu şekilde konuyu özetlemesinin ardından nahivde delil kaynağı olarak kabul edilemeyecek kabileleri sıralamıştır. Kabul edilmemelerine gerekçe olarak ise başka milletlerden ve dillerden etkilenme ihtimallerinin olmasını göstermiştir. Suyûtî bu noktada dilsel verinin sahibinde aradığı şartlar konusundaki tavrı gereği olsa gerek sahibinin bilinmediği sözlerin dilde veri kaynağı olarak kabul edilemeyeceğini vurgulamaktadır.¹³⁹

Sonrasında ise dil aktarımı yapılacak kavimlerin özelliklerine değinmiştir. Bu noktada dil materyalinin kaynağında bulunan kavimlerin genel özelliklerine değinmektedir. Çobanlık, avcılık ve hırsızlık ile geçimini sağlayan bu toplumların kural tanımayan, zillete düşmek istemeyen, yenilgiyi hazmedemeyip sürekli galibiyet arzusunda olduklarını, vahşi, acımasız ve güçlü karaktere sahip olarak tanımlamaktadır.¹⁴⁰

¹³³ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 53.

¹³⁴ Rahmi Er, "Rü'be b. Accâc", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (21.12.2024).

¹³⁵ Hulusi Kılıç, "Accâc", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (21.12.2024).

¹³⁶ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 54.

¹³⁷ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, II/5.

¹³⁸ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 35.

¹³⁹ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 55-62.

¹⁴⁰ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 55.

2.1.3. Şiir

Arap dil ilimlerinin bir diğer kaynağı olan şiir konusunda ise Suyûtî, öncelikle Ebû ‘Amr b. el-‘Alâ’nın bu konuda şöyle dediğini nakleder: “*Arapların söylediği (şiirlerin) pek azı size gelebilmiştir. Bol miktarda gelmiş olsaydı, zengin bir ilim ve çokça şiir ulaşmış olurdu.*”¹⁴¹ Bu hususta Hz. Ömer’den rivayetle şiirin bir zamanlar sıhhatli ve geçerli bir vaziyette bulunduğunu ancak İslamiyetin yayılması ve fetihler ile beraber Arapların yeni şehirlere yerleşmesi sonucu derlenmiş bir divana veya yazılı bir kitaba sahip olmayan şiirlerin pek çoğu kaybolduğunu belirtmektedir.¹⁴²

Bu noktada Suyûtî’nin *el-Müzhir* adlı eserinde dile getirdiği tabakalardan bahsetmek lüzum gelmektedir.¹⁴³ Her ne kadar işlemekte olduğumuz *el-İktirâh*’ da bu tasnifi ayrıntılı bir şekilde yer vermesede yine hususu ortaya koymak amacıyla tabakalardan faydalanılması bizim tabakaları dile getirmemizi gerektirmektedir. Şairler 4 tabakada değerlendirilmiştir; bunlar Câhiliyyûn, Muhadramûn, İslâmî ve Muhdes olarak bilinmektedir. Kısaca özetlemek gerekirse; İslâm öncesi dönemde yaşayan şairleri Câhiliyyûn grubunda, yaşantısı cahiliye dönemi ile İslâmın başlangıcından sonrasını kapsayan şairleri Muhadramûn grubunda, İslâmın ilk yıllarında yaşayan şairleri İslâmî grubunda, tüm bu dönemlerin sonrasında yaşamış şairleri ise Muhdes grubunda tanımlamaktadır. Câhiliyyûn ve Muhadramûn gruplarına mensub şairlerin şiirlerinin dilde delil getirmek amacıyla kullanılabilmesi konusunda dil âlimlerinin fikir birliği mevcuttur.¹⁴⁴ Suyûtî, diğer iki tabaka olan İslâmî ve Muhdes grubuna ait şairlerden ise delil getirilemeyeceği konusunda fikir birliği olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁵

Ancak Suyûtî, eserinde Zemahşerî’nin, muhdes şairlerden olan Ebû Temmâm Habîb b. Evs (öl.231/845)’in sözünü delil getirmek amacıyla kullanmış ve “*O, şiiri ile dilde istiştatta bulunulmayan muhdes bir şairse de Arap dili ilimlerinde bir âlimdir. Söylediğini, rivayet ettiği şey mesabesine koy!*” demektedir.¹⁴⁶ Bu aktardığı ile Suyûtî’nin Zemahşerî’ye yakın görüş taşıdığını anlamaktayız. Bir başka bölümde “*Bana sözüne güvenilir olan zat anlattı*” diyerek nakledilen şiirin istiştat amacıyla kullanılabileceğini Sîbeveyhi ve Yûnus b. Habîb (öl.182/798)

¹⁴¹ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 52.

¹⁴² es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 53.

¹⁴³ es-Suyûtî, *el-Müzhir*, II/489.

¹⁴⁴ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 20; el-Bağdâdî, *Hizânetu’l-edeb*, I/6.

¹⁴⁵ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 57-58.

¹⁴⁶ Ebu’l-Kasım Cârullâh Mahmûd ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an-hakaiki’t-Tenzil*, I-VI (Riyad:1998) I/207.; es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 59; el-Bağdâdî, *Hizânetu’l-edeb* I/7.

gibi dil âlimlerinin bu şekilde uygulamada bulduklarını belirtmiştir.¹⁴⁷ Suyûtî bir başka bahisde sahibinin belli olmadığı şiiirlerden delil getirilemeyeceği fikrini beyan etmektedir.¹⁴⁸

2.2. İcmâ'

Aslı itibari ile yine fıkıh ilmine ait bir terim olan icma', fıkıh ilminde "İslâm âlimlerinin dinî bir meselenin hükmü üzerinde fikir birliği etmelerini ve bütün Müslümanların ortaklaşa benimsedikleri dinî hükümleri ifade eden şer'î delil, İslâm fikhının Kur'an ve Sünnet'ten sonra üçüncü kaynağı" olarak tanımlanmaktadır.¹⁴⁹ Dil âlimleri ise nahiv usûlünde icma' ile Arapların, nahivcilerin ya da dil âlimlerinin bir konu üzerine ittifak etmelerini kast etmişlerdir.¹⁵⁰ Suyûtî ve diğer bazı dil âlimlerine göre ise Nahiv usûlünde icma' Basra ve Kûfe dil ekollerinin aynı konu üzerine ittifak etmeleri olarak tanımlamıştır.¹⁵¹

Fakihler icma'ın kabulünü gerekli olduğu, reddinin ise caiz olmadığı görüşündedirler. İcmâ delilini nass ile mukayese ettiklerinde, nesih ile nassın değişebileceği gerekçesi ile icma'ı daha muteber kabul etmektedirler. Ancak dil âlimleri fakihlere göre icma' konusunda farklı uygulama izlemektedirler. Genel olarak dil âlimleri icma' sonucu elde edilen delil nassın önüne geçmemektedir.

İcmâyı sema ve kıyas ile beraber temel delil kaynaklarından biri olarak gösteren İbn Cinnî diğer iki delil kaynağı kadar itibar etmemektedir. O icmânın kabulü için nassa ya da nass üzerine yapılmış kıyasa muhalefet etmemesini zorunlu görmüştür.¹⁵² İbn Cinnî icma' için muteber deliller arasında yer vermesine rağmen ona uyulmasını mecbur görmemiştir. Bunun sebebi olarak ise Basra ve Kûfe âlimlerinin yanlış üzerine icma' etmesi ihtimalini göstermektedir. İcmâyı sadık kalmanın gerekli olduğunu belirtirken yalnızca bu ilimle uğraşp belirli bir ilmî olgunluğu ulaşan kimsenin icma'a muhalefet edebileceğini belirtmiştir.¹⁵³ İbn Cinnî icma'ın çerçevesini ve şartlarını belirlemiş ancak sükûtî icma'a temas etmemiştir.

¹⁴⁷ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 61.

¹⁴⁸ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 59.

¹⁴⁹ İbrahim Kâfi Dönmez, "İcmâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 21 Aralık 2024).

¹⁵⁰ Komisyon (Menâhîcu Câmi'âtu'l- Alemiyye), *usûlu'n-Nahv*, (el-Medînetu'l-Munevvere: Câmi'âtu'l-Medîneti'l-'Alemiyye, trs.) 165.

¹⁵¹ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 73.

¹⁵² İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I/189.; es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 73.

¹⁵³ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I/189.

Enbârî nahiv usûlü delillerinin nakil, kıyas ve istishâb olduğunu belirtmiş icma'ı bu deliller arasına almamıştır. Eserinin ilerleyen bölümlerinde istihsânı müstakil bir başlık altında ele almasına rağmen icma'a hiç değinmemiştir.

Suyûtî daha önce belirttiğimiz gibi nahvin temellerinde nakil kıyas ve istihsab ile birlikte icma'a da yer vermiştir. Konu anlatımında İbn Cinnî, İbn Hişam ve İbn Malik gibi âlimlerin görüşlerine yer vermiştir. İcmâyı Basra ve Kûfeli âlimlerin bir konu üzerine fikir birliğine varmaları olarak tanımlamıştır.¹⁵⁴ İcma'ın sözlü olarak bir meselenin hükmü üzerinde icma' etmek olduğunu belirtmektedir.¹⁵⁵ Suyûtî fıkıhta olduğu gibi icma' ve kıyasın semâdan bir dayanağının olması gerektiğini belirtmiştir.¹⁵⁶ Aynı zamanda nahivcilerin icma'ını muteber kabul etmiş ve onu delmenin ise yasak olduğunu dolayısıyla icma'a muhalif eden görüşün reddedileceğini söylemiştir.¹⁵⁷ Bu görüşü ile Suyûtî İbn Cinnî'nin görüşüne bir nevi muhalefet etmektedir. Zira o icma' konusunda fıkıh âlimlerinin fıkıh konularında olduğu kadar olmasa da muteber kabul etmiş ona muhalefetin yasak olduğunu belirtmiştir. Ancak İbn Cinnî ise dil konuları üzerine belli bir olgunlukta olan âlimlerin var olan icma' için muhalefet edebileceklerine değinmiştir.

Suyûtî İbn Cinnî'nin aksine sukûtî icma' bahsinde değinmiştir. Sukûtî icma' yine fıkıh usûlü kavramlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kullanımda ise bazı müçtehitlerin koymuş olduğu hükmün diğer müçtehitler tarafından duyulmasına rağmen herhangi bir inkârda bulunmamaları anlamına gelmektedir. Bu bir doğrulama olarak kabul edilip bu hükmün kavli icma' gibi itibar görmesine sebep olmuştur.¹⁵⁸ Suyûtî "*Arapların bir ifadeyle konuşması, bunun Araplara ulaşması ve onların da buna karşı susması*" ile sukûtî icma' için nahivdeki tanımını yapmıştır.¹⁵⁹ Arapların icma'ının delil olduğunu kabul eder ancak bunun oluşmasının zor olduğunu "*biz nerede, icma'a vakıf olmak nerede*" sözleri ile vurgulamıştır. İbn malikten yaptığı alıntı ile bu konuyu birde örnekle desteklemiştir.

Hicâzlılara göre ما harfi ile ismi arasına haberinin girmesi onun mansûb olmasını engellememesine dair Farazdak'ın (v. 114/732) aşağıdaki şiiri delil olarak vermiştir.

إِذْ هُمْ قُرَيْشٌ وَإِذْ مَا مِثْلَهُمْ بِشَرِّ

فَأَصْبَحُوا قَدْ أَعَادَ اللَّهُ نِعْمَتَهُمْ

¹⁵⁴ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 73.

¹⁵⁵ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 77.

¹⁵⁶ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 39.

¹⁵⁷ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 74.

¹⁵⁸ Âmidî, *el-İhkâm* 1404.

¹⁵⁹ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 74.

Bazı âlimler ما harfinin bu uygulamasını uygun olduğuna dair bu şiiri delil getirenlere karşı çıkmışlardır. Karşı çıkanlar Farazdak'ın Temîmli olduğunu ve Hicâzlılara göre böyle okumanın caiz olduğunu düşünerek bu şekilde okuduğunu; fakat yanlış olduğunu söylemişlerdir.

İbn Mâlik, bu duruma muhalefet edenlere el-Ferazdak'ın Hicâzlı ve Temîmlilerden hasımlarının olduğunu, onun hatasını aradıklarını ve şayet bir hatasını bulduklarında onu bununla eleştirmek için çabaladıklarını ancak buna rağmen herhangi bir tenkidin söz konusu olmadığını bu sebeple Hicâzlı ve Temîmlilerin onun bu sözü üzerinde bir hata olmadığı üzere ittifak halinde oldukları cevabını vermiştir.”¹⁶⁰

Bu örnekte ما harfinin amel etme şartlarından olan, haberinin isminin önüne geçmemesi şartı çiğnenmektedir. Buradaki nahvi problem Arapların Ferazdak'ı (ö. 114/732) işitmelerine rağmen bu söze dair herhangi bir inkârda bulunmamaları sukûtî icma' olarak kabul görmüş ve bu tür kullanımlara bir delil teşkil etmiştir. Bu konuda yalnızca bu örneğin ön plana çıkması başka bir açıdan bakıldığında başka bir örneğe rastlanılmaması, Suyûtî'nin sukûtî icma'a rastlamak noktasında, dile getirdiği zorluğun ne kadarda doğru olduğunu bizlere göstermektedir.

2.3. Kıyas

Nahiv usûlü delillerinin bir diğeri olan kıyas kelime anlamı olarak bir şeyin miktarının başka bir şeyle belirlemek anlamına gelmektedir.¹⁶¹ Bu iki şeyin birbirlerine benzerlik taşımaları gerekmektedir. Aralarında bir yakınlık bulunmayan iki şey arasında karşılaştırma yapmak imkânsızdır.¹⁶² er-Rummânî (v. 384) kıyası “birincisinin sıhhati ikincisinin sıhhatini yahut birincisinin fesadı ikincisinin fesadını gerektiren iki şeyi bir araya getirmektir”¹⁶³ şeklinde tanımlamaktadır. Fıkıh usûlü ilmi kavramlarından olan kıyas fıkıhta, illetlerinde bulunan ortaklık sebebiyle şer'i nas bulunan bir hüküm ile şer'i nas bulunmayan bir konu hakkında hüküm verilebilmesi anlamına gelmektedir. Gramer alanında kıyas yöntemini ilk kez kullanan kişinin İbn Ebî İshâk (ö. 117/735) olduğu bilinmektedir.¹⁶⁴

Suyûtî eserin üçüncü kitab başlığı altında kıyası ele almıştır. Öncelikle *el-İğrab* kitabında Enbârî'nin kıyas için yapmış olduğu “eğer aynı manadaysa (illetleri aynıysa) menkul

¹⁶⁰ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 74-75.

¹⁶¹ Ali Durusoy, "Kıyas", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 20 Kasım 2024).

¹⁶² Muhammed Hân, *Usûlu'n-Nahvi'l-Arabî*, (Biskre: Matba'atu Câmi'ati Muhammed Haydar, 2012) 67.

¹⁶³ Ebü'l-Hasen Ali b. İsa b. Ali Rummânî, *Kitabu'l-hudûd fi'n-nahv*, thk. Betül Kâsım Nâsir (Bağdat: yy., trs.) 3.

¹⁶⁴ Ebü't- Tayyib Lugavî, *Merâtibu'n-nahviyyîn*, thk. Muhammed Fadl İbrahim (Kahire: Mektebetu Nahda-i Mısır ve Matbaatuhâ, 1955), 25.

olmayanın (hükmü bilinmeyenin) menkul olana (hükmü bilinene) hamledilmesidir.¹⁶⁵ tanımını aynı şekilde alıntılamıştır.

Suyûtî bu tanımın ardından nahvin izahatine şu bölüm ile devam etmiştir; *O, nahvin en büyük delillerindendir. Birçok meselelerinde ona başvurulmuştur. "Nahiv kendisine uyulan kıyastır."* dediğinden dolayı onun tanımında şöyle denmiştir: *O, Arap kelamının araştırılmasıyla elde edilmiş ölçütlerin ilmidir.*¹⁶⁶

Müstavfinin sahibinden (kamâladdin abu Sa'id 'ali b. Mas'ud) alıntılacağı bölüm ile bütün ilimlerin bir kısmının sema ve nassdan geldiğini, bir kısmının kıyas ve istinbat ile geldiğini, bir kısmının ise diğer ilimlere dayandığını belirtmektedir. Suyûtî, fikhın bir kısmının Kur'ân-ı kerim ve hadis-i şerife, bir kısmının ise istinbat ve kıyasa dayandığına, tıbbın tecrübe ve diğer bir ilimden elde edildiğine, astronominin ölçü ve rasatlar ile gözlemden elde edildiğine, musikinin ise bir kısmının ölçü ile oluştuğuna, nahvin ise bir kısmının bedevi Araplardan alınanlardan, bir kısmı için ise fikir ve temül ile elde edildiğine değinmektedir.¹⁶⁷ Suyûtî Enbârî'den alıntılacağı bölüm ile nahiv ilminin kaynağında kıyası tayin etmektedir. Enbârî nahvin Arap kelamının istikrasında kıyasla çıkarılan şey olduğunu belirtmiştir. Nahiv âlimleri tarafından kıyasın inkâr edilmediğine dikkat çekmiş, kıyası inkar edenin nahvi inkar etmiş olacağını belirtmiştir.¹⁶⁸

Suyûtî kıyası; kendisine kıyas edilen şey 'asıl', kıyaslanan şey 'fer', 'hüküm' ve 'illet' olmak üzere dört unsur üzerine bina etmiştir. Suyûtî bu bölümde Enbârî'nin bu konudaki örneğini alıntılamıştır.

*"Fâili zikredilmeyenin merfû okunuşunu saptamak amacıyla yapılacak kıyasta bu dört unsur görülmektedir: Nâibu'l-fâil, kendisinden önce gelmiş bir fiile isnat edilen isimdir. O halde fâil gibi onun da merfû olması gerekir. Burada asl, yani kendisine kıyas edilen şey fâil'dir. Kıyaslanan fer' ise Fâili zikredilmeyen isimdir, hüküm ref, illet de fiile isnat olarak yer almaktadır."*¹⁶⁹

Kıyasın tüm unsurlarını müstakil birer bölüm altında ve varsa altında meseleler ile detaylı bir vaziyette incelemiştir.

¹⁶⁵ İbnu'l-Enbârî, *el-İğrab*, 45.

¹⁶⁶ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 79.

¹⁶⁷ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 79-80.

¹⁶⁸ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 80; İbnu'l-Enbârî, *Luma 'u'l-edille*, 95 vd.

¹⁶⁹ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 81.

2.3.1. el-Makîsun Aleyh (el-Asl)

Kıyasta asl olarak bilinen, makîs'in kendisi üzerine hamledildiği unsurdur. Bu unsur beş mesele altında incelenmiştir.

a. Kendisine kıyas edilen şeyin şazz olmaması; bu hususta kendisine kıyas edilen şey yani asl'ın şazz olmaması gerektiği ve kıyas için gerekli şartları taşıması gerektiğine değinmektedir. Suyûtî konuyu açıklamak amacıyla Ebû Ali el-Fârisî (377/987)'nin şu sözünü alıntılanmıştır: “Eskilere, nesirde olduğu gibi nazımda da başvurulmasına ve zaruretlerin, ancak onlarca tatbik edildiği şekilde kullanılabilceğine”. Ardından İbn Cinnî'nin bu son hususta gerekliliği hafifletici mahiyetteki fikrini ekler: “eskiler, şiiirlerini irticâlen söyledikleri için karşılaştıkları zaruretler, bizimkinden daha ciddidir; dolayısıyla daha mazurdurlar.”¹⁷⁰ Ancak Suyûtî bu görüşe katılmadığını, kadîm şiiirin bütünüyle irticâlen söylenmediğini; içlerinde Muvalladûn zümresine mensup şâirler gibi hareket edenlerinde bulunduğunu belirtmektedir. Züheyr b. Ebî Sulmâ (v. M.609) ile Ebû Hafsa Mervân b. Süleymân (v. 182/798) gibi cahiliye dönemi şâirlerini buna örnek gösterir.¹⁷¹

b. Şazz üzerine kıyas yapılamaması; Şazz olan bir şeye kıyas yapılmaz. Ama bu keyfiyet, kıyas mevzuu da olmamalıdır. Şaz olan ودر ve ودرع gibi fiiller kıyas'a elverişli değildir ama benzerleri olan وزن ve وعد fiilleri kullanılmaktadır.¹⁷²

c. Az rastlanan şeye kıyas yapılabilmesi: Kendisine kıyas yapılanın az rastlanır oluşu da mühim değildir. Bu noktada Suyûtî çok olan nakil ile muhalefet etmemesi şartını ortaya koymaktadır. Az rastlanan kıyas'a uygun bir şey de asl olarak yerini alabilir.¹⁷³

d. Kıyasın yöntemi: Bu husus ile kıyasın yapılma yöntemlerini dört mesele altında incelemiştir.

d.1. Fer'in asl'a; kıyas edilenle kıyaslanan arasındaki eşitlik dolayısıyla kıyas al-musâvî olarak da adlandırılmaktadır. Örneğin زوج kelimesinin çoğulunun nadir de olsa زوجة şeklinde kullanılması, ayrıca قِيم ve قِيم kelimelerinin zikredilen şekilde i'lal yapılmasının müfretleri olan قِيمَة ve قِيمَة kelimelerine kıyas edilmelerini fer'in asla kıyasına örnek olarak verilmiştir.¹⁷⁴

¹⁷⁰ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I/324.

¹⁷¹ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 82, 83.; Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 22-23.

¹⁷² es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 83,84.

¹⁷³ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 84.

¹⁷⁴ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 85.

d.2. Asl'ın fer'e; kıyas al-avlâ olarak bilinir. Mânâ benzerliği bakımından kıyas edilene örnek olarak الحسن الوجه kelimesini الضارب الرجل kelimesine benzetilmesinden ötürü mezkûr şekilde okunmasını İbn Cinnî'den yaptığı alıntı ile vermiştir. Bir başka örnekte ise illetli fiillerin muzarilerinin başına cezm eden bir edat geldiğinde illet harflerinin hazfedilmesini vermiştir. Bu hazfetme sahih fiillerden harekenin hazfine hamledilmiştir. Hâlbuki harfin düşürülmesi harekenin düşürülmesine nazaran asıldır.¹⁷⁵ Benzeri birçok misali yine İbn Cinnî'den alıntıyla zikretmektedir.¹⁷⁶

d.3 Birbirine benzeyen iki şey arasında birinin diğerine kıyası; fer'in asl'a kıyasında olduğu gibi kıyas edilen ile kıyaslanan arasındaki eşitlikten ötürü aynı şekilde kıyas al-musâvî olarak bilinir. Bu iki şeyin arasında ayrı ayrı söz veya mânâ benzerliği bulunabileceği gibi hem söz hem mana benzerliğinin bulunması söz konusu olabilir. Örnek olarak fiilinde i'lal bulunan قُمْتُ kelimesinin mastar olan قِيَامًا kelimesinde de i'lal yapılması, fiilinde tashih bulunan قَاوَمْتُ kelimesinin mastarı olan قَوَامًا kelimesinde tashih bulunmasını vermiştir.¹⁷⁷

d.4 Birbirine zıt olan iki şey arasında birinin diğer zıddına kıyası; aynı zamanda kıyas al-advan da denmektedir. Örnek olarak ise لَنْ ile cezmetmenin لَمْ ile nasbetmeye hamledilmesini vermiştir. Suyûtî burada alışık olunmadık bu örneği verirken “*Senin kalbini açıp genişletmedik mi?*”¹⁷⁸ ayetindeki mansup okuyuşa dayanmaktadır.¹⁷⁹

e. Aslın çokluğu; Kıyastaki aslın bir tane olması da gerekmez. Birden fazla asıl olabilir. Örneğin أَي kelimesi istifham ve şart için olduğu zaman kendi benzeri olan بعض ve kendi zıddı olan كل kelimelerine kıyas edilerek mu'rab olmaktadır. Zira şart ve istifham için olan أَي kelimesi “kim” anlamında olup بعض gibi bireylerin bir kısmını kapsamaktadır.¹⁸⁰

2.3.2. el-Makîs (el-Fer')

Asl'a hamledilen unsurdur. Bu hususta Ebû Ali el-Fârisî, el-Mâzinî (249/863) ve İbn Cinnî'nin kıyas sonucu elde edilen neticenin Arapça olacağına dâir görüşlerine yer vermektedir. İbn Cinnî'den alıntıyla vermiş olduğu “eğer ki bu örnekte صَمَحَمَ diyebiliyorsan الضرب kelimesinden شَرِبَ kelimesine, القتل kelimesinden قَتَلَ kelimesine, الشرب kelimesinden شَرِبَ kelimesine”

¹⁷⁵ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 88.

¹⁷⁶ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I/303-304.

¹⁷⁷ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/151, es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 85.

¹⁷⁸ İnşirâh, 94/1.

¹⁷⁹ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 90.

¹⁸⁰ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 91.

kelimesine, الخروج kelimesinden خَرَجَ kelimesine ulaşabilirsin. Bunlardan biriyle konuşuyorsan O şüphesiz Arap kelimelerdendir.”¹⁸¹

2.3.3. Hüküm

Bu husus ile iki mesele önümüze gelmektedir. Sabit olmuş bir hükümle kıyasda bulunulabilir. Fakat acaba kıyas ve istinbat yoluyla sabit olan şeyle de kıyas caizdir? Sorusu ile ilk mesele, Enbârî’den alıntılacağı “*hükümünde farklı asla dayanan kıyaslar arasında fark oluşu*” ile ikinci mesele saptanmıştır.¹⁸²

2.3.4. İlet

Kıyasın dördüncü ve son unsuru olan illet, illetlerin taksimi, illetlerin tespit kaynakları (mesâlikü’l-‘ille), illet kusurları (kavâdihü’l-‘ille) gibi pek çok başlık altında detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Suyûtî Kelâm, fıkıh ve nahiv usûlü ilminde bulunan illet kavramları arasındaki farkları İbn Cinnî’den nakille Nahiv âlimlerinin illetleri, hukuk âlimlerinkinden ziyade kelâm âlimlerinkine daha benzer halde olduğunu. Onların kolay söylenebildiği iddiasıyla hissi kaynak edindiklerini belirtir. Fakihler gibi dil âlimleride illet noktasında sorun yaşadıkları takdirde bunun fıkıhçılar gibi ilahi emir olduğunu değil işitilen şeklinin bu olduğu gibi bir açıklamada bulunurlar.¹⁸³

Suyûtî aynı zamanda illet kavramı ile sebep kavramının aynı olmadığını, aralarında farklar olduğunu ortaya koymaktadır. O bu ayrımı illetin hükmünün mücib, sebebin hükmünün ise mücevvez olduğu görüşüne dayandırmaktadır.¹⁸⁴

İlet birçok açıdan bölümlere ayrılmıştır. Suyûtî konuyu Dineverî’nin (v. 490/1097) *Simâru’s-sinaât* adlı eserinden yaptığı alıntılar ile ele almaya başlamıştır. Bu eserinde nahiv âlimlerinin kullandığı illetleri ikiye ayırmıştır.

1. Arapların ifadelerine ve onların (dil) kanunlarına uyan illetler. Suyûtî Eserde Sırasıyla aşağıda bulunan, Dineverî’nin 24 illet maddesine değinmiştir.¹⁸⁵ Bu 24 maddenin açıklamasını

¹⁸¹ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 93.

¹⁸² es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 94.

¹⁸³ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I/48vd. ; es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 96.

¹⁸⁴ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 102.

¹⁸⁵ Hüseyin b. Musa Celîs Dîneverî, *Simâru’s-sinâ’a fî İlmi’l-Arabiyye*, thk. Muhammed b. Halid el-Fadıl (Riyad: Câmîiatu Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1990) 135.; es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 98-100.

ve örneklendirmelerini ise Tâceddin İbn Mektûm el-Kaysî'ye (v. 749/1348) ait şerhden yapmıştır.

1. *Sema' illeti*; İlk olarak ele alınan bu illet nahvî hükmü Arapların kullanımından kaynaklık ederek çıkarmaktadır. Örnek olarak ise كَتَبْتُ kelimesini ele almaktadır. Bu kelime müennes bir kelime olup kural gereği كَتَبْتُ şeklinde müzekkerinin de gelmesi gerekir. Ancak Araplarda böyle bir kullanım görülmediği sema' illetine binaen bu kelimenin sadece müennes hali kullanılabilmektedir.
2. *Teşbih illeti*; Benzerlik illeti olarak ta bilinmektedir. Örnek olarak ise muzârinin isme benzemesinden ötürü i'rapta ona benzemesi ve bazı isimlerin harfe benzemesinden ötürü mebnî oluşunu vermektedir.
3. *İstiğna illeti*; İhtiyaç duymama illeti olarak ta bilinir. Örnek olarak ise وَعَدَ fiilinin muzâri konumunda وَعَدَ terkibi ile mazi formunun terkedilmesini vermiştir.
4. *İstiskal illeti*; Dile ağır gelme illeti olarak ta bilinir. Örnek olarak ise وَعَدَ fiilinin aslında var olan و harfinin ي ile kesra arasında kalması ile söylemekte zorluk yaşattığı düşüncesi sonucu düşürülmesi verilmiştir.
5. *Fark illeti*; Fâilin merfû, mef'ûlün mansup, cem nûnunun fetha, tesniye nûnunun ise kesreli halde bulunmasını, birbirinden ayırmaya yarayan illetlere örnek olarak göstermiştir.
6. *Te'kid illeti*; Emir fiilinin sonuna te'kid amacıyla sakîle ve hafife nunlarının eklenmesi örneği ile açıklanmıştır.
7. *Ta'vîz illeti*; اللَّهُمَّ Kelimesinde nida harfi olarak bulunan م harfinin ivazı örnek olarak verilmiştir.
8. *Nazîr illeti*; İki sakin bir araya geldiğinde cezmlî olanın nazîri olması sebebiyle cerre hamledilerek kesreli okunması örneği ile açıklanmıştır.
9. *Nakîz illeti*; ن'nın nakîzi olan ان ye hamledilmesi ile nekreolan ismini nasb etmesi örneği ile açıklanmıştır.
10. *Manaya haml illeti*; ¹⁸⁶“فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ” ayetinde bulunan الوعظ kelimesi mânâsına hamledilerek failin müzekker olarak getirilmesi örneği ile açıklanmıştır.

¹⁸⁶ El-Bakara, 2/275

11. *Müşakele illeti*; “سَلَسِلًا وَأَغْلَالًا”¹⁸⁷ Ayetinde bulunan سَلَسِل kelimesi siğasına rağmen bir sonraki kelimeye benzemek için müşakele yoluyla tenvinlenmesi örneği ile açıklanmıştır.
12. *Muâdele illeti*: Gayr-ı munsarîfın cerresinin fetha ile nasba hamledilmesi nasb ile cerre arasındaki muâdele sonucu Cem-i Müennes Sâlim’de nasbın cerre hamledilmesi örneği ile açıklanmıştır.
13. *mücâvere illeti*: اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ da bulunan ل harfinin د harfine olan komşuluğu sonucu damme olduğu gibi جَرُّ ضَرْبٍ خَرْبٍ cümlesinde خَرْبٍ kelimesinin mecrûra olan mücaveresi yani komşuluğu sebebiyle mecrur kılınması örneği verilir.
14. *Vücûb illeti*: failin merfu olması gerektiği örnek olarak verilmiştir.
15. *Cevâz illeti*: imâlenin illetlendirilmesi ile örneklendirilmiştir.
16. *Tağlîb illeti*: bir grubun diğer bir gruba nazaran önde tutularak, yalnızca o gruba hitap ederek tümünün ima edilmesi. “وَكَاثُ مِنَ الْقَائِتِينَ”¹⁸⁸ ayetinde müzekkerin müennese tağlîb edilerek ikisini kapsayana bir vaziyette müzekker halde kullanılması örneği ile açıklanmıştır.
17. *İhtisar illeti*: münadanın sonunda bulunan harflerin belirli şartlar altında düşürülmesidir. “وَأَمْ يَكُ”¹⁸⁹ sonundaki ن harfinin düşürülmesi buna örnektir.
18. *Tahfîf illeti*: mahreçleri birbirine yakın ya da aynı olan harflerin birbirine idğamı örnek olarak verilmiştir.
19. *Asl illeti*: يُوَكِّرُم Fiilinde kıyas sonucu hemzenün düşürülmemesi örnek olarak verilmiştir.
20. *Evlâ illeti*: Failin, mef’ûlün önüne geçirilmesinin daha evlâ olduğu örnek olarak verilmiştir.
21. *Hâlin delaleti illeti*: ayı gözetleyen kimsenin “bu hilaldir” demesi ile “hilal!” Demesinin aynı olması bu duruma örnek olarak verilmiştir.
22. *İş’âr illeti*: موسى kelimesinin çoğulunda aslında bulunan ي harfinin düşmesi ile مُوسُونَ şeklinde okunması örnek olarak verilmiştir.
23. *Tezâd illeti*: ilga edilebilen fiiler cümle önünde zikredilir de mastarları ya da zamirleri ile te’kid edilmeleri haline ilga edilememektedirler

¹⁸⁷ El-İnsân, 76/4

¹⁸⁸ El-Tahrîm, 66/12.

¹⁸⁹ en-Nahl, 16/120

24. *Tahlil illeti*; كيف nin isim, fiil ya da harf olabilme durumunu tahlil etmemiz ve sonucunda diğerlerinin olmaması ile isim olduğu sonucuna ulaşmamız örnek olarak verilmiştir.

2. Hikmetlerini ve gayelerinin doğruluğunu ortaya çıkaran illetler.¹⁹⁰

Suyûtî, el-Celîs'in ikinci çeşit illetlere yer vermediğini ancak İbnü's-Serrâc'ın taksimindeki ikinci kısım illetler ile aynı olduğunu belirtmiş.¹⁹¹ Bu sebeple konuyu İbnü's-Serrâc'ın görüşüne müracaat ederek, şu şekilde tamamlar: Nahiv âlimlerinin başvurdukları illetler iki çeşittir:

1. “Her fâil merfûdur, her mef’ul mansuptur” gibi Arapların (gramerdeki) ifadelerine dayananlar.

2. Nahivcilerin “Fâil niçin merfûdur, mef’ûl niçin mansuptur?” şeklinde sordukları sorularda ifadelerini bulan ve ‘illetu’l-‘ille (sebebin sebebi) diye adlandırılanlar”.¹⁹²

Suyûtî, İbn Cinnî'den yaptığı alıntı ile İbnü's-Serrâc'ın ‘illetu’l-‘ille diye adlandırdığının, sadece sözde kaldığını belirterek gerçekte bunun bir izah, tefsir ve illetin manasını tamamlayan bir şey olduğunu söyler.¹⁹³ İbn Cinnî'ye göre Nahivcilerin illetleri, kelâm âlimlerinininkinden sonra ve fakat fakihlerinkinden öncedir.¹⁹⁴ Bu husus kabul edilirse, nahiv âlimlerinin başvurduğu illetlerin iki çeşit olduğu görülür:

1. Vazgeçilemeyecek olanlar. Bu durumda kelâm âlimlerinin illetlerine benzerler.

2. İstenilmediği halde kabul görenler. Bunlar da fakihlerin illetlerine benzerler.

Suyûtî beşinci mesele altında illetleri yapısına göre basit ve mürekkebe (bileşik) olmak üzere iki kısım altında değerlendirmiştir. “*Tek bir durumun varlığı sebebiyle hükme etki eden illete basit illet, birden fazla durumun bir arada olması sebebiyle hükme etki eden illete ise bileşik illet denir. İstiskâl (dile ağır gelme), müşâbehet (benzerlik), civâr (bitişik olma/komşuluk) gibi illetler basit illettir.*”¹⁹⁵

Suyûtî mürekkebe illet konusunu ميزان kelimesinin aslında yaşanan değişimi örnek vererek açıklar. وَزْنٌ kökünden türeyen kelime de, Sakin olan و harfi kendisinden önceki harfin

¹⁹⁰ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 98.

¹⁹¹ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 100,101.

¹⁹² es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 101.

¹⁹³ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 101.

¹⁹⁴ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I/48 vd.

¹⁹⁵ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 104.

harekesi kesra olduğu için ع harfine dönüşmüştür. Bu işlem iki durumun bir araya gelmesi sebebiyle mürekkebe illet olarak adlandırılır.¹⁹⁶

İlletlerin çeşitleri hakkındaki var olan görüşleri etraflıca ele aldıktan sonra, öncelikle hükm'ün, nasın olduğu bir yerde nasla mı yoksa illetle mi sabit olduğu meselesini ele alır.¹⁹⁷ Akabinde ise illetin şartının asl'a dair hükmü gerektirici olmasını ortaya koyar.¹⁹⁸

İlletin makîsun aleyhte olan hükmünün gerektirici olma şartına değinmiştir. İlet-i kâsıra ile illetlendirme noktasında İbn Enbârî ve İbn malikden yaptığı alıntılar ile konuyu açıklar. İlet-i kâsıra, sadece illetlendirilen nassta bulunup bundan öteye geçemeyen illete denir. Suyûtî konu hakkında ve İbn Malik'in çok olanın az olana tercihi görüşü doğrultusunda illet-i kâsıra'yı kabul etmediğini belirtir.

İki illet ile ta'lil sonucu hüküm elde etmenin İbn Cinnî tarafından uygun olduğu görüşüne yer vermiştir. Enbârî'den konu hakkında iki ihtilafli görüşün olduğu bölümü alıntılanmıştır. İki illet ile bir hükmün getirilemeyeceği görüşünde olan birinci gruba göre nahvî illetler aklî illetlere benzetilmektedir. Aklî illetin yalnızca bir hükmü bulunacağı düşüncesinde hareketle, aklî illete benzeyen nahvî illetlerde onun gibi olacağından iki illet ile ta'lil yapılamayacağını düşünmektedirler. İki illet ile hüküm getirilebileceği görüşünde olan diğer bir grub ise görüşlerini failin, fiilin bir parçası konumuna indirgenmesi meselesini birkaç illetle açıklanması örneği ile desteklemişlerdir.

İki illet ile bir hükmün elde edilmesine değinildiği gibi tek bir illet ile ta'lil sonucu iki hükmün ortaya çıkmasına da değinilmiştir. Sonuçları birbirlerinden farklı olup olmamasına bakılmaksızın bir illetin iki hüküm ile sonuçlanabilmektedir.

Suyûtî illetin meselelerini detaylı bir şekilde ele almasının ardından “Mesâlikü'l-İlle” başlığı altında illetlerin elde edilme yöntemlerini ele almıştır. Bu bölüm; İcmâ (Tüm nahivcilerin fikir birliği ile bir hükmün illetlendirilmesi), Nass (Bir hükmün Arap kelamı ile illetlendirilmesi.)¹⁹⁹, İmâ (Açıkça belirtilmeden Arap kelamı vasıtasıyla hükmün illetlendirilmesi), Sebr ve Taksîm (Hükmün, alakalı birkaç illet içerisinde uygun olmayanların elenerek geriye kalan illet ile illetlendirilmesi.)²⁰⁰, Münâsebe (Hükmün ortak bir vasıf üzerine uygun görerek illetlendirilmesi.) Kıyasü'ş-Şebeh (Bir illet üzerine benzerlik sonucu uygulanan

¹⁹⁶ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 104. İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/202.

¹⁹⁷ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 103.

¹⁹⁸ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 105.

¹⁹⁹ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 113.

²⁰⁰ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 114.

kıyas ile yeni illet elde ederek illetlendirilmesi.), Kıyasü't-Tard (hükmün uygun olmayan bir vasıf ile illetlendirilmesi.)²⁰¹ İlgâü'l-Fârik (Hükmün illetlendirilmesi amacıyla illet olarak kullanılmayacak yönlerinin dikkate alınmadan diğer yönleri ile illetlendirilmesi.) başlıklarında oluşmaktadır.

Suyûtî illetin meselelerini ve elde edilme yöntemlerini ele almasının ardından illet bahsini kavâdihü'l-ille (illetin kusurları) ile noktalamıştır. Suyûtî illetlerin kusurlarını maddeler halinde ele aldığı bu bölümün oluşturulmasında genel olarak Enbârî'nin eserlerinden faydalanmıştır. *Luma 'u'l-edille* ve *el-İgrâb fî cedeli'l-i'râb* eserlerinde karışık halde bulunan kusurları tespit edip bir araya getirmiştir.²⁰² Kusurlar; nakz (aynı konuda birden çok illet ile sabit bir hüküm elde edilememesi), aksinin bulunmaması (illetin yokluğunda hükmün nefyedilmesi), etkili olmaması, gereğini söylemek, itibarın bozulması (Arap sözünün kıyas yoluyla değiştirilmesi), illetin engellenmesi (asıl da ya da fer' de olabilir), illetin doğrulanma isteği, çelişiklik maddelerinden ibarettir.

²⁰¹ İbnu'l-Enbârî, *Luma 'u'l-edille*,110.

²⁰² es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 120-130.

2.4. İstishabu'l-Hâl

İbn Cinnî nahiv usûl kaynaklarını sema, icma' ve kıyas olmak üzere üç bölüm altında ele almıştır. Enbârî ise sema, kıyas ve istishâb delillerini kullanmıştır. Suyûtî bu konuda bahsi geçen dört delili de kullanarak sema, icma', kıyas ve istishâb bölümleri altında incelemiştir.

Fıkıh usûlü terimi olarak da kullanılan istishab aksi bilinmediği mühletçe o durumun devam ettiğini kabul etmek olarak anlaşılmaktadır. Örnek olarak ise hayatta olduğu bilinen bir kişinin, vefatına dair bir delil ortaya çıkmadığı sürece onun hayatta olduğuna hükmedilmesi bir istishâb olarak değerlendirilmektedir.²⁰³ Nahiv de ise bir kelime aksi bir durumun varlığından haber olunmadığı sürece bilindiği şekliyle kullanmak olarak tanımlanmaktadır.²⁰⁴

Enbârî bu kavramı nahiv usûlünde uygulayarak bir lafzın nakledildiğine dair delil olmadığı sürece bulunduğu şekli ile bırakılması anlamında kullanmıştır. O bu delili her ne kadar zayıf deliller arasında göstermiş olsa da başvurulabilecek kaynaklar arasında tanımlamıştır.²⁰⁵ Enbârî'den önce hiçbir nahiv âlimi istishâb terimini tanımlamamış hatta zikretmemiştir. Ancak Sîbeveyhi, ez-Zeccâcî ve İbn Cinnî gibi âlimler her ne kadar terim olarak istishâb'ı kullanmasa da delil getirmek amacıyla istishâb yöntemini kullandıkları görülmüştür.²⁰⁶

Suyûtî eserinde bu konuyu açıklamak amacıyla kendi görüşüne yer vermemiştir. Enbârî ve İbn malikin konu ile alakalı görüşlerine yer vermiştir. Enbârî'den "Bir lafzı, onu asıldan ayıracak herhangi bir kanıt yoksa aslı üzere bırakmaktır."²⁰⁷ Tanımını alıntılamaş, el-insaf adlı eserinden konu ile alakalı olan bölümlere yer vermiştir.

Konu eserin dördüncü kitabında ele alınmıştır.²⁰⁸ Her ne kadar eserin 7 kitabından biri olarak ele alınsa da çok detaya girilmemiş toplam iki sayfa ile konu açıklanmıştır.

²⁰³ Yûsuf b. Hüseyin Kirmastî, *el-Vecîz fî usûli'l-fikh*. ed. Seyyid Abdüllatîf Kessâb (Kahire: Daru'l-Hüda li't-Tibaa, 1984) 267.

²⁰⁴ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 136; İbnu'l-Enbârî, *Luma 'u'l-edille*, 141.

²⁰⁵ İbnu'l-Enbârî, *Luma 'u'l-edille*, 141.

²⁰⁶ Komisyon, *usûlu'n-Nahv* 266.

²⁰⁷ İbnu'l-Enbârî, *Luma 'u'l-edille*, 141

²⁰⁸ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 136; İbnu'l-Enbârî, *Luma 'u'l-edille*, 141.

2.5. İstidlâl

Anlam olarak hüküm ortaya koyabilmek amacıyla illetin ortaya konması demektir. Mantık terimi olarak “bir iddiayı ispat etmek amacıyla delil ortaya koyma” anlamına gelmektedir.²⁰⁹ Nahiv usûlü alanında yine aynı anlam ile kullanılmıştır. Bu konuda İbnu'l-Enbârî'nin görüşlerinden etkilenmiş onun görüşlerinden faydalanmıştır.²¹⁰ Bu konuyu sekiz başlık altında ele almıştır.

2.5.1. el-İstidlâl bi'l-'aks (aksiyle delillendirme):

Kıyasu'l-aks olarak da bilinmektedir. Birbirini desteklemesi beklenen iki delilden birisinin bunu karşılayamamasıdır. İletinin olmadığı durumlarda hükmünde olmayacağı sonucuna varılmış. Hükümün aksinin delil olmasıdır.²¹¹

2.5.2. el-İstidlâl bi beyâni'l-'ille (sebebi açıklayarak delillendirme):

İletinin var olma durumuna göre bir meselenin kabul edilmesidir. Bir hükümün varlığı ya da yokluğu konusunda çıkan ihtilafta illetin açıklanması delil olarak kabul edilmektedir. İletinin var olması ile hükümün var olduğunu, illetin yok olması durumunda ise aynı şekilde hükmünde olmayacağı ortaya konmaktadır.²¹²

2.5.3. el-İstidlâl bi 'ademi'd-delîl (delilin olmayışı ile delillendirme):

Bir hükümün doğru olmaması yönünde karar vermeyi gerektirecek bir delilin bulunmaması halinde o hükümün doğru kabul edilmesi ya da bir hükümün doğruluğu yönünde bir delil bulunmaması halinde ise müstedilin o delili kabul etmemesi demektir. Bu noktada âlimlerin bu hususta iki ayrı görüşü bulunmaktadır. İlkine göre bir kişi eğer bir hükmü nefyetmek isterse, kendi görüşünü destekleyen bir delil getirmesi gerekir. Diğer görüş ise hükümün nefyi için delil gerekmediğidir. Bu noktada Enbârî'ye ait görüş ile konuyu açıklayan Suyûtî onun kelimenin kısımlarının dört, irabın çeşitlerinin ise beş olması noktasındaki dayanak noktasına değinmektedir. Zira Enbârî hükümün ispatı için nasıl delil gerekli ise nefyi içinde aynı şekilde delilin gerekli olduğu düşüncesindedir. Kelimenin çeşidinin dört, irabın çeşidinin ise beş olduğunu bunca yapılan çalışmaya rağmen aksine bir delilin ortaya konamaması ile, kabul etmenin bir zorunluluk haline geldiğini belirtmiştir.²¹³ Suyûtî el-İstidlâl bi 'ademi'd-delîle örnek olarak Enbârî'nin bu tutumunu vermiştir. Konuyu yine Enbârî'ye ait şu söz ile

²⁰⁹ Abdulkuddüs Bingöl, "İstidlâl", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 20 Kasım 2024).

²¹⁰ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 138, 139, 142.

²¹¹ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 138.

²¹² es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 139.

²¹³ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 139.

tamamlamıştır: “Onlardan bazıları nefyeden kişi için delile gerek olmadığını iddia etmişleridir. Ancak bu doğru değildir zira nefyeden hüküm müsbit hüküm gibi delilsiz kabul edilmemektedir.”²¹⁴

2.5.4. el-İstidlâl bi'l-usûl (Bir şeyi asıllıkla delillendirme):

Nahivcilerin bir görüşü iptal ettirmek amacıyla daha önceden kabul ettikleri asıllardan birine başvurularındır.²¹⁵ Yine bu konuda görüşlerine başvurduğu Enbârî'nin muzârî fiil de ref amelini yapan şeyin nasb ve cezm eden edatlardan arınmış olmasına ilişkin görüşü reddetmesini örnek göstermektedir. Zira i'rab çeşitlerinden ref'in öncelenmesi kaide olarak kabul edilmiş asıl olarak gösterilmektedir.²¹⁶

2.5.5. el-İstidlâl bi 'ademi'n-nazîr (Benzeri olmadan delillendirme):

Bu delil yönteminden maksat kendi konusunda bir şeyin benzerinin bulunmamasıdır. Bu delil yöntemi ispattan daha ziyade nefiy amacıyla kullanılmaktadır. Zira bir hükmün benzerinin bulunması hükmün ispatını yalnızca sağlamlaştırmaktadır. Ancak benzerinin bulunmaması hükmün nefiyine delalet etmektedir. Bu noktada *el-Hasâis*'den alıntıda bulunarak konuyu açıklamaya çalışmıştır. Mezkûr eserden alıntılanmış olduğu أندلس kelimesinin nazîri bulunmamasına rağmen sahih kabul edilişi örnek olarak vermiştir.

2.5.6. el-İstihsân (güzel ve yerinde bularak karar verme)

“Güzel ve yerinde bularak karar verme” anlamına gelen istihsân Ana delillerin arkasından gelen tali delillerden biridir. Fıkıh usûlü terimlerinden olan istihsân nahiv usûlünde de benzeri şekilde uygulanmaktadır. Müellifimiz kendisine ait bir istihsân tanımında bulunmamış. İbn Cinnî (v. 392/1001) ve Enbârî'nin istihsân tanımlarını nakletmiştir.²¹⁷ “zayıf bir delil olmakla birlikte istidlâlde bir çeşit serbestlik ve kolaylık vermesi bakımından önemlidir.”²¹⁸ İbn Cinnî her ne kadar istihsân için zayıf bir delil olduğu görüşünü belirtmiş olsada zaman zaman istihsân yöntemine başvurmaktadır. Enbârî ise bu işlemin tahakküm içermesi ve bir yönden kıyasın terki olması sebebiyle delil olarak alınamayacağını belirtmiştir.²¹⁹ Yine o istihsânı “insanın delilsiz ve hoş görerek kabul ettiği şey” olarak tanımlayan kimselere itimat edilmeyeceğini belirtmektedir.²²⁰

²¹⁴es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 140.; İbnu'l-Enbârî, *luma'u'l-edille*, 142

²¹⁵es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 140.

²¹⁶es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 140.

²¹⁷es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 141-143.

²¹⁸ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I/133.

²¹⁹ İbnu'l-Enbârî, *luma'u'l-edille* 133.; es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 142.

²²⁰ İbnu'l-Enbârî, *luma'u'l-edille* 134.

İbn Cinnî'ye ve *el bedi'* eserinin sahibinden çeşitli örnekler ile konuyu açıklamıştır. İlk örnek olarak Fetva(فتوى) ve takva(تقوى) kelimelerinde bulunan ي harfini و ile değiştirerek kullanımını vermiştir. Asılları itibari ile وقى يقى ve فتى يفتى den gelen kelimeler bu asla muhalefet ederek güçlü bir illet bulunmadan ى harfi yerine و kullanılmıştır. Aslı itibari ile kullanılabilmelerine rağmen istihsân ederek bu halde kullanmayı tercih etmişlerdir. Bunun sebebi olarak ise sıfat ve isim arasındaki farka işaret etmişlerdir.²²¹

2.5.7. el-İstikra' (parçadan bütüne delillendirme)

Külli bir durumun ispatı amacıyla cüziyatlarını araştırmak anlamına gelmektedir.²²² Bu noktada Suyûtî yalnızca kelimenin üçe inhisarının istikra ile delillendirildiğini söylemekle yetinmiştir. Arap dilcileri yapmış olduğu çalışmalarda Arapların konuşurken kullanmış olduğu kelimelerin yalnızca isim, fiil ve harften ibaret olduğu sonucuna ulaşmış eğer bir dördüncü çeşit bulunsaydı bu çalışmaların sonucunda ortaya çıkacağı düşünülmektedir.²²³ Bu durum aklî bir delil yöntemi olan istikra ile sabit kılınırken, naklî olarak Hz. Ali'nin Ebu'l-Esved ed-Duelî'ye söylediği “*Kelamın hepsi isim, fiil, ve anlam ifade eden harftir*”²²⁴ sözü destekler nitelikte bir kanıttır.

2.5.8. Bâkî Delille İstidlâl

Belirli bir yönden delilin amel olarak, aslî hükmü üzerine kalmasını gerektirirken aynı zamanda zaruri bir illetten ötürü bazı yönlerde muhalefet etmesi durumuna denmektedir.²²⁵ Örneğin fiil asıl olarak i'râbı gerektiren herhangi bir neden bulunmaması sebebiyle mebnî halde bulunmaktadır. Muzâri fiil ise ism-i fâile olan benzerliğinden ötürü ref' ve nasb dahil edilerek bu kurala muhalefet etmektedir. Ancak cer bunların dışında tutulmuştur bu sebeple cer fiilde iraba dahil olmayarak varlığını devam ettiren bir delildir.²²⁶

2.6. Teâruz ve Tercih

Bir fıkıh terimi olarak karşımıza çıkan teâruz sözlükte “karşılaşmak, birbirine ters düşmek, çatışmak, çelişki” anlamlarına gelir. Nahiv usûlü âlimleri fıkıh ilminde bulunan nesih ve tesakut ile benzer olarak teâruz ve tercih yöntemlerini kullanmışlardır. Nahiv usûlünde İki zıt hüküm arasında seçim yapmak amacıyla kullanılan bu yöntem Fıkıh usûlünde ise iki eşit güçte delilden her birinin diğerinin gereğini (hükmünü) engelleyecek biçimde karşı karşıya

²²¹ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I/133.

²²² Komisyon, *usûlu'n-Nahv*, 289

²²³ İbn Hişam, *Katru'n-Nedâ*, 12

²²⁴ Ez-Zehabi, *Siyeru A'lami'n-Nubelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvût (beytrüt: muessesetu'r-Risâle, 1993) IV/84.

²²⁵ Komisyon, *usûlu'n-Nahv*, 312

²²⁶ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 143.

gelmesi olarak ifade edilmiştir.²²⁷ Bu iki ilimde kullanılan iki yöntem benzer vazifeleri amaç edinmelerine rağmen bazı hüküm farklılıkları içermektedirler. Fıkıh usûlünde aralarında nesih, cem' ve tercih imkânı olmayan hükümlerin, iki zıt hükmün birlikte kabul edilememesi sebebiyle nesih ve tesakut uygulanır. Bu yöntem ile her iki delilinde sıhhat dereceleri etkilenir. İşlem sonucu her iki muhtelif delilden biri diğerine tercih edilirken birinin tercihi diğerini fasid kılar. Nahiv usûlünde ise durum böyle değildir. Yapılan tercih her ne kadar birbirine zıt iki delil arasında olursa olsun, ortaya çıkan sonuç herhangi bir delilin ortadan kalkmasına sebep olmaz. Yani bir delilin tercihi kendisine zıt düşen diğer bir delilin sıhhatini etkilemez. Ancak bu hükümler arasında biri diğerine nazaran daha güçlü bir delil ise güçlü olan diğerine tercih edilir. Örneğin Araplardan gelen iki delilden bir diğerine göre daha çok kullanıldığı biliniyorsa çok kullanılan delil nispeten az kullanılan delile tercih edilir. Suyûtî eserin altıncı kitap bölümünde 16 mesele altında teâruz ve tercihi ayrıntıları ile almaktadır. Bu 16 bölüm şunlardan oluşmaktadır;

1. İki naklin teâruz etmesi
2. Bir lehçenin diğerine tercihi
3. Zayıf lehçenin şazzdan güçlü oluşu.
4. İki kıyasın tearuzu halinde daha muhtemel olanın tercihi
5. Kıyas ve semanın teâruzu
6. Çok kullanılanın güçlü kıyasın önüne geçmesi.
7. Asla ve zahire bir olasılığın karşı gelmesi
8. Aslın ve çoğunluğun teâruzu
9. İki aslın teâruzu
10. Sema ve kıyasın istishabul hale tercihi
11. İki tercih edilmeyenin teâruzu
12. Hakkında icma' edilenin hakkında ihtilaf olana teâruzu
13. Kullanımı yasak olanın hakkında ihtilaf olana teâruzu
14. Bir âlimden gelen iki deyiş hakkında
15. Kureyş lehçesinin diğerlerine teâruzu
16. Basra ve Kûfe dil mekteplerinin teâruzu

Suyûtî bu bölümün yazımında yine başta İbn Cinnî olmak üzere Sîbeveyhi, Enbârî, Ferrâ ve Ebû Hayyân'ın görüşlerinden faydalanmıştır. Örneğin kıyasların çelişmesi konusunda

²²⁷ Şükrü Özen, "Teâruz", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 8 Aralık 2024).

Enbârî'nin görüşlerini aynen alıntılamıştır.²²⁸ Kıyas ile naklin çelişmesi durumunda ise *el-Hasâis*'ten alıntı yaparak nakille, gelen kelimenin aynen korunması gerektiğini ancak onun ile kıyas yapılamayacağını belirtmiştir. Basra ve Kûfe dil mekteplerinden gelen hükümler arasında bir teâruz oluşması durumunu açıklamak için Ebû Hayyân'ın görüşlerine yer vermiştir. Kureyş lehçesinin diğer lehçelere karşı tercihi meselesinde ise Ferrâ'nın görüşlerine yer vermiştir.

Genel olarak meselelere ayırdığı konuları sade bir vaziyette ele almış detay ve ayrıntı içerisinde boğulmamıştır. Bir mesele hakkında kaynak edindiği âlimlerden tüm verileri art arda sıralamış meseleleri hüküm içeren nihai karar ile sonlandırmıştır.

2.7. Delil Getirenin Durumu

Eserin son başlığı dört mesele altında incelenmiştir. Suyûtî öncelikle nahiv alanında yapılan ilk çalışmalara değinmektedir. “Nahivi tesis edenler, Alî b. Ebî Tâlib ve Ebü'l-Esved'dir”²²⁹ sözleri ile nahiv ilminin kurulmasında kimin öncülük ettiğini ortaya koymuştur. Suyûtî, Fahreddin er-Râzîden kendi görüşünü destekler nitelikte; Ebü'l-Esvedin izafet, imâle, atıf, taaccüp, istifhâm babları üzerine çalışmalarda bulunduğunu böylece nahiv kurucusunun Ebü'l-Esved olduğunu ve bunu Alî b. Ebî Tâlib'ten aldığını aktarmıştır.²³⁰ Akabinde Sa'lebî'den Basranın nahivde Ebû Amr b. Alâ, Yûnus b. Habîb, Ebû Zeyd el-Ensârî (v. 215/830) olmak üzere üç önderi olduğunu aktarmıştır.²³¹

Bir diğer mesele olan delil getirenin şartları başlığı altında kısaca nahiv usûlü üzerine delil getirebilecek âlimlerde bulunması gereken özellikleri sıralamıştır. Herhangi bir alıntı yapmadan “Bu ilmin herhangi bir konusu için delil getiren kişinin taklit mertebesinin üzerine çıkararak; Arap dilini iyi bilmesi, onun sözlerine aşına olması, sistem ve düzenine hâkim olması şimdilik yeterlidir.”²³² Şeklinde açıklamıştır.

Suyûtî üçüncü mesele altında İbn Mâlik'in nahivde kullandığı yolu ortaya koymaktadır. Kûfeliler şaz üzerine kıyas yaptığı Basralıların ise zahiri anlam ile çelişen zoraki yorumları takip ettiğini bu sebeple Basra ve Kûfe mezheplerinin ortasında bir yol tercih ettiğini belirtir.

Eserin son kitabının son başlığında ise kıyası sema ile terk etme konusuna değinmiştir. Bu bölümde yalnızca İbn Cinnî'den iktibasta bulunarak konuyu açıklamıştır.

²²⁸ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 146,147.

²²⁹ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 158.

²³⁰ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 158.

²³¹ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 160.

²³² es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 160.

3. Eserde Başvurulan Kaynaklar

Çokça bahsi geçtiği üzere Suyûtî eserin pek çok yerinde önceki çalışmalardan faydalanmıştır. Yaptığı alıntı ile kimi zaman bir başkasının görüşünü aktarmıştır kimi zaman bir görüşü desteklemiştir. Alıntılarının kaynaklarını belirtme hususunda son derece hassas davranmıştır. Bazı bölümlerde yaptığı alıntı akabinde herhangi bir karşı görüş ya da tenkidi bulunmadan bahsi sonlandırmıştır. Bazı konuları yalnızca bu tür alıntılar ile açıklamasından onun alıntı yaptığı kişi ile aynı görüşte olduğunu bu sebeple mevzû ile alâkalı herhangi bir açıklamaya gerek görmediğini anlıyoruz.²³³ Biz çalışmanın bu bölümünde hangi âlimin çalışmalarından faydalanmış, hangi âlimin görüşlerine yer vermiş bunların tesbiti ile hangi sayfalarda zikrettiğini örnekleri ile ortaya koymaya çalışacağız.

3.1. Îsâ b. Ömer es-Sekafî (v. 149/766)

Sekaf kabilesinde büyüdüğü için es-Sekafî nispesi ile anılmaktadır.²³⁴ Kaynaklarda yalnızca *el-Câmi* ' ve *el-İkmâl* isimlerine iki eserinin geçtiği²³⁵ ve bu eserlerde dâhil olmak üzere nahiv alanında yazdığı yetmişden fazla eserinin kaybolduğu bilinmektedir.²³⁶ Yazmış olduğu eserler günümüze ulaşmasalar da yetiştirdiği Hammâd b. Seleme (v. 167/784), Halîl b. Ahmed, Halef el-Ahmer (v. 180/796 [?]), Kutrub (v. 210/825 civarı) ve Asmaî (v. 216/831) gibi dil âlimleri sayesinde gramer birikimini sonraki nesillere aktarmayı başarmıştır. Basra nahiv mektebinin kurucularından Ebû Amr b. Alâ bazı rivayetlerde hocası bazı rivayetlerde ise öğrencisi olarak geçmektedir. Îsâ b. Ömer, sahih olan semâ delilini kıyasa tercih etmiştir. Îsâ b. Ömer, nahiv çalışmalarında semâ ve kıyas merkezli bir metot izlemiştir. Hocası Hadramî gibi nahiv konularında kıyasa büyük önem vermiş, sahih semâ deliline öncelik vererek nahiv kaidelerini tespit etmekte kaynak kullanmaya özen göstermiştir. Başta öğrencisi Halîl b. Ahmed olmak üzere Kendinden sonra gelen nahiv âlimlerine önemli dil malzemeleri bırakmıştır.²³⁷

²³³ Şahin Şimşek, *Suyûtî'nin Fıkıh Usûlünü Nahiv Usûlüne Uygulaması*, İspec Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresi, İSPEC Uluslararası Yayınevi, 2019, 414-420

²³⁴ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993), 5/2141.

²³⁵ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 64.

²³⁶ Ebû'l-Hasan Cemaleddin Ali b Yusuf b İbrâhim İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât*, thk. Ebû'l-Fadl Muhammed İbrâhim (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabi, 198) 2/375

²³⁷ Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 27.

Çağdaşı olan Sîbeveyhi kendisinden çokça istifade etmiştir. Eserin birçok yerinde hakkında bahisler bulunmaktadır.²³⁸

1.Sema kaynaklarından Hadis ile delil getirme noktasında ebû Hayyân'a ait olan *et-Tezyîl ve 't-tekmîl fî şerhi Kitâbi 't-Teshîl* kitabından yapılan alıntıda bu yolu tercih etmeyen âlimler arasında Îsâ b. Ömer es-Sekafî zikredilmiştir.²³⁹

3.2. Ebû Amr b. Alâ (v. 154/771)

Yedi kıraat âliminden biridir. Ahmed b. Hanbel (v. 241/855) kendisine sorulan bir soru üzerine onun kıraatini tavsiye etmiştir. Ebû Amr dil alanında ilmî hareket kabiliyetinin artması için eldeki veri sayısının fazla olması gerektiğini savunmaktadır. Yûnus b. Habib, gramer çalışmalarında olabildiğince arap kelamı metninden faydalandığını, yaygın ve kapsayıcı kıyasa yer verdiğini belirtmiştir.²⁴⁰ Ebû Ubeyde et-Teymî, garîb kelimeleri, Kur'an'ı, şiiri, eyyâmü'l-Arab'ı, Arap dili ve edebiyatını en iyi bilen kişilerden biri olduğunu söylemiş dili fasih Araplar'dan derleyerek meydana getirdiği bir oda dolusu kitabını, kendini tamamıyla ibadete verdiği bir dönemde yaktığını rivayet etmektedir.²⁴¹ Corcî Zeydân ondan geriye yazılı bir eser kalmadığını söylesede *Kitâbü Mersûmi'l-Mushaf, Şerhu Dîvâni'l-Hırnık, Kitâbü'l-İdgami'l-kebîr, el-Vakf ve'l-ibtidâ* günümüze ulaşan eserlerinden bazılarıdır. Eserlerinde kıyas kullanımında illetlerine değindiğini görmekteyiz. Eserin muhtelif noktalarında Ebû Amr b. Alâ ismine veya görüşlerine rastlamaktayız.²⁴²

1.ferd kelamının durumu ve onunla delil getirilip getirilmeyeceği konusunda Ebû Amr b. Alâ'ya ait olan “size ulaştırdığım Arapların söylediklerinin çok azı, size çok geldiğinde bilinki o çokça ilim ve şiirdir.” Cümlesini alıntılamıştır.²⁴³

²³⁸ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 44, 120, 121.

²³⁹ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 44.

²⁴⁰ Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 27.

²⁴¹ Amr b. Bahr el-Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, nşr. Abdüsselâm M. Hârûn, I-VII,(Kahire: 1969) 1/321.

²⁴² es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 53, 62, 66, 73-74, 113, 159 ve 160.

²⁴³ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 53.

3.3. Halil b. Ahmed (v. 175/791)

İslâm âleminin yetiştirdiği en büyük filolog olarak bilinmektedir. Yanında gramer hatası yapmaktan çok korktuğunu belirttiği²⁴⁴ Ebû Eyyûb es-Sahtiyânî' (v. 131/749), İsâ b. Ömer es-Sekafî, Ebû Amr b. Alâ ve Ahfeş el-Ekber (v. 177/793) gibi âlimlerden ders almıştır.

İlimden başka hiçbir şeye önem vermemiştir. İlmîni ve görüşlerini eser haline getirmektense etrafındakilere öğretmiş, onlara eser yazmanın inceliklerini göstermiştir.²⁴⁵ Babasından kalan bahçe geliriyle hayatını idame ettiren Halil b. Ahmed, kamyştan yapılan basit bir evde otururdu. Ancak onun ilminden faydalanan öğrencileri ilmi sayesinde hem alanlarında ilerlemiş, mevki sahibi olmuş, büyük servet edinmişlerdi.²⁴⁶ Sîbeveyhi bu âlimlerin önde gelenlerindendir. Onun derslerine katılmış, derslerinde öğrendiği gramer konuları ile ilgili tuttuğu notları daha sonra bir araya getirerek *el-kitab* adlı eserini oluşturmuştur.

Halil b. Ahmed Arap grameri alanında kendine önce yapılmış çalışmalara vakıf olmuş. Gramer kurallarının tespiti ve harflerin mahreçlerine göre dizilen orijinal bir lügatinin tedvin ve tertibi gibi çalışmalarında bulunmuştur. Halil b. Ahmed gramer kurallarının geliştirilmesinde olduğu kadar nahivde usûlün gelişmesinde de önemli katkıları bulunmaktadır. Derslerinde gramer kurallarını işlerken illetlerinide zikretmiş ve kıyası aktif bir şekilde kullanmıştır. Hatta kaynaklarda onun kıyasta zirve olduğu zikredilmektedir. Ayrıca kendisinden önce musikiye dair yapılan çalışmaları bir araya getirip, meseleleri yeniden ele almış; ıslah ve ikmal, terkip ve telif, nihayetinde terimlerini tarif ederek tutarlı bir ilim şubesi kimliğine kavuşturmuştur.²⁴⁷ Hamza el-İsfahânî (v. 360/971) onun eserlerindeki ilmî metotlardan yararlanmayan hiçbir âlimin olmadığını iddia etmiştir.²⁴⁸ Kendinden sonra yaşayan âlimlerin tümü onun zekâsı ve geniş bir ilme vakıf olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Hatta Suyûtî, sahabeden sonra ondan daha zeki ve Arap dili edebiyatını daha iyi bilen kimsenin olmadığını söylemiştir.²⁴⁹ Eserin pek çok yerinde bahsi geçmektedir.²⁵⁰

1. Lafızların manalarla münasebeti hakkında Suyûtî konuyu, Halil b. Ahmed'den yapmış olduğu şu alıntı ile örnekledirmeye çalışmıştır: "Çekirge sesinde bir uzatma olduğunu zannettiler ve صر (gıcırtı ötüşme anlamında) dediler. Kerkenez sesinde ise bir kesinti olduğu

²⁴⁴ Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmu'n-Nubelâ'* VI, (11. Baskı), thk. Şu'ayb el-Erneût, VI. c. thk. Hüseyin el-Esed (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1996), 20.

²⁴⁵ es-Suyûtî, *el-Müzhîr*, I/80,81

²⁴⁶ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât* I/345

²⁴⁷ Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Halil B. Ahmed", *Tdv İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 25 Kasım 2024).

²⁴⁸ Ebû'l-Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr İbnu Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, thk. İhsan Abbas, (Beyrut: Dâru Nâdır) II/245

²⁴⁹ es-Suyûtî, *Buyetu'l-Vu'ât*, I/558

²⁵⁰ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 4, 27, 61, 66, 73, 92, 159.

düşüncesiyle ile *صرصر* dediler. Bu örnekle lafızdaki değişimlerin manada benzeri yönde değişime sebep olduğuna işaret etmektedir.²⁵¹

3.4. Sîbeveyhi (v. 180/796)

Asıl adı ‘Amr b. ‘Osmân b. Kanber²⁵² olup Ebû Bişr’, ‘Ebû’l-Hasen ve Ebû ‘Osmân²⁵³ künyelerine sahip olmasına rağmen daha önce kimse tarafından kullanılmayan Sîbeveyh,²⁵⁴ lakabı ile tanınmaktadır. Fars asıllı olan²⁵⁵ Sîbeveyhi Şiraz’ın köylerinden olan ‘el-Beyza’ denilen köyde²⁵⁶ doğmuş ailesiyle beraber Basra’ya göç etmiş ve orada yaşamıştır.²⁵⁷ Gramer sisteminde bulunduğu konumun da etkisi ile Basralı nahivciler arasında sayılmaktadır.²⁵⁸ Sîbeveyh’in Halil’den sonra nahiv alanının en bilgisi olduğu söylenmektedir.²⁵⁹

Nahiv alanında büyük önem taşıyan, gramer çalışmalarına yön vermiş *el-Kitâb* adında meşhur nahiv kitabını telif etmiştir.²⁶⁰ Bu eserin üstünlüğü ve şöhreti nahivciler tarafından biliniyordu. Basra’da falan kişi kitâp okumuş denince bu kitâb’ın Sîbeveyh’in eseri olduğu anlaşılıyordu. Kitabın yarısını okumuş denildiğinde de bu kitabın Sîbeveyh’in eseri olduğu konusunda şüphe duyulmazdı.²⁶¹ *El-Kitâb* içerdiği nahiv, sarf ve fonetik gibi dil konularını âmil-ma’mûl ve amel ilişkisine göre ele alınmıştır. Gramer kurallarının elde edilmesinde Kur’an, şiir ve yaygın Arap kelâmı kaynakları kullanılmaktadır. Arap kelimeleri doğruluk derecelerine göre hasen-cemîl, müstakîm, ahsen, ecmel, müstakîm kabih, müstağni, câiz, redî, muhal gibi ahlâkî değer ölçüleriyle sınıflandırılmıştır. Arap kelimeleri içerisinde yer alan nâdir kullanılan veriler şâz, zayıf, kabih, galat gibi derecelere ayrılarak incelenmiş, kıyasa muhalefet edeceği gerekçesi ile kullanımını doğru bulunmamıştır. Gramer kurallarının illetleri, ta’lîl yöntemiyle açıklanmıştır.²⁶² Eser içerisinde yer alan bu usul çalışmaları nahiv usulü açısından büyük önem arz etmektedir.

²⁵¹ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 27.

²⁵² Ebû Sa’îd el-Hasen b. ‘Abdillâh es-Sîrâfî, *‘Ahbâru’n-nahviyyîne’l-basriyyîn*, thk. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî-Muhammed ‘Abdulmun’im Hafâcî (Kâhire: Matba’atu Mustafâ el-Bâbî,1955), 31; Zübeydî, *Tabakâtü’n-nahviyyîn*, 66; İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist*, 57.

²⁵³ İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist*, 57.

²⁵⁴ Ebû Bişr ‘Amr b. ‘Osmân b. Kanber Sîbeveyh, *el-Kitâb*, thk. ‘Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kâhire: Mektebetü’l-Hâncî, 1375) 3

²⁵⁵ es-Sîrâfî, *‘Ahbâru’n-nahviyyîne’l-basriyyîn*, 31; İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist*, 57.

²⁵⁶ ez-Zübeydî, *Tabakâtü’n-nahviyyîn ve’l-luğaviyyîn*, 66.

²⁵⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 7

²⁵⁸ es-Sîrâfî, *‘Ahbâru’n-nahviyyîne’l-basriyyîn*, 6.

²⁵⁹ es-Suyûtî, *el-Müzhir*, II/405.

²⁶⁰ İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist*, 57.

²⁶¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 24.

²⁶² Mehmet Reşit Özbalkıç, "Sîbeveyhi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 18 Ekim 2024).

Sîbeveyhi, tarihte meşhur ‘el-Mes’eletü’z-zunbûriyye’²⁶³ olarak bilinen münazarada el-Kisâi’ye yenildikten sonra Basra yakınlarında talebesi el-’Ahfeş’le vedalaşır, İran’a gider ve ölene kadar bir daha Basra’ya dönmez. Sonra da Şiraz’da, bir rivâyete göre ise Hemedan ya da Save’de hicrî 180’de vefat eder.²⁶⁴ Eserin pekçok yerinde hakkında bahisler bulunan²⁶⁵ Sîbeveyh’den yapılan alıntılara iki örnek aşağıda yer almaktadır.

1. Az olan üzerine kıyas edilmesi noktasında, Sîbeveyh’e ait olan; ثقفى ثقفى kelimesinin ثقفى halini alışı örneğini, سعيد سعيد kelimesinin سعيد olarak kullanıldığına rastlanmadığı referansı ile kıyas tekniği için zayıf bulunduğunu belirtmiştir.²⁶⁶

2. Sîbeveyh’in *el-kitab* adlı eserinde, ilk muhdes şairlerden olan Beşşâr b. Bürd’e (v. 167/783-84)²⁶⁷ ait olan şiirleri kullandığını zikretmiştir.²⁶⁸

3.5. Ahfeş el-Evsat (v. 215/830)

Yaşça kendinden küçük olan Sîbeveyh’in, en güçlü ve en meşhur talebesi olmasının yanında yakın dostu olduğu da bilinmektedir. “el-Ahfeş” Lakabıyla tanınan Arap dili âlimlerinin en meşhurdur. Kaynaklarda hangi Ahfeş olduğunu belirtmeden yalın halde “el-Ahfeş”ten bahsedildiğinde, diğerlerine göre daha meşhur olmasından dolayı el-Ahfeşu’l-Evsat’ın kastedildiği kabul edilmektedir.²⁶⁹ El-’Ahfeş, *el-Kitâb* ile alakalı söylediği: “*Bana zor gelen şeyleri Sîbeveyh’e soruyordum. (el-Kitâb’dan) bir şey zor gelirse ona okurdum.*”²⁷⁰ Sözleri, el-’Ahfeş’in Sîbeveyh’in talebesi olduğuna kanıt kabul edilmektedir.²⁷¹

Birçok konuda hocası Sîbeveyhi’ye muhalefet ettiği bilinir. Onun Sîbeveyh’e muhalefet ettiği görüşleri benimseyen Kûfeli dil âlimleri, daha sonraları Kûfe dil mektebi ekolunu meydana getirdi.²⁷² Hem Basralılarca hemde Kûfelilerce büyük bir nahiv âlimi olarak kabul edilmiş,²⁷³ nahiv, arûz ve kâfiyeye dair eserler yazmıştır. *Me’âni’l-Kur’ân, Kitâbu’l-*

²⁶³ Zübeydî, *Tabakâtü’n-nahviyyîn*, 68-69; Dayf, *el-Medârisu’n-nahviyye*, 58.

²⁶⁴ Zübeydî, *Tabakâtü’n-nahviyyîn*, 72; Dayf, *el-Medârisu’n-nahviyye*, 59; Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 18-19.

²⁶⁵ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 27, 45, 59, 61, 67, 73, 85, 88, 97, 109, 110, 113-114, 148, 152, 159

²⁶⁶ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 84,85.

²⁶⁷ Cemal Muhtar, "Beşşâr b. Bürd", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 21 Ekim 2024).

²⁶⁸ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 59.

²⁶⁹ Ebu’l-Hasen Sa’îd b. Mes’ade elMucâşiî el-Ahfeş el-Evsat, *Me’âni’l-Kur’ân*, thk. Hudâ Mahmud Karâa, (Kahire: Mektebetu’l-Hâncî, 1990) I/6.

²⁷⁰ Dayf, *el-Medârisu’n-nahviyye*, 94.

²⁷¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 15.

²⁷² İnci Koçak, "Ahfeş El-Evsat", *Tdv İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 25 Şubat 2024).

²⁷³ İbnu’l-Enbârî, *Nuzhetu’l-elibbâ*, 133.

kavâfi, *Kitâbu'l-arûz* ve *Kitâb Me'âni's-şi'r* günümüze ulaşan eserlerindedir.²⁷⁴ Eserin muhtelif yerlerinde zikri ve görüşlerine rastlıyoruz.²⁷⁵

1.Sükûtî icma' başlığı altında لولاي ve لولاك kelimelerinde bulunan ي ve ك harflerini Basralılar cer üzere, başta Ahfeş el-Evsat olmak üzere Kûfeliler ise ref' üzere okunduğu görüşündedirler.²⁷⁶

2. Suyûtî Teâruz ve Tercih başlığı altında bir âlimden gelen iki farklı söz konusunda, sözlerin delil olarak kullanılabilme kuvvetlerine göre ayırım uygulamıştır. Aynı konu hakkında iki eşit güce sahip söz kullanımı noktasında Ahfeş'e ait çok örnek olduğunu zikretmektedir.²⁷⁷

3.6. Müberred (v. 286/900)

Basra dil mektebinin Sîbeveyh'den sonra ikinci otoritesi kabul edilmektedir. Eserin muhtelif yerlerinde görüşlerine yer verilen²⁷⁸ Müberred'in Arap grameri alanında özgün görüş ve yöntemleri mevcuttur. Ebû Ömer el-Cermî'den (v. 225/840) Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ını on beş yaşında okumaya başlamış tamamlayamadan hocasının vefatı üzerine kitabı bir diğer hocası olan Mâzinî'den tamamlamıştır. Kendisine sorulan sorulara karşındakini rahatlatan gönlünü serinleten isabetli cevaplar veriyorsun manasında hocası Mâzinî'nin kendisine "sen müberredsindir" demesi üzerine ortaya çıkmış ve müberred lakabı ile tanınmıştır.²⁷⁹

3.7 İbnü's-Serrâc (v. 316/929)

Kitabın muhtelif yerlerinde görüşleri ve zikri bulunan²⁸⁰ İbnü's-Serrâc Nahiv alanında usûl adıyla yazılan ilk eserin sahibidir. Her ne kadar kitabının adı el-Usûl olsada içerdiği konular itibarıyla diğer gramer kitaplarından bir farkı yoktur. Kitabında Sîbeveyhi'nin kitabından aldığı malzemeyi işlemiş benzer kural ve konuları bir araya getirerek yeni bir tasnife tabi tutmuştur.²⁸¹ İbnü's-Serrâc'ın çalışmalarında Farabî büyük önem arz etmektedir. Fârâbî ile İbn Serrâc arasında karşılıklı ilmî birikim alışverişi olmuştur. Fârâbî, İbn Serrâc'dan gramer

²⁷⁴ Ebu't-Tayyib, Abdu'l-Vâhid b. Ali el-Luğavî el-Halebî, *Merâtibu'n-nahviyyîn*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, (Kahire: Mektebetu Nahda) 68.

²⁷⁵ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 26, 77, 114, 153 ve 159.

²⁷⁶ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 77.

²⁷⁷ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 153

²⁷⁸ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 25, 67, 109

²⁷⁹ İsmail Durmuş, "Müberred", *Tdv İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 25 Şubat 2024)

²⁸⁰ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 24, 61, 100.

²⁸¹ Hüseyin Yazıcı, "İbnü's-Serrâc", *Tdv İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 24 Şubat 2024).

(nahiv) dersleri alıp bu konuda kendisinden istifade ederken, buna karşılık İbn Serrâc da ondan mantık dersleri almış ve öğrendiği mantık ilmi sayesinde nahiv ilmine yeni bir metot ve yön verme çabasına girmiştir.²⁸²

1. Suyûtî, nahvin tanımları başlığı altında birçok âlimin nahiv tanımına yer vermektedir. Bunlardan biride el-usûl adlı kitabından yapmış olduğu “*nahiv, önde gelenlerin Arap kelimelerinden inceleme yaparak çıkarımda buldukları bir ilimdir*”²⁸³ tanımı ile İbnü's-Serrâc'dır.

2. Semada üçüncü kaynak kabul edilen Arap kelamı başlığı altından incelemekte olduğu meselelerden birisi olan şaz'ın reddi ve önemsenmeyişi konusunu soru cevap ile İbnü's-Serrâc eserinden yaptığı alıntı ile açıklamıştır.²⁸⁴

3.8. Ebû Ali el-Fârisî (v. 377/987)

Basra ekolü mensubu nahiv âlimlerindedir. Ebû Bekir Muhammed b. Ali, Ebû İshak ez-Zeccâc, Ebû Bekir İbnü's-Serrâc, Ebû Bekir b. Hayyât, İbn Düreyd (v. 321/933) gibi dil âlimlerinden eğitim almıştır. Yedi yıl kaldığı halep te birçok nahiv âlimi, şair ve filoloğun bulunduğu Hamdânî Hükümdarı Seyfûddeve'nin sarayında görevde bulundu. Öğrencisi olan İbn Cinnî vasıtası ile mütenebbi ile tanışmıştır. Çoğu dil ve gramer konularına ait olan eserlerinden *el-Hüccce li'l-kurrâ'i's-seb'a*, *Şerhu'l-ebiyâti'l-müşkileti'l-i'râb fi's-şî'r. Kitâbü's-Şî'r*, *el-Îzâh fi'n-nahv*, *et-Tekmile* yalnızca bir kaçıdır.²⁸⁵ Eserin pekçok yerinde ismi ve zikri geçen²⁸⁶ Ebû Ali el-Fârisî'den yapılan alıntılara aşağıda iki örnek verilmiştir.

1. Suyûtî kıyas konusunun ilk unsuru olan makîsun aleyh başlığı altında Ebû Ali El-Fârisî'den şu cümleyi alıntılanmaktadır: “*Nesîrimizi onların nesri ile kıyas etmemizin caiz kılındığı gibi yine şiiirimizi onların şiiiri ile kıyas etmemiz bize caiz kılınmıştır. Bu gerekliliği onlara uygun gören bize de uygun görmüş, onlara uygun görmeyen bize de görmemiştir.*”²⁸⁷

2. Kıyasın dört unsuru içerisinde yer alan fer' için açılan bölüm altında Ebû Ali el-Fârisî'den yaptığı alıntılar ile konu örneklendirilmiştir.²⁸⁸

²⁸² Çıkar, Nahivciler ile Mantıkçılar Arasındaki Tartışmalar, 116.

²⁸³ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 24.

²⁸⁴ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 61.

²⁸⁵ Mehmet Reşit Özbek, "Ebû Ali El-Fârisî", *Tdv İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 25 Şubat 2024)

²⁸⁶ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 25, 27, 62, 78, 83, 92, 112, 153

²⁸⁷ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 83.

²⁸⁸ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 92.

3.9. İbn Cinnî (v. 392/1002)

İbn Cinnî, 13. yüzyılda yaşamış Arap dilbilgisi ve edebiyatı alanında önemli katkılarda bulunmuş önemli bir şahsiyettir. Tam adı Ebu'l-Hasan Ali bin Muhammed bin Abdullah el-Hakim el-Geylani el-Farsi el-İsfahani'dir. Ancak, daha çok İbn Cinnî olarak bilinir. İbn Cinnî, özellikle Arap dilbilgisine ve şiir sanatına yaptığı katkılarla tanınır. Şiirleri, dilin inceliklerini ve güzelliklerini ortaya koyar ve Arap şiir geleneğine önemli bir katkıda bulunur. Onun şiirleri, İslâm dünyasında edebi bir miras olarak kabul edilir ve hala ilgiyle okunur. İbn Cinnî'nin eserleri, Arap dilinin anlaşılması ve geliştirilmesi açısından büyük öneme sahiptir. Onun çalışmaları, Arap dilbilgisinin ve edebiyatının temel kaynakları arasında yer alır ve İslâm dünyasındaki dilbilim ve edebiyat çalışmalarını derinden etkiler.

Hocası Ebû Ali el-Fârisî'nin görüşlerine güvenmesine rağmen bazı meselelerde kendi metoduyla ulaştığı sonuçlar ile ona da muhalefet etmiştir. Yaşamış olduğu dönem itibarı ile dil mektepleri arasında oldukça hararetle tartışmalar mevcuttu. O bu tartışmaları sahiplenmemiş, mektepler üstü bir bakış açısına sahip olmuştur. Bu tutumu onun gramer konularına bağımsız yaklaşım tarzını prensip haline getirdiğini göstermektedir. “Arkadaşlarımız” diye bahsettiği²⁸⁹ Basralılardan bu mektebin bazı ilkelerini esas almasına rağmen, “*Basralılar'la benim aramda usûl bakımından bir yakınlık yoktur, yakınlık benimle doğru arasındadır*”²⁹⁰ diyerek bu tutumunu ortaya koymaya çalışmıştır.

Nahiv usûlü ilmini ilk kez dile getiren kişinin İbn Cinnî olduğu bilinir.²⁹¹ İbn Cinnî dilde icma'ı ele alan ve bunun sınırlarını tayin eden ilk âlimdir. Dilde istişhat amacıyla şiir kullanımını caiz görmektedir. Bu ve bunun gibi düşünceleri nahiv usûlü oluşumunda büyük önem arz etmektedir.

Arap dilinin kurallarını ve yapısını derinlemesine incelemiş bu konuda önemli eserler kaleme almıştır. Bu eserlerin başında *el-Hasâis* gelmektedir. Başta Nahiv ilminin usûlünü ortaya koymak amacıyla kaleme alınmış olup Arap dilinin genel yapısının yorumlandığı ve özelliklerinin belirtildiği bir eserdir. Abduh er-Râcihî eserden yaptığı seçmeleri *Nusûs min Kitâbi'l-Hasâ'is* adıyla yayımlamıştır (Kahire 1972). Aynı zamanda tezimizin konusu olan *el-*

²⁸⁹ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I/166; Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsılî İbn Cinnî, *el-Muhteseb fî tebyîni vücûhi şevâzî'l-kirâât ve'l-izâhi anhâ*, thk. Alî en-Necdî Nâsîf, Abdülhalîm en-Neccâr, Abdülfettâh İsmâ'il Şelebî (Kahire: Meclisü'l-A'lâ li's-Şuuni'l-İslâmiyye, 1994) I/349

²⁹⁰ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, I/167

²⁹¹ es-Suyûtî, Celaluddin, *el-İktirâh fi 'ilmi usûli'n-nahv*, A. Suphi Furat, Matba'atu Kulliyâtî'l-Âdâb, İstanbul, 1975, 2.

İktirâh da Suyûtî nahiv usûlüne dair konuların tayini ve tespiti için *el-Hasâis*'i kaynak edinmiş, konularını belli bir düzen içinde bir araya getirerek telif etmiştir. Bu yönüyle *el-İktirâh*, İbn Cinnî'nin *el-Hasâis*'deki düşüncelerinin geliştirilip bir düzen içerisinde ele alındığı, eksiklerinin ise alanda çalışmış diğer âlimlerin görüşlerinden faydalanarak giderilip bir nevi tekâmüle erdiği bir hali gibidir. Suyûtî'nin en çok alıntı yaptığı isimdir.²⁹² Suyûtî kitabın oluşumunda *el-Hasâis* kitabından çokça faydalandığını açıkça zikretmektedir.²⁹³

İbn Cinnî yaşadığı dönemde Basra-Kûfe mektepleri arasında cereyan eden tartışmalara girmemeye dikkat etmiş dil konularına mektepler üstü bir bakış açısından yaklaşım sağlayarak tarafsızlığını korumaya çalışmaktadır.²⁹⁴ Bu düşüncesi doğrultusunda eserlerinde daha önce tartışılmamış konuları ele almaya çalışmış bu konular hakkında günümüzde geçerliliği devam eden çözüm ve yöntemler belirlemiştir. Onun bu özelliği fikirlerini daha değerli hale getirmiştir. Eserinde edindiği nahiv ilminin konusunda fıkıh ve hadis ilimlerinde olduğu gibi bir metodolojiye sahip olmasını gerekli görmüştür.²⁹⁵ Bu alanda temel ilkeleri ortaya koyarak ilmî anlamda gündeme getiren ilk kişi olmuştur. Görüşleri genel olarak bu alanda yazılan *el-Hasâis* adlı kitabından alıntılanmaktadır. Ancak yalnızca alıntılar ile kısıtlı kalmamıştır. Genel itibari ile Suyûtî'nin anlam ve hüküm olarak kendini yakın hissetmesi sebebi ile kitabın geneli ondan izler taşımaktadır. Bu noktada Suyûtî'nin eserinde İbn Cinnî'den yapmış olduğu alıntılara iki örnek vereceğiz.

1. Çalışmada birçok kez başvurduğu *el-Hasâis*'den yapmış olduğu alıntılara örnek olarak Arap dili kaynaklarından semada Arap kelamının kullanımı faslında açmış olduğu 14 başlıktan ilki olan muttarid ve şazz konusunda yapmış olduğu alıntıyı verebiliriz.²⁹⁶ Hiçbir açıklama yapmadan mezkûr eser olan *el-Hasâis*'den konu ile alakalı olarak muttarid ve şazın dört türünü açıkladığı bölümün alıntılanarak açıklamıştır. Suyûtî konuyu şeyh İbn Hişâm en-Nahvî'den (v.761/1360) yapmış olduğu bir alıntı ile destekleyerek noktalamıştır. Bu noktada konuya dair herhangi bir farklı görüş belirtmeyerek İbn Cinnî'nin görüşünü yeterli kabul ettiğini söylemek mümkündür.

2. Bir başka örnek olarak ise icma' konusunun anlatımında yapmış olduğu alıntıdan bahsedebiliriz. Suyûtî başta icma'ın hüccet olarak kabul edilebilmesi için nasa ve nas ile elde

²⁹² es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 2, 5, 7, 9, 10-11, 16, 32-33, 25-37, 25, 26, 27, 28, 45-46, 63, 69, 78, 80, 99, 109, 111.

²⁹³ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 15.

²⁹⁴ Mehmet YAVUZ, *İbn Cinnî, Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 1996) 61-62.

²⁹⁵ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I/2.

²⁹⁶ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 49-50.

edilmiş kıyasa muhalefet etmemesi gerektiği görüşü başta olmak üzere birçok fikrini alıntılanmıştır.²⁹⁷

3.10. İbnü'l-Enbârî (v. 577/1181)

Tam adı Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî'dir. Ancak, daha çok Enbârî olarak bilinir. Enbârî, Arap dilbilgisi ve edebiyatı alanında önemli bir şahsiyettir. Nahiv usûlü alanındaki çalışması olan *Lüma 'u'l-edille fî usûli'n-nahv* adlı eseri bu ilmin oluşumunda büyük önem arz etmektedir.

Arap dili grameri alanında *El-İgrâb fî cedeli'l-i'râb*, *Esrârü'l-'Arabiyye*, *Lüma 'u'l-edille fî usûli'n-nahv* ve *Ferâ'idü'l-fevâ'id* gibi eserleri ile mevcuttur. *El-İnsâf fî mesâ'ili'l-Hilâf* adlı eserinde Basra ve Kûfe mektepleri arasındaki ihtilafı konuları ele almıştır. *Nüzhetü'l-elibbâ' fî tabakati'l-üdebâ* eserinde ise dil çalışmalarının başlangıcından kendisine kadar yaşamış 180 dil ve edebiyat âliminin biyografisini işlemiştir. Bu eserler ile gramer alanında pek çok yönden çalışmalarda bulunmuştur, ayrıca *Kitâbü'd-Dâ'î ile'l-İslâm fî usûli* kitabı ile İslâm'a karşı olan dinleri, mezhepleri ve çeşitli akımları reddetmek amacıyla kelam ilmi dairesinde çalışmaları bulunmaktadır.

el-İktirâh, içerik anlamında Enbârî'den çokça izler taşımaktadır. İbn Cinnî'nin ardından en çok bahsi geçen âlimdir.²⁹⁸ Ancak iki eser arasında gözle görülür birçok fark mevcuttur. İktirâh'da gramer kurallarının elde edilme kaynakları içerisinde ele alınan icma', *luma 'u'l-edille*'de kaynaklar arasında yer almamış, zikredilmemiştir. Enbârî, Suyûtî'nin aksine nakil kaynakları içerisinde Hz. Peygamberimizin hadisleri ve Arap kelimeleri hakkında detay vermemiştir.²⁹⁹ Enbârî kıyas çeşitlerini üçe ayırırken, Suyûtî dört kısma ayırmıştır.

Suyûtî'nin Enbârî'den çok sayıda alıntı yapmasının en büyük sebebi ise *İktirâh*'ın yöntem izlediği fıkıh usûlü kurallarının nahiv usûlüne uygulanması denemesinin gerçekleştiği ilk kitab olan *Luma 'u'l-edille'nin* sahibi olmasıdır. Suyûtî *el-İktirâh*'ın mukaddimesinde, eserini “*Bir benzerini kimsenin getirmeye güç yetiremediği, aynı üslupla kimsenin kurgulayamadığı bir kitaptır. Bu kitap ismi “usûl-u nahv” olan ve benden önce kimsenin öğretmediği ve tertip etmediği bir ilimle ilgilidir...*”³⁰⁰ şeklinde tanımlamaktadır. Buradan hareketle Suyûtî'nin *luma 'u'l-edille*'yi görmezden geldiği düşünülebilir. Ancak Suyûtî, sema

²⁹⁷ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 73.

²⁹⁸ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 3, 5-6, 38, 47, 49, 55, 74, 80, 82-83, 85-86, 88, 90-92, 96-99, 103, 105, 107.

²⁹⁹ Kaya, “Nahiv Usulünün İki Klasik Kaynağı” 152.

³⁰⁰ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 15.

kitabı sonunda nahvin delilleri bahsinin ardından şöyle demektedir; “*Ben bu babı bitirip ayrıntılarını zikrettikten sonra Enbarî’nin usulü olan Luma ‘u’l-edille’yi buldum.*”³⁰¹ Suyûtî, söz konusu ifadeden anlaşılacağı gibi kitabının bir kısmını yazdıktan sonra Enbarî’nin eserine ulaşmıştır. Bu sözlerin yer aldığı mukaddimat bölümü *luma ‘u’l-edille*’yi tanıttığı bölümden önce yer almaktadır. Eserin geri kalan kısmında mezkûr eserden birçok alıntı yapan Suyûtî bu kısma dek *luma ‘u’l-edille*’den bir alıntı yapmamış olması onun bu sözlerini destekler niteliktedir. Eserde birçok bahsi bulunan Enbârî’den yapılan alıntılara üç örnek aşağıda yer almaktadır.

1. Sema kapsamında yer alan meselelerden; kimin söylediği belli olmayan sözden delil getirilmeyeceği bahsinde, Suyûtî konuyu İbn Enbârî’nin *el-İnsâf* adlı eserinden yapmış olduğu alıntı ile açıklamaktadır. İbn Enbârî sözün Müvelled ya da fesahatine güvenilmeyen birine ait olabileceği endişesi ile bunun caiz görülemeyeceğini belirtmiştir.³⁰²

2. Suyûtî sema bölümünü içerisinde Enbârî’den yalnızca bu ilk maddede değindiğimiz alıntidan yararlanmıştı. Enbârî’ye ait herhangi başka bir alıntıda bulunmamıştır. Nitekim sema bölümünün ardından uyarı ile Enbârî’ye göre nahvin delilleri başlığını açmış³⁰³ ve meseleleri ile birlikte bu babı yazdıktan sonra İbn Enbârî’nin usûlü *Luma ‘u’l-edille*’ye rastladığını söylemiştir. Sema konusunun başından sonuna dek bu kitaptan herhangi bir alıntı yapmayışı bu durumu kanıtlar niteliktedir. Bu açıklamasının ardından Suyûtî kısa bir özet ile İbn Enbârî’ye göre sema’ın karşılığı olarak kabul edilen nakil delilini açıklamıştır.³⁰⁴ Naklin kısımlarından olan tevatür, ahad ve mürseli kısaca açıklamıştır.

3. Suyûtî kıyasın rükunları için açılan bahsi tamamen Enbârî’den alıntılı olarak açıklamıştır. Enbârî kıyasın kaç erkânı olduğunu bunların isimleri ve açıklaması ile beraber incelediği bölümü eserine taşımıştır.³⁰⁵ Bu noktada farklı bir âlimin görüşünden faydalanmamıştır. Yine bu uygulamasını göz önüne aldığımızda Suyûtî’nin bu konuda kendi görüşünün Enbârî ile aynı olduğunu anlamaktayız.

³⁰¹ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 70.

³⁰² es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 59.

³⁰³ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 70.

³⁰⁴ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 70-72.

³⁰⁵ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 81.

3.11. İbn Usfûr el-İşbîlî (v. 669/1270)

el-Mümti` fi't-tasrîf, el-Mukarrib fi'n-nahv, Şerhu'l-Cümel li'z-Zeccâcî ve Darâ'irü's-şî'r gibi eserleri nazım, nesirde, dil, edebiyat ve edebî konularında geniş bilgi sahibi olduğunu ortaya koymaktadır. İbn Usfûr, Ebû Ali eş-Şevbîn ve Ebü'l-Hasan ed-Debbâc gibi dil âlimlerinden eğitim aldığı, Sîbeveyh'e ait *el-kitab* adlı eseri okuduğu bilinmektedir.³⁰⁶ Gramer meselelerinde doğru bulduğunu tercih etmeyi kendisine prensip edindiği kaydedilir.³⁰⁷ Eserin muhtelif yerlerinde bahsi bulunan³⁰⁸ İbn Usfûr'dan yapılan alıntılara aşağıda iki örnek verilmiştir.

1. Eserin mukaddimat bölümü ikinci meselesi olan nahiv tanımları başlığı altında İbn Usfûr'a ait olan tanımları alıntılanmıştır. İbn Usfûr nahivi "*Arap sözlerinin kıyası ile onu oluşturan bölümleri bilmeye yarayan ilimdir.*" şeklinde tanımlamıştır.³⁰⁹

2. Suyûtî, Arap ile acem arasında bir vasıta olarak kabul edilmesi hakkındaki farklı görüşlere yer vermiştir. İbn Usfûrun konu hakkındaki müspet görüşünü "evet" cevabı ile sade ve net bir şekilde ortaya koymaktadır.³¹⁰

3.12. İbn Mâlik (v. 672/1274)

Arap dili ve grameri yanında lügat ve kıraat ilminde de önde gelen âlim İbn Mâlik Arap dilinin tüm inceliklerine vakıf olmak için çaba göstermiştir. Gramer kurallarının anlatımında Kur'an ayetlerinin yanında hadisleri kullanması kendinden sonraki döneme bıraktığı önemli hazinelerden birisidir. Öte yandan karmaşık gramer kurallarını sade ve basit anlatımı ile meşhurdur.³¹¹ Suyûtî Onun gramer alanındaki çalışmalarından eserin pek çok yerinde faydalanmıştır.³¹² Eserde İbn Mâlik'den yapılan alıntılara iki örnek aşağıda yer almaktadır.

a-Bazı mütekaddimîn nahiv âlimleri Âsım, Hamza ve İbni Âmir kıraatlerinin Arapçadan uzak olduğu iddiasında bulunurlar ve bu gerekçe ile onlarda lahn ve hata olduğunu ve Arapça için delil kabul edilemeyeceğini ileri sürerler. İbn malik gibi müteahhirîn nahiv âlimleri ise bunların Arap kıraatine dâhil olduğunu savunarak bu âlimleri reddetmektedir.³¹³

³⁰⁶ Fakhr Ed-Dın Qabawa, "İbn Usfûr El-İşbîlî", *Tdv İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 25 Şubat 2024).

³⁰⁷ Qabawa, "İbn Usfûr El-İşbîlî"

³⁰⁸ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 24, 36, 104, 142.

³⁰⁹ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 24.

³¹⁰ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 36.

³¹¹ Abdülbaki Turan, "İbn Mâlik Et-Tâî", *Tdv İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 24 Şubat 2024).

³¹² es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 34, 40, 43, 45, 46, 48, 62, 74, 105, 106, 137, 161.

³¹³ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 40.

b- Ferazdak'ın Hicâzlı ve Temîmlilerden hasımlarının olduğu ve onların Ferazdak'ın bir hatasını bulup onunla Ferazdak'ı eleştirmeyi umduklarını belirtmiştir. Onların Ferazdak'ın şiirinde karşı çıktıkları bir şey olsa nakledilirdi düşüncesi ile Hicâzlı ve Temîmlilerin davranışının Ferazdak'ı doğruladığı ve bu davranışın icma' için örnek olduğunu belirtmesi.³¹⁴

3.13. Ebû Hayyân (v. 745/1344)

Kıraât, tefsir ve çeşitli alanlarda ders vermiş, müderrislik görevini ömrünün sonuna kadar sürdürmüştür. Tâceddin es-Sübkî ile babası Takıyyüddin es-Sübkî, Cemâleddin el-İsnevî, Selâhaddin es-Safedî, Bahâeddin İbn Akîl, Sefâkusî, Sirâceddin el-Bulkînî ve İbnü'l-Lebbân gibi pek çok âlim bu derslerden faydalanmıştır. Türkçe, Farsça, Habeş'çe ve Himyeri'ce bilmekle birlikte Arap dili ve grameri alanında ünlenmiştir. Basra mektebi görüşlerini benimseyen Ebû Hayyân, bu mektebin öncülerinden olan Sîbeveyhi'nin savunucularından olmuştur. Sîbeveyhi'ye olan bağlılığı sebebiyle aslında beğenip takdir ettiği Takıyyüddin İbn Teymiyye (v. 728/1328) ile Sîbeveyhi'ye olan tenkîdi üzerine arasını açmıştır. Öğrencilerine Sîbeveyh'in ve İbn Malik'in gramer alanındaki eserlerini okutmuştur. *et-Tezyîl ve 't-tekmîl fî şerhi Kitâbi 't-Teshîl, El-Bahrü 'l-muhit, en-Nehrü 'l-mâd, gayetü 'l-ihsân fî 'n-nahv, Tezkiretü 'n-nühât* eserlerinden birkaçıdır.³¹⁵ Eserin pek çok yerinde bahsi geçen³¹⁶ Ebû Hayyândan yapılan alıntılara iki örnek aşağıda yer almaktadır.

1.Sema delil kaynaklarından olan resul kelamı başlığı altında Ebû Hayyân'a ait olan *et-Tezyîl ve 't-tekmîl fî şerhi Kitâbi 't-Teshîl*'den yapılan geniş çaplı alıntı ile bu yolu tecih eden ve etmeyen dil âlimleri detaylıca aktarılmıştır.³¹⁷

2.Sema delil kaynaklarından olan Arap kelamı başlığının kapsamlı vaziyette incelendiği meseleler içerisinde yer alan 13. Mesele altında bulunan konuda, Ebû Hayyân'a ait olan delilin ihtimal içermesi durumunda onunla delil getirilemeyeceği görüşünü aktarmıştır.³¹⁸

3.14. İbn Hişâm en-Nahvî (v. 761/1360)

Kahirede doğan ve vefat eden İbn Hişâm en-Nahvî, İbn Serrâc, 'Abdüllatîf b. Murahhal (öl.744/1343) ve Ebû Hayyân el-Endelüsî gibi âlimlerden ders almış çeşitli alanlarda

³¹⁴ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 74-75.

³¹⁵ Mahmut Kafes, "Ebû Hayyân El-Endelüsî", *Tdv İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 25 Şubat 2024)

³¹⁶ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 29-30, 35, 36, 38, 44, 45, 46, 48, 62, 88, 134-135, 146, 149 ve 156.

³¹⁷ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 44-45.

³¹⁸ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 62.

eğitim görmüştür. Kendinden önceki âlimlerin görüşlerine vakıf olan İbn Hişâm, eserlerinde onların görüşlerinin arasında kendi görüşlerinede yer vermiştir.³¹⁹ İbn Haldun onu Sîbeveyh ve İbn Cinnî'den sonra alanın en yetkin âlimlerinden biri olarak tanımlamaktadır.³²⁰ Dil gramer konularında delil olarak sırasıyla kur'an hadis ve şiire yer vermektedir. *Şerhu Katri'n-nedâ'*, *Şerhu Şüzûri'z-zeheb*, *Evdahu'l-mesâlik*, *Şerhu Kasîdeti Bânet Sü'âd*, *Mugni'l-lebîb* gibi kitapların müellifi olan İbn Hişâm ismi ve görüşleri eserin muhtelif yerlerinde bulunmaktadır.³²¹ Eserde İbn Hişâm bahsinin yer aldığı bölümlere iki örnek aşağıda yer almaktadır.

1. Suyûtî semanın kısımlarının incelendiği bölüm içerisinde İbn Cinnî'den alıntılanmış olduğu bölümün ardından İbn Hişâm'a ait sınıflandırma ve açıklamasına yer verdiği bölümü alıntılanmıştır.³²²

2. Beyitlerin rivayeti ve onlar hakkındaki farklı görüşler meselesi hakkında *şerh'üŝ-şevahid*'den yaptığı alıntı örnek ile konuyu desteklemiştir.³²³

³¹⁹ Mehmet Reşit Özbalkıçı, "İbn Hişâm En-Nahvî", *Tdv İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Şubat 2024).

³²⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*, III/1241

³²¹ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 50, 62, 63, 161.

³²² es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 50.

³²³ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 63.

SONUÇ

Önceleri gramer kitaplarında kuralların illetlendirilmesi gibi ufak çalışmalar ile başlayan nahivde usul çalışmaları, müstakil eserler içerisinde incelenerek ayrı bir ilim hüviyeti kazanmıştır. Nahiv usûlü oluşum dönemi, diğer İslami ilim usûllerinin oluşumunu takip eden süreç içerisinde gerçekleşmesi onun diğer ilimlerden etkilenmesine sebep olmuştur. Âlimler nahiv usûlü eserlerini fıkıh usûlü alanında bulunan usûl ve prensipler doğrultusunda oluşturmaya çalıştıklarını açıkça dile getirmektedirler. Nahiv usûlü ve fıkıh usûlü arasındaki benzerlik usûl ilminin tanımı, dil kökeni, hükümler, lafızların delaleti gibi konularda sınırlı kalmamıştır. Fıkıh usûlünde delil elde etmek amacıyla kullanılan Kitap, Sünnet, icma', kıyas, istihsân ve istishâb kaynakları nahiv usûlünde de kullanılmaktadır. Bu kaynakların şartları, kısımları, delil oluşları, aralarında teâruz ve tercih yöntemleri açısından büyük benzerlik içermektedirler. İki ilimde de müctehidin şartları ve telfik konuları bulunmaktadır. Konulan hükümler vâcib, câiz, mümteni gibi aynı terimler ile vasıflandırılmaktadır. Nakilleri hadis âlimleri gibi mütevatir ve âhâd gibi ayrımlara tabi tutmuşlardır. Hadis usulünde kullanılan semâ, kıraat, icâzet, vicâde gibi rivâyet yöntemlerini kullanmışlardır. Kelâm ilminde naklî delillerin kanıtlanması için aklî istidlal yöntemleri belirlenmiş ve uygulanmıştır. Bu noktada nahiv usulü kelimeler ilmine benzerlik göstermektedir zira Enbârî'nin nahiv usûlü için "nahvin usûl ve fîrûunun kendilerinden istinbat edildiği delillerden ibarettir." tanımı bu benzerliği gözler önüne sermektedir.

Birçok ilmî alanda sayısız çalışmaları bulunan Suyûtî, nahiv usulü alanının sayılı müstakil eserlerinden *el-İktirâh fî usuli'n-nahv* adlı eseri kaleme almıştır. Suyûtî eserde başta İbn Cinnî ve el-Enbârî olmak üzere, doğrudan ve dolaylı yoldan alana katkıları bulunan birçok nahiv âliminden faydalanmıştır. Birçok âlimin çalışmalarında bulunan usûl unsurlarını ya da usûl hususları için vermiş oldukları örnekleri eserine taşımaktadır. Suyûtî elde ettiği kapsamlı verileri, *İktirâh* ile daha derli toplu bir vaziyet içerisinde okuyucuya sunmaktadır.

İktirâh'da dil metinlerinin rivayetinde ve tenkidinde, muhaddislerin hadis rivayetinde kullandığı yöntemi izlemiştir. Nahiv kaidelerinin delillendirmesinde, nahiv usûl konularının istinbatında ve tasnifinde; fakihlerin, fıkıh usûlünde uyguladığı yöntemleri benimsemiş ve uygulamıştır. Bu uygulamalar altında görüşlerini büyük oranda başka âlimlerin eserlerinden yaptığı alıntı ile zenginleştirmiştir. Gerek konuyu aktarırken gerek örneklendirirken yaptığı alıntılarda kaynaklarını itina ile belirtmiştir. Eserinde yaptığı alıntılar ile yetinmeyip kimi zaman kendi görüşünü eklemesi yahut gelen hükümler arasında tercihte bulunması *İktirâh*'ı son derece önemli kılmaktadır. Zira bu yöntem ile *İktirâh* yalnızca geçmiş nahiv usûlü çalışmalarını

bir araya getiren bir eser olmaktan ziyade Suyûtî'nin geçmiş usûl çalışmalarını da göz önünde bulundurarak oluşturduğu, onun nazarında ki nihai nahiv usûlü halini almaktadır. Bu yöntem, *İktirâh*'ı *el-Hasâis* ve *Luma'u'l-edille*'den ayıran en önemli özelliğidir. Özellikleri bağlamında *İktirâh* ile nahiv usulü ilminin tekâmül mertebesine ulaştığını söyleyememek mümkündür. Suyûtî'nin kendinden önceki âlimlerin nahiv usûlü ile ilgili olan fikirlerine yer vermesi sonucu kitabın bir çeşit bibliyografya özelliği taşıdığı söyleyenebilir. *İktirâh*'ı okuyan bir araştırmacının Suyûtî'ye kadar nahiv usûlü alanındaki gelişmelere başka bir esere ihtiyaç duymadan kolay bir şekilde ulaşabilmesi mümkündür. Günümüz teknolojik imkânlarının bulunmadığı geçmiş dönemleri düşündüğümüzde, *İktirâh*'ın geçmiş gelişmelerin çoğuna haiz olmasının büyük bir kolaylık sağladığını söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Abdülhamid**, İrfan. *İslâm'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*. çev. M. Saim Yeprem. İstanbul: Marifet Yayınları, 1983.
- Ali Yâsin**, M. Hüseyin. *ed-Dirâsâtu'l-lugaviyye 'inde'l-'Arab ilâ nihâyeti'lkarni's- sâlis*. Beyrut: yy., 1980.
- Altun**, Muhammed Latif. "Telazûm Delilinin Fıkıh Metodolojisindeki Yeri". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* -/17 (Haziran 2021), 233-251.
- Âmidî**, Ebû'l-Hasen Seyfuddîn 'Alî b. Muhammed b. Salim es-Sa'lebî. *el-İhkâm fi Usûlü'l Ahkâm*. thk. 'Abdurrezzak Affî. Beyrut: el-Mektebu'l-İslamî, 2007.
- Baloğlu**, Adnan Bülent. "Mesâil". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 28 Aralık 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mesail>
- Başoğlu**, Tuncay. "Sebr ve Taksim". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 28 Aralık 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sebr-ve-taksim>
- Benli**, Ali. *Ebû İshâk Eş-Şâtîbî'de Nahiv Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Bolelli**, Nusrettin. "Nahivde Hadisle İstişhad Meselesi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/6, (1993), 165-175.
- Cumahî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sellâm. *Tabakatü fuhûli's-su'arâ'*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. Cidde: Dâru'l-Medenî, trs.
- Çelebi**, İlyas – **Güdekli**, Hayrettin Nebi. "Kelâm İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi". *İslâmî İlimlerde Metodoloji– IV Temel İslâm İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri*. ed. İlyas Çelebi. İstanbul: Ensar Neşriyat, (2014).
- Çetin**, Abdurrahman. "Lahn". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 28 Aralık 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/lahn>
- Çetin**, Abdurrahman. "Nesih". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 28 Aralık 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nesih>
- Çetin**, Nihad M.. *Eski Arap Şiiri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1973.
- Çetkin**, Muhammed. *Celâleddîn Es-Suyûtî Ve Arap Gramerindeki Yeri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Dayf**, Şevkî. *el-Medârisu'n-nahviyye*. Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, 7. Basım, trs.
- Dîneverî**, Hüseyin b. Musa Celîs. *Simâru's-sînâ'a fi İlmi'l-Arabiyye*. thk. Muhammed b. Halid el-Fadıl. Riyad: Câmîatu Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1990.

- Dönmez**, İbrahim Kâfî. "İcmâ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Aralık 2024. <https://Islamansiklopedisi.Org.Tr/İcmâ>
- Durmuş**, İsmail. "Müberred". *Tdv İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25 Şubat 2024. <https://Islamansiklopedisi.Org.Tr/Muberred>
- Durmuş**, İsmail. "Nahiv", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. XXXII. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Durusoy**, Ali. "Nahiv-Mantık Tartışmaları Bağlamında Sekkâkî'nin Yeri ve Önemi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (Ocak 2014), 25-39.
- Durusoy**, Ali. "Kıyas". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Kasım 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kiyas#1>
- Düzenli**, Muhittin. Hadis Tarihi ve Usûlü. Ders notu. Samsun. 2020.
- Ebu't-Tayyib**, Abdu'l-Vâhid b. Ali el-Luğavî el-Halebî. *Merâtibu'n-nahviyyîn*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. Kahire: Mektebetu Nahda, trs.
- el-Ahfeş el-Evsat**, Ebu'l-Hasen Sa'id b. Mes'ade elMucâşî. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Hudâ Mahmud Karâa. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1990.
- el-Bağdâdî**, Abdulkadir b. Ömer. *Hizânetu'l-edeb*. nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Kahire: yy., 1997.
- el-Câbirî**, Muhammed Âbid. *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*. çev. Burhan Köroğlu vd., İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000.
- el-Câhiz**, Amr b. Bahr. *el-Beyân ve't-tebyîn*. thk. Abdüsselâm M. Hârûn. Mısır: Matbaatu'l-Hancî, 1975.
- el-Fâsî**, Muhammed b. Tayyib. *Şerhu kifâyeti mutehaffiz*. thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb. Riyad: Dâru'İUlûm, 1984.
- el-Hadisî**, Hatice. *eş-Şahid ve usûlu'n-nahv fi Kitabi Sîbeveyhii*. Kuveyt: Matbu'âtu Cami'eti'l Kuveyt, 1974.
- el-Hamevî**, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn YâkUt b. Abdillâh. *Mu'cemü'l-üdebâ'*. thk. İhsan Abbâs. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993.
- Emiroğlu**, İbrahim. "Mantık". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 28 Aralık 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mantık>
- Er**, Rahmi. "Rü'be b. Accâc". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Aralık 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/rube-b-accac>
- er-Rummânî**, Ebû'l-Hasen Ali b. İsa b. Ali. *Kitabu'l-hudûd fi'n-nahv*. thk. Betûl Kâsım Nâsır. Bağdat: yy., trs.

es-SÎRÂFÎ, Ebû Sa'îd el-Hasen b. 'Abdillâh. *'Ahbâru'n-nahviyyîne'lbasriyyîn*. thk. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî-Muhammed 'Abdulmun'im Hafâcî. Kâhire: Matba'atu Mustafâ el-Bâbî, 1955.

es-Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman. *Buğyetu'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'nNuhât I*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim. Kahire: Matba'atu 'Îsâ el-Bâbî elHalebî ve Şurekâh, 1964.

es-Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman. *el-İktirâh fi Usûli'n-Nahv*. thk. Abdulhakim 'Atiyye. İstanbul: Dârü'l-Beyrûtî, 2. basım, 1427/2006.

es-Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman. *el-Müzhir fi Ulûmi'l-Luga ve Envâihâ*. thk. Muhammed Câdelmevlâ, Ali Muhammed Bîcâvî ve Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim. Kahire: Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, trs.

es-Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman. *Hüsni'l-muhâdara fi ahbâri Mısır ve'l-Kâhire*. nşr. Muhammed Ebu'l Fadl İbrâhîm. Kahire: yy., 1967.

es-Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman. *et-Tehaddus bi ni'metillâh*. nşr. Elisabeth Mary Sartain. Cambridge: yy., 1975.

es-Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman. *el-Muncem fi'l Mu'cem: Mu'cemu şuyuhi's-Suyûtî*. nşr. İbrahim Bacis Abdülmecid. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1995.

es-Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman. *el-İtkan fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2012.

eş-Şafîi, Muhammed bin İdris. *er-Risâle*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Mısır: yy., 1940.

eş-Şâzelî, 'Abdulkâdir. *Behcetu'l-'âbidîn bi tercumeti hâfızı'l-'asr Celâlidîn es-Suyûtî*. nşr. 'Abdu'l-Îlâh Nebhân. Dımaşk: yy., 1998.

et-Tabbâ', İyâd Hâlid. *el-İmâm el-hâfiz Celâluddîn Suyûtî: Ma'lemetu'l-'ulumu'l-İslâmiyye*. Dımaşk: Dâru'l-kalem, 1996.

ez-Zehbî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru A'lâmu'n-Nubelâ' VI*. thk. Hüseyin el-Esed. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1996.

ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Cârullâh Mahmûd. *el-Keşşâf 'an-hakaiki't-Tenzîl*. Riyad: yy., 1998.

ez-Zübeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm. Kâhire: Dâru'lMe'ârif, trs.

Furat, Ahmed Subhi. *Arap Edebiyatı Târîhi (Başlangıçtan XVI. Asra Kadar)*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1996.

Gazzâlî. *el-Munkiz mine'd-Dalâl*. çev. Osman Arpaçukuru. İstanbul: Beyan Yayınları, 2018.

- Görmez**, Mehmet. "Fıkhü'l-Hadis". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 28 Aralık 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fikhul-hadis>
- Gündüzöz**, Soner. "Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1997), 283-300.
- Hammûde**, Tâhir Süleymân. *Celâleddîn es-Suyûtî 'asruhû ve hayâtuhû ve âsâruhû ve cuhûduhû fi'd-dersi'l-lugavî*. Beyrut: Mektebu'l-İslâmî, 1989.
- Hân**, Muhammed. *Usûlu'n-Nahvî'l-Arabî*. Biskre: Matba'atu Câmi'ati Muhammed Haydar, 2012.
- İbn Cinnî**, Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî. *el-Hasâis*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1983.
- İbn Cinnî**, Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî. *el-Muhteseb fi tebyîni vücûhi şevâzzi'l-kirâât ve'l-îzâhi anhâ*. thk. Alî en-Necdî Nâsîf, Abdülhalîm en-Neccâr, Abdülfettâh İsmâ'il Şelebî. Kahire: Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şuuni'l-İslâmiyye, 1994.
- İbn Haldun**. *Mukaddime*. Beyrut: Daru'l-Erkam, 2007.
- İbnu Hallikân**, Ebü'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *Vefeyâtu'l A'yân*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru Nâdır, tsz.
- İbnu'l- Enbârî**, Ebû Bekir. *Nüzhetü'l- elibbâ fi tabakâti'l-üdebâ*. thk. İbrahim es-Sâmirâî. Ürdün: Mektebetü'l-menâr, 1985.
- İbnu'l- Enbârî**, Ebû Bekir. *Luma'u'l-Edille*. nşr. Sa'îd el-Afgânî. Dımaşk: yy., 1957.
- İbnü'l-Kıftî**, Ebü'l-Hasan Cemaleddin Ali b Yusuf b İbrâhim. *İnbâhü'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât*. thk. Ebü'l-Fadl Muhammed İbrâhîm. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1. Basım, 1986.
- İbnü'n-Nedîm**, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ya'kûb İshâk. *el-Fihrist*. thk. İbrâhîm Ramadan. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1997.
- İbnü's-Serrâc**, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî. *El-Usul fi'nNahv*. thk. Abdulhuseyin el-Fetlî. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1996.
- İcî**, Adudüddîn. *el-Mevâkıf fi 'ilmi'l-Kelâm*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, trs.
- Kafes**, Mahmut. "Ebû Hayyân El-Endelüsî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25 Şubat 2024. <https://Islamansiklopedisi.Org.Tr/Ebu-Hayyan-El-Endelusi>
- Karagözoğlu**, Mustafa Macit. "İlelü'l-Hadis". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 28 Aralık 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ilelul-hadis>
- Kaya**, İrfan. "Nahiv Usulünün İki Klasik Kaynağı İktirâh Ve Luma'u'l-Edille'nin İçerik Ve Yöntem Bakımından Karşılaştırılması". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Haziran 2021), 137-165.

- Kehhâle**, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-müellifin Teracim musannifi'l-kütübi'l-arabiyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1993.
- Kılıç**, Hulusi. "Accâc". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Aralık 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/accac>
- Kirmastî**, Yûsuf b. Hüseyin. *el-Vecîz fî usûli'l-fıkh*. thk. Seyyid Abdüllatîf Kessâb. Kahire: Daru'l-Hüda li't-Tibaa, 1984.
- Koçak**, İnci. "Ahfeş El-Evsat". *Tdv İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25 Şubat 2024. <https://Islamansiklopedisi.Org.Tr/Ahfes-El-Evsat>
- Komisyon**, (Menâhicu Câmi'âtu'l- Alemiyye). *usûlu'n-Nahv*. el-Medînetu'l-Munevvere: Câmi'âtu'l Medîneti'l-'Alemiyye, trs.
- Lugavî**, Ebü't-Tayyib. *Merâtibu'n-nahviyyîn*. thk. Muhammed Fadl İbrahim. Kahire: Mektebetu Nahda-i Mısır ve Matbaatuhâ, 1955.
- Mavil**, Hikmet Yağlı. *Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin Kelam Sistemi ve Kaynakları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Muhtar**, Cemal. "Beşşâr b. Bürd", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Ekim 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bessar-b-burd>
- Mübârek**, Mâzin el-. *en-Nahvu'l-Arabî el-İlletü'n-Nahviyye*. Dımaşk: el-Mektebetü'l-Hadise, 1. Basım, 1965.
- Müslim**, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî. *Sahîhu Müslim*. thk. Yâsir Hasen vd. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1. Baskı, 2012.
- Nebhân**, Abdu'l-İlâh. *Celâluddîn es-Suyûtî: izâ'ât tahtilîyye fî sîretih*. Dımaşk: et-Tûrâsu'l-'Arabî, XV/57, 1994.
- Özbalıkçı**, Mehmet Reşit. "Ebû Ali El-Fârisî". *Tdv İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25 Şubat 2024. <https://Islamansiklopedisi.Org.Tr/Ebu-Ali-El-Farisi>
- Özbalıkçı**, Mehmet Reşit. "İbn Hişâm En-Nahvî". *Tdv İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25 Şubat 2024. <https://Islamansiklopedisi.Org.Tr/İbn-Hisam-En-Nahvi>
- Özbalıkçı**, Mehmet Reşit. "Sibeveyhi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 18 Ekim 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sibeveyhi>
- Özen**, Şükrü. "Teâruz". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 8 Aralık 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tearuz>
- Qabawa**, Fakhr Ed-Din. "İbn Usfûr El-İşbîlî". *Tdv İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25 Şubat 2024. <https://Islamansiklopedisi.Org.Tr/İbn-Usfur-El-İsbili>
- Schleicher**, A. "Darwinism Tested by the Science of Language". Çev. A.V.W. Bickers. Londra: John Camden Hoten, 1869.

- Sîbeveyh**, Ebû Bişr ‘Amr b. ‘Osmân b. Kanber. *el-Kitâb*. thk. ‘Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Kâhire: Mektebetü’l-Hâncî, 1375.
- Şimşek**, Şahin. “*Suyûtî’nin Fıkıh Usûlünü Nahiv Usûlüne Uygulaması*”. İspec Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresi, İSPEC Uluslararası Yayınevi, 2019.
- Topuzoğlu**, Tevfik Rüştü. "Halîl B. Ahmed". *Tdv İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25 Kasım 2024. <https://Islamansiklopedisi.Org.Tr/Halil-B-Ahmed>
- Turan**, Abdülbaki. "İbn Mâlik Et-Tâî". *Tdv İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 24 Şubat 2024. <https://Islamansiklopedisi.Org.Tr/İbn-Malik-Et-Tai>
- Türker**, Ömer. “Eş‘arî Kelâmının Kırılma Noktası: Cüveynî’nin Yöntem Eleştirileri”. *İslâm Araştırmaları Dergisi*. 19 (2008)
- Türker**, Sâdık. “Erken Klasik Arap Dilbilgisel Düşüncesinde (EKADD) Kıyas ve Temelleri”. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*. 11 (Mart 2007)
- Uğur**, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Yavuz**, Mehmet. *İbn Cinnî, Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 1996.
- Yazıcı**, Hüseyin. "İbnü’s-Serrâc". *Tdv İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 24 Şubat 2024. <https://Islamansiklopedisi.Org.Tr/İbnus-Serrac>
- Yıldırım**, Enbiya. “Suyûtî’ye Yöneltilen Suçlamalar (Şehâvî-Suyûtî Çekismesi Bağlamında)”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. X/2, Sivas 2006. 149-174.
- Yücel**, Ahmet. *Başlangıçtan Günümüze Hadis Usulü*. İstanbul: İFAN Yayınları, 2009.
- Yücel**, Ahmet. *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi: Hicrî İlk Üç Asır*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1996.
- Zübeydî**, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *Tabakatü’n-nahviyyîn ve ’l-lugaviyyîn*. Kahire: Dâru’lMa‘ârif, 2. Basım, 1984.